

Załącznik do Uchwały Nr ...../...../2020
Rady Miejskiej w Chmielniku
z dnia ..... lipca 2020r.

**GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI
MIASTA I GMINY CHMIELNIK
NA LATA 2020-2023**

**Opracowanie: Dariusz Kalina
Chmielnik 2019**

Spis treści:

1. Wstęp	4
2. Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami (GPOnZ)	6
3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce	7
4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego.....	16
4.1.1. Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004-2013 wraz z uzupełnieniem na lata 2004-2020 (przyjęta przez Radę Ministrów w dniu 21. 09.2004 r.)	17
4.1.2. Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju do 2030.....	17
4.1.3. Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego 2020 (przyjęta przez Radę Ministrów w dniu 26.03.2013 r.)	18
4.1.4. Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami.....	18
4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonania na poziomie województwa i powiatu.	20
4.2.1. Strategia rozwoju województwa świętokrzyskiego do 2020 r.....	20
5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	31
5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy (analiza dokumentów programowych gminy).	31
5.2. Charakterystyka zasobów oraz analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy.....	33
5.2.1. Charakterystyka gminy:	33
5.2.2. Zarys historii obszaru gminy	34
5.2.3. Układ urbanistyczny.....	42
5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony	64
5.3.1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków oraz do gminnej ewidencji zabytków:	64
5.4. Zabytki archeologiczne:	70
5.5. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy.....	70

6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy. Analiza szans i zagrożeń.....	141
7. Założenia programowe.....	145
7.1. Priorytety gminnego programu opieki nad zabytkami gminy Chmielnik:	145
7.2. Kierunki działań i zadania Gminnego programu opieki nad zabytkami gminy	145
8. Instrumentarium realizacji Gminnego programu opieki nad zabytkami	150
9. Zasady oceny realizacji Gminnego programu opieki nad zabytkami gminy Chmielnik:.....	151
10. Źródła finansowania Gminnego programu opieki nad zabytkami:.....	153
10.1. Dotacje	154
10.2. Programy operacyjne Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.....	158
10.3. Środki europejskie	161
11. Realizacja i finansowanie przez gminę Chmielnik zadań z zakresu ochrony zabytków	167
Spis Rysunków:.....	168
Bibliografia:	168

1. Wstęp

Dziedzictwo kulturowe to ważny czynnik życia i działalności człowieka. Zabytki są nie tylko materialnym śladem przeszłości, lecz także cennym elementem kultury, przyczyniającym się do kształtowania przyjaznego otoczenia człowieka. Bogactwo i różnorodność dziedzictwa kultury może w istotny sposób przyczynić się do rozwoju społeczno-gospodarczego gminy, a tym samym do poprawy, jakości życia jej mieszkańców.

Na krajobraz kulturowy składają się zarówno elementy przyrodnicze, jak i wytwory i osiągnięcia cywilizacyjne człowieka. Są to pojedyncze obiekty i zespoły budowli, dzieła sztuki, elementy zagospodarowania przestrzeni, krajobraz miejski i wiejski, obszary kształtujące świadomość i tożsamość regionalną mieszkańców.

W działaniach samorządów lokalnych, podobnie jak w polityce państwa, istotne jest zapewnienie zrównoważonego rozwoju i ładu przestrzennego oraz powiązanie ochrony zabytków z ochroną środowiska naturalnego. Sprawny i skuteczny system ochrony i opieki nad zabytkami powinien odbywać się przy udziale samorządów, właścicieli i użytkowników zabytków oraz mieszkańców i wspólnot lokalnych.

Głównym odbiorcą programu jest społeczność lokalna, która bezpośrednio powinna odczuć efekty jego wdrażania. Dotyczy to nie tylko właścicieli i użytkowników obszarów i obiektów zabytkowych, ale również wszystkich mieszkańców, gdyż zachowane i należycie pielęgnowane dziedzictwo kulturowe wyróżnia obszar gminy i przesądza o jej atrakcyjności.

Przyjęty przez Radę Gminy w formie uchwały gminny program opieki nad zabytkami jest elementem polityki samorządowej. Powinien on służyć podejmowaniu planowych działań dotyczących inicjowania, wspierania, koordynowania badań i prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego oraz upowszechniania i promowania dziedzictwa kulturowego. Program może być wykorzystywany przez inne jednostki samorządu terytorialnego, środowiska badawcze i naukowe, właścicieli i posiadaczy obiektów zabytkowych oraz osoby zainteresowane kulturą i dziedzictwem kulturowym.

Opracowanie i uchwalenie gminnego programu opieki nad zabytkami nie powinno być traktowane jedynie, jako realizacja przez gminę zadania ustawowego. Programy mają, bowiem służyć rozwojowi gminy poprzez dążenie do poprawy stanu zachowania zabytków, eksponowania walorów krajobrazu kulturowego, wykorzystania zabytków na potrzeby społeczne, gospodarcze i edukacyjne. Inne ważne analizy i materialne cele gminnego programu opieki nad zabytkami wskazane przez ustawodawcę (np. określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków eliminujących sytuacje konfliktowe czy tworzenie

miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami) sprawiają, że program ten może pełnić ważną rolę społeczną, a jego konsekwentna realizacja stać się istotnym czynnikiem rozwoju gminy.

Program opieki nad zabytkami powinien pomóc w aktywnym zarządzaniu zasobem stanowiącym dziedzictwo kulturowe gminy. Wskazane w programie działania powinny być skierowane na poprawę stanu zabytków, ich adaptację i rewaloryzację oraz zwiększenie dostępności do nich mieszkańców i turystów. Jednocześnie mogą przyczynić się do zwiększenia atrakcyjności regionów, podniesienia konkurencyjności oferowanych produktów turystycznych, a także szerszego od dotychczasowego wykorzystania potencjału związanego z zachowanym dziedzictwem kulturowym. Gminny program opieki nad zabytkami poprzez działania edukacyjne, może też budzić w lokalnej społeczności świadomość wspólnoty kulturowej, roli i znaczenia lokalnych wartości i wspólnych korzeni. Wspólna dbałość o zachowanie wartości kulturowych wzmacnia poczucie tożsamości, wspiera identyfikację jednostki z tzw. małą ojczyzną, zacieśnia procesy integracyjne w społeczności lokalnej, minimalizując niektóre negatywne skutki globalizacji.

Współpraca środowisk samorządowych i konserwatorskich przy realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami powinna przynieść wszystkim stronom wymierne korzyści: zachowanie dziedzictwa kulturowego dla przyszłych pokoleń, poprawa stanu obiektów zabytkowych, zwiększenie atrakcyjności przestrzeni publicznych, rozwój społeczno-gospodarczy.

Przedmiotem opracowania jest dziedzictwo kulturowe w granicach administracyjnych gminy Chmielnik. Celem jest określenie głównych zadań i kierunków działań na rzecz ochrony i opieki nad zabytkami.

Gminny program opieki nad zabytkami ma pomóc w zarządzaniu zasobem stanowiącym dziedzictwo kulturowe gminy. Wskazane w programie działania ukierunkowane są na poprawę stanu zabytków, ich rewaloryzację oraz zwiększenie dostępności do nich mieszkańców i turystów. Gminny program opieki nad zabytkami, między innymi poprzez działania edukacyjne, ma też budzić w lokalnej społeczności świadomość wspólnoty kulturowej, znaczenia lokalnych wartości i wspólnych korzeni. Wspólna dbałość o zachowanie wartości kulturowych wzmacnia poczucie tożsamości, wspiera identyfikację jednostki z tzw. małą ojczyzną.

2. Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami (GPOnZ)

Podstawę prawną opracowania stanowi ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. *O ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* (t.j. Dz. U. 2018 poz. 2067, ze zmianami) nakłada obowiązek sporządzenia GPOnZ na jednostki samorządu terytorialnego: samorzady wojewódzkie, powiatowe oraz gminne.

GPOnZ jest opracowywany na 4 lata przez Burmistrza. Po uzyskaniu opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków zostaje przyjęty przez Radę Gminy w Chmielniku. Co 2 lata Burmistrz przedstawia Radzie Miejskiej sprawozdanie z wykonania programu. GPOnZ nie jest aktem prawa miejscowego, jednak podlega publikacji w *Dzienniku Urzędowym Województwa Świętokrzyskiego*.

Artykuł 87 tejże ustawy, ustęp ust. 2 ustawy wyznacza cele opracowania GPOnZ:

- Włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
- Uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- Zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- Wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- Określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- Podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Kolejne sporządzane GPOnZ powinny uwzględniać nowe uwarunkowania prawne i administracyjne, zmieniające warunki społeczne, gospodarcze i kulturowe, nowe kryteria oceny, aktualny stan zachowania zasobu zabytków oraz prowadzone okresowo oceny efektów wdrażania obowiązującego programu.

3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce

Zabytki zostały objęte ochroną zadeklarowaną, jako konstytucyjny obowiązek państwa i każdego obywatela. Głównym aktem prawnym regulującym zasady ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce jest *Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* z dnia 23 lipca 2003 r., a wykonywanie zadań w zakresie kultury i ochrony zabytków jest ustawowym zadaniem samorządów.

Obowiązujące uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, zawarte są w:

w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. nr 78 poz. 483, ze zmianami):

Art. 5: „Rzeczpospolita Polska (...) strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju”.

Art. 6 ust. 1: „Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju oraz (...) udziela pomocy Polakom zamieszkałym za granicą w zachowaniu ich związków z narodowym dziedzictwem kulturalnym”.

Art. 86: „Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie. Zasady tej odpowiedzialności określa ustawa”;

w Ustawie z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. 2018, poz. 2067 ze zm.):

Art. 3: definiuje podstawowe pojęcia użyte w ustawie, takie jak: zabytek, zabytek nieruchomy, zabytek ruchomy, zabytek archeologiczny, instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami, prace konserwatorskie, prace restauratorskie, roboty budowlane, badania konserwatorskie, architektoniczne, archeologiczne, historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny, historyczny zespół budowlany, krajobraz kulturowy, otoczenie zabytku.

Art. 4: objaśnia, że ochrona zabytków polega na podejmowaniu w szczególności przez organy administracji publicznej działań mających na celu: „...zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwale zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie; zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków; udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków; przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub

nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę; kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków; uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska”.

Art. 5: określa kwestię opieki nad zabytkami: *„Opieka nad zabytkami sprawowana jest przez jego właściciela lub posiadacza i polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków naukowego badania i dokumentowania zabytku; prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku; zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie; korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości; popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz o jego znaczeniu dla historii kultury”.*

Art. 6: klasyfikuje przedmioty ochrony i zarazem stanowi szczegółową definicję zabytku. Zabytek, jest to nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, które są dziełem człowieka lub związane są z jego działalnością. Stanowią one świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową. Podlegają one ochronie i opiece Państwa bez względu na stan zachowania.

Zabytki nieruchome to:

- a) krajobrazy kulturowe,
- b) układy urbanistyczne, ruralistyczne i zespoły budowlane,
- c) dzieła architektury i budownictwa,
- d) dzieła budownictwa obronnego,
- e) obiekty techniki, takie jak kopalnie, huty, elektrownie oraz inne zakłady przemysłowe,
- f) cmentarze,
- g) parki, ogrody i innymi formy zaprojektowanej zieleni,
- h) miejsca upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

Zabytki ruchome to:

- a) dzieła sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
- b) kolekcje stanowiące zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,

- c) numizmaty oraz pamiątki historyczne, zwłaszcza militaria, sztandary, pieczęcie, odznaki, medale i i ordery,
- d) wytwory techniki, świadczące o kulturze materialnej, charakterystyczne dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego, takie jak urządzenia, środki transportu oraz maszyny i narzędzia,
- e) materiały biblioteczne, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (t. j. Dz. U. z 2019r. poz. 1479),
- f) instrumenty muzyczne,
- g) wytwory sztuki ludowej, rękodzieła oraz inne obiekty etnograficzne,
- h) przedmioty upamiętniające wydarzenia historyczne i działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

Zabytki archeologiczne to:

- a) pozostałości terenowe pradziejowego i historycznego osadnictwa,
- b) cmentarzyska,
- c) kurhany,
- d) relikty działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej

Zabytki niematerialne to nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej:

- a) geograficzne,
- b) historyczne
- c) tradycyjne.

Art. 7: reguluje następujące formy ochrony zabytków:

1) Wpis do rejestru zabytków, który dla zabytków znajdujących się na terenie województwa prowadzi wojewódzki konserwator zabytków.

Rejestr zabytków - dla zabytków znajdujących się na terenie województwa prowadzi Wojewódzki Konserwator Zabytków. Do rejestru wpisuje się zabytek nieruchomy na podstawie decyzji wydanej przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy. Do rejestru może być również wpisane otoczenie zabytku wpisanego do rejestru, a także nazwa geograficzna, historyczna lub tradycyjna tego zabytku. Wpis do rejestru historycznego układu

urbanistycznego, ruralistycznego lub historycznego zespołu budowlanego nie wyłącza możliwości wydania decyzji o wpisie do rejestru wchodzących w skład tych układów lub zespołu zabytków nieruchomych. Wpisanie zabytku nieruchomego do rejestru ujawnia się w księdze wieczystej danej nieruchomości na wniosek Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, na podstawie decyzji o wpisie do rejestru tego zabytku. Wpisy do rejestru są wolne od opłat. Skreślenie z rejestru zabytków następuje na wniosek właściciela zabytku lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy lub z urzędu, na podstawie decyzji Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Na podstawie decyzji Wojewódzki Konserwator Zabytków występuje z wnioskiem o wykreślenie wpisu z księgi wieczystej i z katastru nieruchomości. Informacja o skreśleniu ogłoszona jest w wojewódzkim dzienniku urzędowym. Wykreślenia wolne są od opłat. Zabytek ruchomy wpisuje się do rejestru na podstawie decyzji wydanej przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków - na wniosek właściciela tego zabytku. Wojewódzki Konserwator Zabytków może wydać decyzję o wpisie z urzędu - w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę.

2) Uznanie za pomnik historii, zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru lub parku kulturowego o szczególnej wartości dla kultury przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej na wniosek ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa kulturowego.

Pomnik historii - Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej, na wniosek ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w drodze rozporządzenia, może uznać za pomnik historii zabytek nieruchomy wpisany do rejestru lub park kulturowy o szczególnej wartości dla kultury, określając jego granice. Minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego może złożyć wniosek, o którym mowa w ust. 1, po uzyskaniu opinii Rady Ochrony Zabytków. Cofnięcie uznania zabytku nieruchomego za pomnik historii następuje w trybie przewidzianym dla jego uznania. Minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego może przedstawić Komitetowi Dziedzictwa Światowego wniosek o wpis pomnika historii na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Naturalnego UNESCO w celu objęcia tego pomnika ochroną na podstawie Konwencji w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego.

3) Utworzenie parku kulturowego, w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi

charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej. Park kulturowy może utworzyć, na podstawie uchwały, rada gminy po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Park kulturowy - jest formą ochrony zabytków. Tworzony jest w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej. Park może być powoływany przez radę gminy, po zasięgnięciu opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Art. 16 ust. 1: wskazuje radę gminy, jako organ tworzący park kulturowy, w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej. Jest on tworzony na podstawie uchwały, po zasięgnięciu opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Uchwała określa nazwę parku kulturowego, jego granice, sposób ochrony, a także zakazy i ograniczenia, w uzgodnieniu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków sporządza plan ochrony parku kulturowego, który wymaga zatwierdzenia przez radę gminy. W celu realizacji zadań związanych z ochroną parku kulturowego rada gminy może utworzyć jednostkę organizacyjną do zarządzania parkiem. Park kulturowy przekraczający granice gminy może być utworzony i zarządzany na podstawie zgodnych uchwał rad gmin (związku gmin), na terenie których ten park ma swoje terytorium.

Art. 17: określa zakazy i ograniczenia dotyczące terenu parku krajobrazowego, związane z: prowadzeniem robót budowlanych oraz działalności przemysłowej, rolniczej, hodowlanej, handlowej lub usługowej, zmianami sposobu korzystania z zabytków nieruchomych, umieszczaniem tablic, napisów, ogłoszeń reklamowych i innych znaków niezwiązanych z ochroną parku kulturowego, z wyjątkiem znaków drogowych i znaków związanych z ochroną porządku i bezpieczeństwa publicznego, z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1, składowaniem lub magazynowaniem odpadów.

Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Dotyczą w szczególności: zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków i ich otoczenia, innych zabytków nieruchomych znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków oraz parków kulturowych. W studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego ustala się również, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu, ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.

Art. 18: „1. Ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy sporządzaniu i aktualizacji koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. 2. W koncepcji, strategiach, analizach, planach i studiach, o których mowa w ust. 1, w szczególności: 1) uwzględnia się krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami; 2) określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu; 3) ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami”.

Art. 19 wskazuje, że: 1. studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego uwzględnia się, w szczególności ochronę: zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia, innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków, parków kulturowych; 2. W przypadku gdy gmina posiada Gminny program opieki nad zabytkami, ustalenia tego programu uwzględnia się w studium i planie, o których mowa w ust. 3. W studium i planie, o których mowa w ust. 1, ustala się, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków”.

Art. 20: traktuje o konieczności uzgadniania projektów i zmian planów zagospodarowania przestrzennego wojewódzkich i miejscowych z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

Art. 21: Ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy.

Art. 22: „1. Generalny Konserwator Zabytków prowadzi krajową ewidencję zabytków w formie zbioru kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się w wojewódzkich ewidencjach zabytków. 2. Wojewódzki Konserwator Zabytków prowadzi wojewódzką ewidencję zabytków w formie kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się na terenie województwa. 3. Włączenie karty ewidencyjnej zabytku ruchomego niewpisanego do rejestru do wojewódzkiej ewidencji zabytków może nastąpić za zgodą właściciela tego zabytku. 4. Burmistrz (prezydent miasta, wójt) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomości z terenu gminy, objętych wojewódzką ewidencją zabytków”.

Art. 89: wskazuje, że „organami ochrony zabytków są: 1) minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Generalny Konserwator Zabytków; 2) wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Wojewódzki Konserwator Zabytków”;

w Ustawie z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (t.j. Dz. U. 2019r., poz. 506 ze zm.), gdzie w art. 7 ust 1 pkt. 9 zostały określone zadania własne gminy: „zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy. W szczególności zadania własne obejmują sprawy (...) kultury, w tym (...) ochrony zabytków i opieki nad zabytkami”. Pośrednio do ochrony zabytków odnoszą się zadania obejmujące kwestie: ładu przestrzennego, gospodarki nieruchomościami, ochrony środowiska i przyrody oraz gospodarki wodnej, gminnych dróg, ulic, mostów, placów oraz organizacji ruchu drogowego, bibliotek gminnych i innych instytucji kultury, kultury fizycznej i turystyki, zieleni gminnej i zadrzewień, cmentarzy gminnych, utrzymania gminnych obiektów i urządzeń użyteczności publicznej oraz obiektów administracyjnych, promocji gminy.

Istotne uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, znajdują się w innych obowiązujących ustawach, w tym:

w Ustawie z dnia 27 marca 2003 r. O planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (t. j. Dz. U. z 2018r., poz. 1945 ze zm.). Ustawa, określa zasady kształtowania polityki przestrzennej przez jednostki samorządu terytorialnego i organy administracji rządowej

oraz zakres i sposoby postępowania w sprawach przeznaczania terenów na określone cele oraz ustalania zasad ich zagospodarowania i zabudowy. Ustawa, mówi także, że w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, uwzględnia się wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej.

w Ustawie z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (t. j. Dz. U. z 2019r., poz. 1186 ze zm.). Ustawa - Prawo budowlane, normuje działalność obejmującą sprawy projektowania, budowy, utrzymania i rozbiórki obiektów budowlanych oraz określa zasady działania organów administracji publicznej w tych dziedzinach. Przepisy ustawy nie naruszają przepisów odrębnych, a w szczególności, między innymi o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami - w odniesieniu do obiektów i obszarów wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektów i obszarów objętych ochroną konserwatorską na podstawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego.

w Ustawie z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (t. j. Dz. U. z 2019r., poz. 1396 ze zm.), która mówi między innymi o tym, że ochrona środowiska polega na zachowaniu wartości kulturowych;

w Ustawie z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (t. j. Dz. U. z 2018r., poz. 1614 ze zm.), której przepisy określają m. in. kompetencje dotyczące wycinki i pielęgnacji drzew, na terenach objętych prawną ochroną konserwatorską.

w Ustawie z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (t. j. Dz. U. z 2018r., poz. 2204 ze zm.). W rozumieniu ustawy, celem publicznym jest między innymi: opieka nad nieruchomościami, stanowiącymi zabytki w rozumieniu przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Ustawa określa między innymi postępowanie wobec nieruchomości objętych prawną ochroną konserwatorską;

w Ustawie z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (t.j. Dz. U. z 2018r., poz. 1983 ze zm.). Ustawa precyzuje, że działalność kulturalna polega na upowszechnianiu i ochronie kultury (art. 1 ust. 1). Mecenat nad działalnością kulturalną sprawuje państwo i polega on na wspieraniu i promocji twórczości, edukacji i oświaty kulturalnej, działań i inicjatyw kulturalnych oraz opieki nad zabytkami. (art. 1 ust. 2). Mecenat nad działalnością kulturalną sprawują też jednostki samorządu terytorialnego (art. 1 ust. 4). Art. 2 ustawy wymienia formy organizacyjne działalności kulturalnej, wśród których znajdują się obok teatrów, oper, operetek, filharmonii, orkiestr, kin, muzeów, bibliotek, domów kultury, ognisk artystycznych, galerii sztuki - ośrodki badań i dokumentacji w różnych dziedzinach kultury. Jednostki samorządu terytorialnego organizują działalność kulturalną, tworząc

samorządowe instytucje kultury, dla których prowadzenie takiej działalności jest podstawowym celem statutowym. Prowadzenie działalności kulturalnej jest zadaniem własnym jednostek samorządu terytorialnego o charakterze obowiązkowym (art. 9 ust 1, 2). Instytucje kultury, a zwłaszcza muzea, jednostki organizacyjne mające na celu opiekę nad zabytkami, ośrodki badań i dokumentacji, biura wystaw artystycznych, galerie i centra sztuki, Filmoteka Narodowa, biblioteki, domy i ośrodki kultury, świetlice i kluby, ogniska artystyczne, domy pracy twórczej - prowadzą w szczególności działalność w zakresie upowszechniania kultury. Do podstawowych zadań tych instytucji należy między innymi sprawowanie opieki nad zabytkami;

w Ustawie z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie (t. j. Dz. U. z 2019r., poz. 688 ze zm.). W ramach ustawy, gminy mogą wspierać działalność kulturalną związaną z ochroną zabytków i tradycji prowadzoną przez organizacje pozarządowe (między innymi stowarzyszenia).

Zasady ochrony zabytków, znajdujących się w muzeach i bibliotekach, zostały określone w:

w Ustawie z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (t. j. Dz. U. z 2019r., poz. 917 ze zm.). Określa podstawowe ramy i zasady funkcjonowania polskich muzeów. Według przepisów ustawy „Muzeum jest jednostką organizacyjną nie nastawioną na osiągnięcie zysku, której celem jest trwała ochrona dóbr kultury, informowanie o wartościach treściach gromadzonych zbiorów, upowszechnianie podstawowych wartości historii, nauki i kultury polskiej oraz światowej, kształtowanie wrażliwości poznawczej i estetycznej oraz umożliwianie kontaktu ze zbiorami” (art. 1). Zgodnie z ustawą muzeum realizuje powyższe cele poprzez:

- 1) gromadzenie dóbr kultury w statutowo określonym zakresie,
- 2) katalogowanie i naukowe opracowywanie zgromadzonych muzealiów,
- 3) przechowywanie gromadzonych dóbr kultury, w warunkach zapewniających im właściwy stan zachowania i bezpieczeństwo, oraz magazynowanie ich w sposób dostępny do celów naukowych,
- 4) zabezpieczanie i konserwację muzealiów oraz, w miarę możliwości, zabezpieczanie stanowisk archeologicznych oraz innych nieruchomości obiektów kultury materialnej i przyrody,
- 5) urządzenie wystaw,

- 6) organizowanie i prowadzenie badań, ekspedycji naukowych oraz prac wykopaliskowych,
- 7) prowadzenie działalności edukacyjnej,
- 8) udostępnianie zbiorów do celów naukowych i edukacyjnych,
- 9) zapewnianie właściwych warunków zwiedzania i korzystania ze zbiorów,
- 10) prowadzenie działalności wydawniczej (art. 2).

Gmina jako podmiot tworzący (lub przejmujący) muzeum zobowiązana jest do: 1) zapewnienia środków potrzebnych do utrzymania i rozwoju muzeum, 2) zapewnienia bezpieczeństwa zgromadzonym zbiorom, 3) sprawowania nadzoru nad muzeum;

w **Ustawie** z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (t. j. Dz. U. 2019r., poz. 1479, ze zm.).

Wskazuje ona, że biblioteki i ich zbiory stanowią dobro narodowe, służą zachowaniu dziedzictwa narodowego. Biblioteki organizują i zapewniają dostęp do zasobów dorobku nauki i kultury polskiej oraz światowej. Ochronę materiałów archiwalnych regulują przepisy: Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (t. j. Dz. U. z 2016 poz. 1506 ze zm.).

4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

Dokumenty, do których odwołuje się *Gminny program opieki nad zabytkami* połączono na trzech poziomach: ogólnokrajowym, regionalnym (wojewódzkim) oraz lokalnym. Są to różnego rodzaju strategie, studia i programy.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Chmielnik powinien funkcjonować w powiązaniu z dokumentami programowymi opracowywanymi na poziomie kraju. Należą do nich:

- Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004-2020,
- Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030,
- Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego 2020
- Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2022.

4.1.1. Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004-2013 wraz z uzupełnieniem na lata 2004-2020 (przyjęta przez Radę Ministrów w dniu 21. 09.2004 r.)

Głównym celem jest działanie na rzecz zrównoważonego rozwoju kulturowego wszystkich regionów w Polsce poprzez zachowanie dziedzictwa kulturowego i aktywną ochronę zabytków. Wśród kierunków działań wymieniono kompleksową rewaloryzację obiektów zabytkowych, ich adaptację na cele kulturalne, turystyczne, edukacyjne, społeczne, a także zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki, przedsiębiorczości oraz promocję potencjału kulturowego.

Ważnym instrumentem realizacji Strategii jest *Narodowy Program Kultury „Ochrona Zabytków i dziedzictwa kulturowego”*. Wśród najważniejszych celów strategicznych państwa w sferze ochrony zabytków wymieniono:

- przygotowania skutecznego systemu prawnego – finansowego wspierania ochrony i opieki nad zabytkami,
- podjęcie prac nad kompleksowym systemem edukacji na rzecz dziedzictwa,
- poszukiwanie instrumentów wzmacniających efekty działalności służb konserwatorskich,
- intensyfikacja ochrony i upowszechniania dziedzictwa kulturowego, w tym szczególnie kompleksowa poprawa stanu zachowania zabytków nieruchomych.

4.1.2. Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju do 2030

Uchwałą Nr 125/2014 z dnia 24 czerwca 2014 r. Rada Ministrów określiła *Koncepcję Przestrzennego Zagospodarowania Kraju do 2030 roku*, która będzie realizowana poprzez realizację celów szczegółowych:

cel 1. Podwyższenie konkurencyjności głównych ośrodków miejskich Polski w przestrzeni europejskiej poprzez ich integrację funkcjonalną przy zachowaniu policentrycznej struktury systemu osadniczego sprzyjającej spójności.

cel 2. Poprawa spójności wewnętrznej i terytorialne równoważenie rozwoju kraju poprzez promowanie integracji funkcjonalnej, tworzenie warunków dla rozprzestrzeniania się czynników rozwoju, wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich oraz wykorzystanie potencjału wewnętrznego wszystkich terytoriów.

cel 3. Poprawa dostępności terytorialnej kraju w różnych skalach przestrzennych poprzez rozwijanie infrastruktury transportowej i telekomunikacyjnej.

cel 4. Kształtowanie struktur przestrzennych wspierających osiągnięcie i utrzymanie wysokiej jakości środowiska przyrodniczego i walorów krajobrazowych Polski.

cel 5. Zwiększenie odporności struktury przestrzennej kraju na zagrożenia naturalne i utraty bezpieczeństwa energetycznego oraz kształtowanie struktur przestrzennych wspierających zdolności obronne państwa.

cel 6. Przywrócenie i utrwalenie ładu przestrzennego.

4.1.3. Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego 2020 (przyjęta przez Radę Ministrów w dniu 26.03.2013 r.)

Głównym celem Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego jest wzmocnienie udziału kapitału społecznego w rozwoju społeczno-gospodarczym kraju. Głównemu celowi przyporządkowano cztery cele szczegółowe, wśród których czwarty, *„Rozwój i efektywne wykorzystanie potencjału kulturowego i kreatywnego”*, priorytet 4.1. *„Wzmocnienie roli kultury w budowaniu spójności społecznej”* odnieść można do ochrony dziedzictwa kulturowego. Wśród kierunków działań wymienia się:

- tworzenie warunków wzmocnienia tożsamości i uczestnictwa w kulturze na poziomie lokalnym, regionalnym i krajowym,
- ochronę dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego oraz krajobrazu,
- digitalizację, cyfrową rekonstrukcję i udostępnianie dóbr kultury.

W Strategii podnosi się również kwestię aktywnego udziału społeczeństwa w ochronie zabytków i opiece nad nimi.

4.1.4. Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami.

Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2022 przyjęty w dniu 13 sierpnia 2019 r. przez Radę Ministrów jest narzędziem realizacji polityki konserwatorskiej w wymiarze ogólnokrajowym, umożliwia koordynowanie działań wielu podmiotów skoncentrowanych na ochronie zabytków, tj. organów konserwatorskich, instytucji kultury i osób prywatnych zaangażowanych w społeczną opiekę nad zabytkami.

Głównym celem programu jest wzmocnienie roli dziedzictwa kulturowego i ochrony zabytków w rozwoju potencjału kulturowego i kreatywnego Polaków oraz poprawa stanu zabytków w Polsce. Do realizacji celu głównego opracowano trzy cele szczegółowe:

1. Wspieranie rozwiązań systemowych na rzecz ochrony zabytków w Polsce.
2. Wzmocnienie synergii działań organów ochrony zabytków.
3. Tworzenie warunków do aktywnego uczestnictwa w kulturze, edukacji na rzecz dziedzictwa kulturowego oraz jego promocji i reinterpretacji.

W ramach *Krajowego Programu* zdefiniowane zostały tematy przewodnie, których problemy zostały poruszone, w co najmniej dwóch obszarach diagnozy oraz dwóch celach szczegółowych. Wskazują one priorytety w obszarze ochrony zabytków przyjęte do realizacji do 2017 r.:

1. uporządkowanie sfery ochrony zabytków nieruchomych – uporządkowanie rejestru, a także podniesienie jakości służb w zakresie realizacji pozostałych zadań w odniesieniu do zabytków nieruchomych,
2. dostosowanie prawa i praktyk ochrony zabytków w Polsce do standardów międzynarodowych,
3. wzmocnienie realizacji konstytucyjnej zasady pomocniczości, w szczególności w odniesieniu do zadań realizowanych przy zaangażowaniu obywateli lub skierowanych bezpośrednio do nich,
4. zwiększenie efektywności ochrony lokalnego dziedzictwa kulturowego - poprawa przepływu informacji pomiędzy organami ochrony zabytków, a społecznością żyjącą w ich otoczeniu,
5. zwiększenie zaangażowania samorządów (w szczególności na poziomie gmin) w ochronę zabytków i opiekę nad nimi, a także pobudzenie zaangażowania społecznego na rzecz ochrony zabytków,
6. działania administracyjne zmierzające do zwiększenia dostępności obiektów zabytkowych dla osób niepełnosprawnych.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Miasta i Gminy Chmielnik na lata 2020-2023 wpisuje się w cele strategiczne dotyczące ochrony zabytków i dziedzictwa kulturowego realizowane na szczeblu krajowym.

4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonania na poziomie województwa i powiatu.

4.2.1. Strategia rozwoju województwa świętokrzyskiego do 2020 r.

Strategia Rozwoju Województwa Świętokrzyskiego do 2020 r. przyjęta uchwałą Sejmiku Województwa Świętokrzyskiego nr XXXIII/589/13 z dnia 16 lipca 2013 r. jako nadrzędną funkcję rozwoju regionu przyjęła misję: „Pragmatyczne dążenie do najpełniejszego i innowacyjnego wykorzystania przewag i szans, odwrócenia niekorzystnych tendencji demograficznych oraz podniesienia jakości życia mieszkańców przy jednoczesnej dbałości o stan środowiska”.

Konkretyzacja powyższej misji będzie się odbywała poprzez realizację następujących sześciu celów strategicznych:

1. koncentracja na poprawie infrastruktury regionalnej,
2. koncentracja na kluczowych gałęziach i branżach dla rozwoju gospodarczego regionu,
3. koncentracja na budowie kapitału ludzkiego i bazy dla innowacyjnej gospodarki,
4. koncentracja na zwiększeniu roli ośrodków miejskich w symulowaniu rozwoju gospodarczego regionu,
5. koncentracja na rozwoju obszarów wiejskich,
6. koncentracja na ekologicznych aspektach rozwoju regionu.

4.2.1. Strategia Rozwoju Powiatu Kieleckiego do roku 2020, Program ochrony środowiska dla powiatu kieleckiego - aktualizacja na lata 2012 – 2015 w perspektywie do roku 2019. Gminny program opieki nad zabytkami Miasta i Gminy Chmielnik na lata 2020 - 2023 jest zgodny z celami, zasadami i kierunkami wyznaczonymi w wojewódzkich i powiatowych dokumentach programowych oraz z dokumentami wyznaczającymi kierunki polityki przestrzennej gminy.

Dokumenty opracowane na poziomie województwa i powiatu:

Program opieki nad zabytkami województwa świętokrzyskiego na lata 2013 – 2016

Program opieki nad zabytkami województwa świętokrzyskiego na lata 2013 - 2016, przyjęty został uchwałą nr XXIX/524/13 przez Sejmik Województwa Świętokrzyskiego dnia 25 marca 2013 r. W programie wyznaczono cel generalny, trzy cele szczegółowe (strategiczne) wraz z kierunkami działań i zadaniami, których realizacja ma służyć osiągnięciu celu generalnego.

Cel generalny: Ochrona i zachowanie materialnego oraz niematerialnego dziedzictwa kulturowego województwa świętokrzyskiego.

Cele szczegółowe:

1. Ochrona i zachowanie dziedzictwa oraz krajobrazu kulturowego.

Kierunki działań:

- rozpoznanie i dokumentacja zasobów zabytkowych;
- ochrona zabytków ruchomych;
- ochrona zabytków nieruchomych;
- ochrona zabytków archeologicznych,
- ochrona zabytkowych układów architektonicznych,
- stwarzanie warunków dla powstania i rozwoju parków kulturowych oraz ochrona krajobrazu kulturowego.

2. Rozwój i efektywne wykorzystanie potencjału dziedzictwa kultowego. Kierunki działań:

- poprawa dostępu do zasobów dziedzictwa;
- promocja zasobów dziedzictwa kulturowego;
- wykorzystanie potencjału dziedzictwa kulturowego w rozwoju regionalnym.

3. Tworzenie warunków do wzmacniania tożsamości regionalnej w oparciu o dorobek kultury materialnej i niematerialnej.

Kierunki działań:

- kultywowanie tradycji w oparciu o zasoby dziedzictwa kulturowego;
- popularyzacja wiedzy o dziedzictwie kulturowym.

Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Świętokrzyskiego.

Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Świętokrzyskiego został przyjęty uchwałą Sejmiku XLVII/833/14 z dnia 22 września 2014 r. Dziedzictwo kulturowe zostało omówione w Rozdziale V *Uwarunkowania i problemy występujące w poszczególnych dziedzinach zagospodarowania przestrzennego.*

Głównym zadaniem w zakresie zagospodarowania przestrzeni kulturowej jest skuteczna ochrona i rewaloryzacja zasobów dziedzictwa kulturowego oraz racjonalne ich zagospodarowanie z myślą o poszerzeniu wiedzy zwłaszcza młodego pokolenia, świadomości historycznej obywateli, także wykorzystaniu jako czynnika rozwoju gospodarczego

i promocji. Istotnym zadaniem jest także wykorzystanie dziedzictwa kulturowego w procesie umacniania tożsamości kulturowej lokalnych mieszkańców przy jednoczesnym zachowaniu i kultywowaniu specyfiki lokalnej.

Głównym celem polityki przestrzennej jest zachowanie i umacnianie regionalnej tożsamości kulturowej, jak także zapewnienie ochrony i racjonalne wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego, stosownie do przepisów ustawy o ochronie dóbr kultury oraz innych ustaw związanych z tą problematyką.

Program Opieki nad Zabytkami Województwa Świętokrzyskiego na lata 2013-2016.

Program Opieki nad Zabytkami Województwa Świętokrzyskiego na lata 2013-2016 jest opracowaniem strategicznym, wieloletnim, który w sposób kompleksowy określa cele i działania władz województwa w zakresie opieki nad zabytkami. Najważniejszym działaniem jest ochrona dziedzictwa i krajobrazu kulturowego województwa świętokrzyskiego w celu zachowania go dla następnych pokoleń oraz budowania na jego bazie tendencji służących rozwojowi regionu, a także integracja społeczności lokalnych przy pomocy poszerzenia wiedzy o zasobach dóbr kultury i potrzebie ich ochrony.

W programie tym wyznaczono cel generalny jakim jest ochrona i zachowanie materialnego oraz niematerialnego dziedzictwa kulturowego województwa świętokrzyskiego. Cele szczegółowe:

1. Ochrona i zachowanie dziedzictwa oraz krajobrazu kulturowego.

Kierunki działań:

- 1.1. Rozpoznanie i dokumentacja zasobów zabytkowych.
- 1.2. Ochrona zabytków ruchomych.
- 1.3. Ochrona zabytków nieruchomych.
- 1.4. Ochrona zabytków archeologicznych.
- 1.5. Ochrona zabytków układów architektonicznych.
- 1.6. Stworzenie warunków do powstania i rozwoju parków kulturowych oraz ochrona krajobrazu kulturowego.

2. Rozwój i efektywne wykorzystanie potencjału dziedzictwa kulturowego.

Kierunki działań:

- 2.1. Poprawa dostępu do zasobów dziedzictwa.
- 2.2. Promocja zasobów dziedzictwa kulturowego.
- 2.3. Wykorzystanie potencjału dziedzictwa kulturowego w rozwoju regionalnym.

3. Tworzenie warunków do wzmocnienia tożsamości regionalnej w oparciu o dorobek kultury materialnej i niematerialnej.

Kierunki działań:

3.1. Kulturowanie tradycji w oparciu o zasobach dziedzictwa kulturowego.

3.2. Popularyzacja wiedzy o dziedzictwie kulturowym.

Strategia Rozwoju Województwa Świętokrzyskiego do 2020 roku

Strategia rozwoju województwa świętokrzyskiego do 2020 roku została przyjęta uchwałą nr XXXIII/589/13 przez Sejmik Województwa Świętokrzyskiego dnia 16 lipca 2013 r. Jest to trzeci zaktualizowany dokument w tym zakresie:

- pierwszy dokument - Strategia Rozwoju Województwa Świętokrzyskiego, została przyjęta uchwałą nr XIV/225/2000 przez Sejmik Województwa Świętokrzyskiego dnia 30 czerwca 2000 r. Strategia ta, stanowi całościową koncepcję rozwoju województwa w kilkunastoletnim horyzoncie czasowym (do roku 2015);
- drugi dokument - Strategia Rozwoju Województwa Świętokrzyskiego do roku 2020, przyjęta uchwałą nr XLII/508/06 przez Sejmik Województwa Świętokrzyskiego dnia 26 października 2006 r.

Jest to nadrzędny dokument wyznaczający cele i główne kierunki rozwoju regionu. W strategii wyznaczono wizję: Świętokrzyskie - region zasobny w kapitał i gotowy na wyzwania. Nadrzędną ideę działań podejmowanych w regionie w perspektywie 2020 roku zawarto w sformułowanej misji Strategii Województwa Świętokrzyskiego do roku 2020: Pragmatyczne dążenie do najpełniejszego i innowacyjnego wykorzystania przewag i szans, odwrócenia niekorzystnych tendencji demograficznych oraz podniesienia jakości życia mieszkańców przy jednoczesnej dbałości o stan środowiska.

Konkretyzacja powyższej misji Strategii będzie się odbywała na drodze realizacji następujących sześciu celów strategicznych:

1. Koncentracja na poprawie infrastruktury regionalnej.
2. Koncentracja na kluczowych gałęziach i branżach dla rozwoju gospodarczego regionu.
3. Koncentracja na budowie kapitału ludzkiego i bazy dla innowacyjnej gospodarki.
4. Koncentracja na zwiększeniu roli ośrodków miejskich w stymulowaniu rozwoju gospodarczego regionu.
5. Koncentracja na rozwoju obszarów wiejskich.
6. Koncentracja na ekologicznych aspektach rozwoju regionu.

Dla celów strategicznych wyznaczono podcele wraz z zadaniami. Nie obejmowały one zadań z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami.

W strategii omówiono kulturę i ochronę dziedzictwa kulturowego województwa. Uznano, że Województwo Świętokrzyskie posiada bogate zasoby dziedzictwa kulturowego, które wpływają na pozytywny wizerunek regionu i stanowiące podstawę oferty turystycznej regionu.

Regionalny Program Operacyjny Województwa Świętokrzyskiego na lata 2014 - 2020

Regionalny Program Operacyjny Województwa Świętokrzyskiego na lata 2014 - 2020 został przyjęty uchwałą nr 1870/13 przez Zarząd Województwa Świętokrzyskiego dnia 8 maja 2013 r., jako wstępna wersja Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Świętokrzyskiego na lata 2014 - 2020.

W rozdziale 1.1.1.3 Dziedzictwo naturalne i kulturowe, opisano województwo świętokrzyskie, jako województwo charakteryzujące się wysokimi walorami przyrodniczymi, co znajduje odzwierciedlenie w znacznej powierzchni obszarów chronionych. 64,5% powierzchni objętej różnymi formami ochrony stawia region świętokrzyski pod tym względem na pierwszym miejscu w skali kraju.

Województwo posiada następujące prawnie chronione obiekty oraz obszar ochrony przyrody:

- 1 Park Narodowy o łącznej powierzchni 7 626,4 ha;
- 72 rezerwaty przyrodnicze o łącznej powierzchni 3 819,7 ha;
- 8 parków krajobrazowych o łącznej powierzchni 117 185 ha;
- 21 obszarów chronionego krajobrazu o łącznej powierzchni 619 040,4 ha;
- 14 stanowisk dokumentacyjnych o łącznej powierzchni 25,3 ha;
- 100 użytków ekologicznych o łącznej powierzchni 540,12 ha;
- 11 zespołów przyrodniczo - krajobrazowych o łącznej powierzchni 86,49 ha;
- 672 pomniki przyrody.

Na terenie regionu świętokrzyskiego znajdują się także obszary objęte Europejską Siecią Ekologiczną NATURA 2000 tj. ok. 182182,9 ha powierzchni województwa.

Atutem regionu świętokrzyskiego są zasoby dziedzictwa kulturowego, w które wpływają na możliwości rozwoju społeczno - gospodarczego. W regionie istnieje wiele miejscowości z zachowanymi zabytkowymi układami urbanistycznymi, liczne są zamki, pałace, dwory oraz

zabytki architektury sakralnej. Na uwagę zasługują również ciekawe obiekty przemysłowe i gospodarcze oraz zabytki budownictwa ludowego.

Województwo świętokrzyskie jest także bardzo bogate pod względem archeologicznym. Obecnie w rejestrze zabytków prowadzonym na terenie województwa świętokrzyskiego wpisanych jest 1 707 zabytków nieruchomych oraz 214 zabytków archeologicznych. Największą grupę zabytków nieruchomych stanowią obiekty sakralne, mieszkalne oraz cmentarze, a także obiekty obronne, zamki, pałace, dwory oraz zabytki techniki. Do zabytków archeologicznych należą między innymi osady, kopce, kurhany oraz grodziska. Ponadto województwo dysponuje 11,5 tys. zabytków ruchomych wpisanych do rejestru B zabytków sztuki i rzemiosła artystycznego. W przypadku ruchomych zabytków w głównej mierze stanowią one wyposażenie świątyń oraz kolekcje prywatne.

W województwie funkcjonują 24 muzea w tym, muzea techniczne, archeologiczne i historyczne. Obiekty te posiadają w swych zasobach 142,3 tys. muzealiów. Obok muzeów w regionie działają następujące instytucje kultury: placówki biblioteczne (289), kina (10), teatry (4), filharmonia oraz ośrodki kultury (114).

Analiza potrzeb i wyzwań oraz kierunki polityk wspólnotowych na lata 2014 - 2020 w dziedzinie promocji i zachowania dziedzictwa naturalnego i kulturowego koncentruje się w obszarze ochrony zabytków poprzez następujący priorytet inwestycyjny: Ochrona, promocja i rozwój dziedzictwa kulturowego i naturalnego.

Cel główny programu 2014 - 2020: Województwo świętokrzyskie jako region efektywnie wykorzystujący swoje potencjały rozwojowe, w oparciu o postęp technologiczny, odpowiedzialne czerpanie z zasobów środowiska, oraz budowę kapitału społecznego. Na podstawie celu głównego wyznaczono osie priorytetowe, a w tym: 4.4 Oś priorytetowa 4. Dziedzictwo naturalne i kulturowe. Oś ta przewiduje realizację działań mających na celu promowanie dostosowania do zmian klimatu, zapobiegania ryzyku i zarządzania ryzykiem oraz ochronę środowiska naturalnego i wspieranie efektywności wykorzystania zasobów. Z uwagi na potencjał regionu przejawiający się zarówno w bogactwie naturalnym jak i w zasobach dziedzictwa kulturowego wspierane będą inwestycje mające na celu ochronę terenów cennych przyrodniczo, różnorodności biologicznej, promocję i rozwój zasobów przyrodniczo - kulturowych, dając tym samym możliwość rozwoju społeczno - gospodarczego województwa.

W ramach interwencji zostały zaprogramowane priorytety inwestycyjne, wspierające inwestycje w infrastrukturę ochrony środowiska, które znacząco wpłyną na ochronę i poprawę środowiska naturalnego. Wzmocnienie efektywnego systemu gospodarki odpadami

oraz kompleksowe wsparcie gospodarki wodno - ściekowej stanowiąc będą kolejne elementy wsparcia osi. W kontekście ochrony środowiska istotne jest też środowisko miejskie. Dlatego też, w ramach przedmiotowej osi można będzie realizować inwestycje dotyczące poprawy stanu środowiska na terenach miejskich.

Strategia Rozwoju Turystyki w Województwie Świętokrzyskim na lata 2014 - 2020

(projekt)

Strategia Rozwoju Turystyki w Województwie Świętokrzyskim na lata 2014 - 2020 została opracowana w grudniu 2014 r. Jest to aktualizacja Strategii Rozwoju Turystyki w Województwie Świętokrzyskim na lata 2006 - 2014, która przyjęta została uchwałą nr XXV/404/06 przez Sejmik Województwa Świętokrzyskiego dnia 6 lutego 2006 r.

W strategii wymieniono i opisano walory turystyczne województwa świętokrzyskiego. W analizie walorów turystycznych regionu (rozdział 3, podpunkt 3.2.2.), zwrócono szczególną uwagę na walory antropogeniczne, będące efektem działalności człowieka. Dbalność o zabytki w województwie, sprawiła, że obiekty zostały oddane szczególnej ochronie prawnej i obecnie region może się poszczycić zabytkami, muzeami, instytucjami kultury i sztuki, które składają się na unikatową ofertę turystyczną w skali krajowej i europejskiej. Najwięcej zabytków nieruchomych na terenie województwa to obiekty sakralne, mieszkalne i zabytkowe obszary zieleni.

Najmniej zabytków można wyróżnić w kategorii zamków i budowli obronnych. Istotną działalność promującą dziedzictwo kulturowe województwo prowadzą muzea. Według Informatora Turystycznego Województwa Świętokrzyskiego z 2014 r., na terenie województwa świętokrzyskiego działają 24 galerie i stałe wystawy, 70 jednostek będących muzeami, izbami regionalnymi i instytucjami działającymi na rzecz popularyzacji dziedzictwa kulturowego, a nie będące muzeami. Wydarzenia regionalne to także bardzo ważny dodatek do oferty turystycznej województwa.

Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Świętokrzyskiego

Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Świętokrzyskiego został przyjęty uchwałą XLVII/833/14 przez Sejmik Województwa Świętokrzyskiego dnia 22 września 2014 r. Pierwszy Plan zagospodarowania przestrzennego województwa został przyjęty uchwałą nr XXIX/399/02 przez Sejmik Województwa Świętokrzyskiego dnia 26.04.2002 r. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa świętokrzyskiego określa długofalowe cele

i kierunki wojewódzkiej polityki przestrzennej przedstawia jednocześnie wizje zagospodarowania przestrzennego regionu świętokrzyskiego na najbliższe 25 - 30 lat.

W planie w rozdziale V. Uwarunkowania i problemy występujące w poszczególnych dziedzinach zagospodarowania przestrzennego, podrozdział 4.

Dziedzictwo kulturowe, omówiono specyfikę kulturową regionu, główne uwarunkowania ochrony i zagospodarowania przestrzeni kulturowej, ochronę dziedzictwa kulturowego, główne problemy i obszary problemowe, uwarunkowania ochrony krajobrazu.

Program ochrony środowiska dla województwa świętokrzyskiego na lata 2011 - 2015 z perspektywą do roku 2019

Program ochrony środowiska dla województwa świętokrzyskiego na lata 2011 - 2015 z perspektywą do roku 2019 przyjęty został uchwałą nr XII/211/11 przez Sejmik Województwa Świętokrzyskiego dnia 12 października 2011 r.

Program ten, jest aktualizacją poprzedniej edycji Programu ochrony środowiska. W programie na podstawie aktualnego stanu środowiska i źródeł zagrożeń w poszczególnych komponentach środowiska, określono:

- strategię działań dla poprawy stanu środowiska w perspektywie do 2019 r.;
- wojewódzkie priorytety ekologiczne i przedsięwzięcia priorytetowe, planowane do realizacji w latach 2011 - 2015;
- monitoring realizacji programu;
- aspekty finansowe wdrażania programu.

Strategia działań dla poprawy stanu środowiska, zawiera cele średniookresowe do 2019 r., kierunki działań do 2015 r. i najważniejsze działania, ujęta jest w następujących zagadnieniach:

- ochrona zasobów naturalnych;
- poprawa jakości środowiska i bezpieczeństwa ekologicznego;
- kierunki działań systemowych.

Priorytety ekologiczne, wyznaczone zostały dla następujących obszarów działania:

- ochrona zasobów naturalnych;
- jakość powietrza;
- ochrona wód i gospodarka wodna;
- gospodarka odpadami;

- oddziaływanie hałasu;
- oddziaływanie pól elektromagnetycznych;
- edukacja ekologiczna;
- poważne awarie.

Strategia Rozwoju Powiatu Kieleckiego do roku 2020

Strategia Rozwoju Powiatu Kieleckiego do roku 2020 została przyjęta uchwałą nr XXVII/22/10 przez Radę Powiatu w Kielcach dnia 30 marca 2010 r. Jest to kontynuacja Strategii Rozwoju Powiatu Kieleckiego na lata 2001 - 2015, przyjętej przez Radę Powiatu uchwałą nr XXVII/1/2002 dnia 28 lutego 2002 r. oraz Aktualizacji priorytetów i części operacyjnej „Strategii Rozwoju Powiatu Kieleckiego” na lata 2001 - 2015 przyjętych uchwałą nr XXXIII/35/06 z dnia 30 maja 2006 r.

Strategia jest podstawowym dokumentem strategicznym, który określa cele, priorytety i kierunki polityki rozwoju powiatu do 2020 r. Jest punktem odniesienia dla strategii i programów opracowywanych przez jednostki samorządu terytorialnego w powiecie kieleckim, dokumentem wyjściowym dla poszczególnych, branżowych strategii.

Wyznaczona misja: Podniesienie jakości życia mieszkańców powiatu kieleckiego oraz poprawa standardu usług publicznych poprzez realizowanie polityki zrównoważonego rozwoju społeczno - gospodarczego z poszanowaniem środowiska naturalnego i racjonalne wykorzystanie walorów kulturowych i turystycznych powiatu”.

W Strategii wyznaczono cele strategiczne, które zostały określone na podstawie przeprowadzonej diagnozy sytuacji - społeczno gospodarczej powiatu oraz analizy SWOT najważniejszych obszarów rozwoju tj.: edukacja, bezrobocie, zdrowie i opieka społeczna, infrastruktura drogowa, rozwój gospodarczy, ochrona środowiska oraz pozwoliła na ustalenie celów strategicznych w obszarach:

1. Rozwój zasobów ludzkich i instytucjonalnych,
2. Ochrona i racjonalne wykorzystanie środowiska i dóbr kultury,
3. Rozwój gospodarczy oraz rozwój infrastruktury technicznej i społecznej.

Przy wyznaczaniu celi strategicznych wskazano na ogólne cele pożądane do osiągnięcia w długoletniej perspektywie czasowej, których realizacja zależna jest od szeregu czynników zewnętrznych. Kolejnym krokiem było wyznaczenie priorytetów - celów szczegółowych, będących wyznacznikiem kierunków działań powiatu. Układ wyznaczonych celów strategicznych i priorytetów przedstawia się następująco:

Cel strategiczny I - Rozwój zasobów ludzkich i instytucjonalnych.

Cel strategiczny II - Ochrona i racjonalne wykorzystanie walorów środowiska naturalnego i dóbr kultury

Priorytet 1 - Ochrona i poprawa stanu środowiska naturalnego.

Priorytet 2 - Ochrona i optymalne wykorzystanie dóbr kultury.

Zadania:

- Renowacja, rewitalizacja i konserwacja zabytków i obiektów dziedzictwa kulturowego z terenu powiatu kieleckiego.

Priorytet 3 - Rozwój turystyki oraz tworzenie i modernizacja infrastruktury kulturowej i turystycznej.

Zadania:

- Tworzenie i promocja oferty kulturalnej i turystycznej powiatu kieleckiego;
- Promocja i upowszechnianie folkloru i kultury mieszkańców powiatu kieleckiego;
- Wsparcie rozwoju infrastruktury turystycznej;
- Prowadzenie punktu informacji turystycznej.

Cel strategiczny III - Rozwój gospodarczy oraz rozwój infrastruktury technicznej i społecznej. W Strategii, w rozdziale 2.10., opisano zabytki i Życie kulturalne na terenie powiatu, który należy do regionów atrakcyjnych turystycznie. Na jego terenie występuje wiele zabytków kultury i przyrody. Największe skupisko zabytków znajduje się w gminach: Chęciny, Chmielnik i Daleszyce. Najliczniejszą grupę zabytków stanowią zabytki sakralne w tym kościoły - 34, zespoły klasztorne - 4, zespoły dworskie - 8 oraz zespoły pałacowe - 5. Życie kulturalne w gminach powiatu organizują i prowadzą, głównie utworzone przez większość gmin ośrodki kultury oraz Lokalne Grupy Działania.

Program ochrony środowiska dla powiatu kieleckiego - aktualizacja na lata 2012 -2015 w perspektywie do roku 2019

Program ochrony środowiska dla powiatu kieleckiego - aktualizacja na lata 2012 - 2015 w perspektywie do roku 2019 został opracowany w 2011 r. Jest to aktualizacja Programu ochrony środowiska dla powiatu kieleckiego - aktualizacja na lata 2007 - 2011,

z uwzględnieniem perspektywy na lata 2012 - 2018, przyjętej uchwałą nr IX/69/07 przez Radę Powiatu w Kielcach w dniu 25 października 2007 r.

Nadrzędny cel programu został określony jako: Zapewnienie mieszkańcom jakości życia na wysokim poziomie oraz zrównoważony rozwój powiatu, w którym środowisko przyrodnicze i jego ochrona mają znaczący wpływ na przyszły charakter obszaru i równocześnie wspierają jego rozwój społeczno - gospodarczy. Cel ten przyczyni się także do osiągnięcia następujących celów strategicznych:

Cel strategiczny I - „Rozwój zasobów ludzkich i instytucjonalnych”;

Cel strategiczny II - „Ochrona i racjonalne wykorzystanie walorów środowiska naturalnego i dobór kultury”;

Cel strategiczny III - „Rozwój gospodarczy oraz rozwój infrastruktury technicznej i społecznej”.

Wyznaczona misja strategiczna: Podniesienie jakości życia mieszkańców powiatu kieleckiego oraz poprawa standardu usług publicznych poprzez realizowanie polityki zrównoważonego rozwoju społeczno - gospodarczego z poszanowaniem środowiska naturalnego i racjonalne wykorzystanie walorów kulturowych i turystycznych powiatu. „Powiat kielecki charakteryzuje się dużą różnorodnością i bogactwem form ukształtowania powierzchni, budowy geologicznej, szaty roślinnej i zwierzęcej, a także dużą zasobnością licznych kopalni i surowców mineralnych. Formami ochronnymi przyrody na terenie powiatu kieleckiego są: park narodowy (1), parki krajobrazowe (8), obszary chronionego krajobrazu (12), rezerваты przyrody (29), obszary Natura 2000 (20), zespoły przyrodniczo - krajobrazowe (5), użytki ekologiczne (15), stanowiska dokumentacyjne (3) oraz ponad 100 pomników przyrody, które tworzą tzw. system obszarów i obiektów prawnie chronionych. Jest to układ przestrzenny wzajemnie uzupełniających się form ochrony przyrody, mający na celu zapewnienie warunków utrzymywania samoregulacji procesów przyrodniczych tj. prawidłowego rozwoju szaty roślinnej, utrzymanie naturalnych warunków hydrologicznych oraz właściwego korzystania z rekreacji i turystyki. Aby osiągnąć powyższe zamierzenia, wymagane jest współdziałanie ze sobą wszystkich wymienionych form ochrony przyrody. Ochrona przyrody jest jednym z elementów szeroko pojętej ochrony środowiska. Dotyczy ona z jednej strony właściwego zabezpieczenia i zagospodarowania najcenniejszych obiektów przyrody żywej i nieożywionej, w tym poddanych ochronie prawnej, natomiast z drugiej strony pozwala na ingerencję w sferach i na obszarach, gdzie równowaga ekologiczna została zachwiana”.

5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy (analiza dokumentów programowych gminy).

Obowiązujące miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego i dokumenty programowe na terenie Miasta i Gminy Chmielnik

LP	NAZWA MIEJSCOWEGO PLANU ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO LUB ZMIANY	NR UCHWAŁY I DATA JEJ PODJĘCIA	DATA OGŁOSZENIA W DZIENNIKU URZĘDOWYM WOJEWÓDZTWA	OGÓLNE INFORMACJE
1.	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego budownictwa socjalnego w Chmielniku.	Uchwała Nr VI/34/98 Rady Miejskiej w Chmielniku z dnia 30.12.1998r.	Dz. Urz. Woj. Świętokrzyskiego Nr 4, poz.19 z dnia 27.01.1999r.	Obowiązuje od dnia 11.02.1999r
2.	Zmiana Nr 1 miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego budownictwa wielorodzinnego w Chmielniku.	Uchwała Nr XXXIV/320/10 Rady Miejskiej w Chmielniku z dn. 28.01.2010 r.	Dz. Urz. Woj. Świętokrzyskiego Nr 99, poz. 729 z dnia 19.03.2010r	Obowiązuje od dnia 19.04.2010r
3.	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego „Za Kościółkiem”.	Uchwała Nr X/100/99 Rady Miejskiej w Chmielniku z dnia 24.07.1999r.	Dz. Urz. Woj. Świętokrzyskiego Nr.55, poz. 985 z dnia 15.09.1999r.	Obowiązuje od dnia 30.09.1999r
	Zmiana Nr 1 miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego „Za Kościółkiem” w Chmielniku	Uchwała Nr XLI//379/2014 Rady Miejskiej w Chmielniku z dn. 14.08.2014 r	Dz. Urz. Woj. Świętokrzyskiego z 2014r, poz.2579 z dnia 26.09.2014r	Obowiązuje od dnia 27.10.2014r.
4.	Zmiana miejscowego planu szczegółowego zagospodarowania przestrzennego oś. „Dygasińskiego” w Chmielniku.	Uchwała Nr XI/147/03 Rady Miejskiej w Chmielniku z dnia 30.12.2003r. Uchwała Nr XII/160/04 Rady Miejskiej w Chmielniku z dnia 06.02.2004r. (sprostowanie błędu w j.w.)	Dz. Urz. Woj. Świętokrzyskiego Nr 31, poz.568 z dnia 01.03.2004r. Dz. Urz. Woj. Świętokrzyskiego Nr 67, poz1043 z dnia 07.05.2004r.	Obowiązuje od dnia 16.03.2004r (patrz – Zm. Nr 2 i Zm. Nr 3)
	Zmiana Nr 2 miejscowego planu szczegółowego zagospodarowania przestrzennego oś. „Dygasińskiego w Chmielniku.	Uchwała Nr XXXIV/319/10 Rady Miejskiej w Chmielniku z dn. 28.01.2010r.	Dz. Urz. Woj. Świętokrzyskiego Nr 99, poz. 728 z dnia 19.03.2010r	Obowiązuje od dnia 19.04.2010r

	Zmiana Nr 3 zmiany miejscowego planu szczegółowego zagospodarowania przestrzennego osiedla „Dygasińskiego” w Chmielniku.	Uchwała Nr XIV/120/2015 Rady Miejskiej w Chmielniku z dn. 23.11.2015 r. Rozstrzygnięcie nadzorcze Nr IN-III.4130.71.2015 Wojewody Świętokrzyskiego z dnia 23.12.2015r.	Dz. Urz. Woj. Świętokrzyskiego z 2015r, poz.4203 z dnia 31.12.2015r. Dz. Urz. Woj. Świętokrzyskiego z 2015r, poz.43204 z dnia 31.12.2015r.	Obowiązuje od dnia 15.01.2016r. Obowiązuje od dnia 29.01.2016r.
5.	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego terenu górniczego „Borków I” na obszarze gminy Pińczów, Chmielnik i Kije w zakresie dot. gminy Chmielnik.	Uchwała Nr XV/190/2004 Rady Miejskiej w Chmielniku z dnia 28.06.2004r.	Dz. Urz. Woj. Świętokrzyskiego Nr 174, poz.2363 z dnia 07.10.2004r.	Obowiązuje od dnia 22.10.2004r
6.	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego terenu górniczego „Celiny II”.	Uchwała Nr XVI/137/08 Rady Miejskiej w Chmielniku z dnia 21.05.2008r.	Dz. Urz. Woj. Świętokrzyskiego Nr 164, poz. 2239 z dnia 01.08.2008r.	Obowiązuje od dnia 01.09.2008r
7.	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego obszaru składowania i przerobu odpadów w Przededworzu.	Uchwała Nr XVI/138/08 Rady Miejskiej w Chmielniku z dnia 21.05.2008r.	Dz. Urz. Woj. Świętokrzyskiego Nr 164, poz. 2240 z dnia 01.08.2008r.	Obowiązuje od dnia 01.09.2008r
8.	Zmiana Nr 1 miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego sołectwa Śladków Mały i części sołectwa Śladków Duży, gm. Chmielnik	Uchwała Nr XXXV/303/2013 Rady Miejskiej w Chmielniku z dnia 22.11.2013 r.	Dz. Urz. Woj. Świętokrzyskiego z 2013r., poz.4442 z dnia 30.12.2013r	Obowiązuje od dnia 14.01.2014r.
9	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego „Regionalny Port Lotniczy- część wschodnia” na obszarze gminy Chmielnik w części sołectwa Grabowiec i Piotrkowice.	Uchwała Nr IX/47/2011 Rady Miejskiej w Chmielniku z dnia 31.05.2011 r.	Dz. Urz. Woj. Świętokrzyskiego Nr 198, poz.2320 z dnia 11.08.2011r	Obowiązuje od dnia 11.09.2011r
10.	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego dla obszaru składowania i przerobu odpadów dla części działki ozn. nr ewid. 1/6 we wsi Przededworze.	Uchwała Nr XIX/171/08 Rady Miejskiej w Chmielniku z dnia 01.10.2008r.	Dz. Urz. Woj. Świętokrzyskiego Nr 246, poz.3297 z dnia 28.11.2008r.	Obowiązuje od 29.12.2008r.

11.	Aktualizacja Strategii Rozwoju Miasta i Gminy Chmielnik na lata 2016-2020 z perspektywą do roku 2022.	Uchwała Rady Miejskiej w Chmielniku Nr XXI/186/2016 z dnia 27 czerwca 2016 r. w sprawie uchwalenia	Dz. Urz. Woj. Świętokrzyskiego Nr	Obowiązuje
12.	Gminny Program Rewitalizacji dla Gminy Chmielnik na lata 2016-2025	Uchwała Rady Miejskiej w Chmielniku Nr XXX/259/2017 z dnia 27 lutego 2017 r.	Dz. Urz. Woj. Świętokrzyskiego Nr	Obowiązuje

5.2. Charakterystyka zasobów oraz analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy

5.2.1. Charakterystyka gminy:

Gmina Chmielnik leży w centralnej części województwa świętokrzyskiego, około 30 km na południowy wschód od Kielc. Powierzchnia gminy wynosi 142,19 km², z czego miasto Chmielnik zajmuje 7,8 km², a obszar wiejski 134,39 km².

Ma ona charakter rolniczy, gdyż aż 75% obszaru gminy stanowią użytki rolne, a 16% – użytki leśne (2007 r.). Większe kompleksy leśne położone są na północ od Chmielnika w kierunku Pierzchnicy.

Teren gminy jest łagodnie pofałdowany, z łagodnymi wzgórzami wydłużonymi z kierunku północno-zachodniego na południowy-wschód, pocięty dolinami rzecznyymi. Najwyższe wzniesienie to Ostra Góra (302,8 m n.p.p.m.) znajduje się w rejonie pałacu Tarnoskała we wsi Piotrkowice. Najdłuższe doliny stanowią dorzecza rzek Morawki, Sanicy i Wschodniej.

Obszar ten znajduje się w megaregionie: Pozaalpejska Europa Środkowa, prowincji Wyżyny Polskie, podprowincji Wyżyna Małopolska (nazywanej dawniej Wyżyną Kielecko-Sandomierską), w jej skład wchodzi mezoregiony: Płaskowyż Jędrzejowski, Płaskowyż Proszowicki, Garb Wodzisławski, Dolina Nidy, Niecka Nidziańska, Niecka Solecka, Garb Pińczowski, Niecka Połaniecka i Wyżyna Miechowska, w makroregionach Wyżyna Kielecka i Niecka Nidziańska.

W obrębie Wyżyny Kieleckiej, rozciągającej się między rzekami Pilicą a Wisłą i Niecką Nidziańską, znajdują się mezoregiony: Niecka Połaniecka i Pogórze Szydłowskie. Część południowo zachodnia części gminy znajduje się w granicach Szanieckiego Parku Krajobrazowego oraz otuliny Nadnidziańskiego Parku Krajobrazowego, wchodzących w skład Zespołu Parków Krajobrazowych Ponidzia utworzonego w 1986 r., obejmujący

Nadnidziański Park Krajobrazowy, Kozubowski Park Krajobrazowy i Szaniecki Park Krajobrazowy.

Obecnie w skład gminy Chmielnik wchodzi 25 miejscowości w 26 sołectwach: Borzykowa, Celiny, Celiny Nowe, Chomentówek, Ciecierze, Grabowiec, Holendry, Jasień, Kotlice, Lipy, Lubania, Łagiewniki, Ługi, Minostowice, Piotrkowice, Przededworze, Sędziejowice, Suchowola, Suliszów, Suskrajowice, Szyszczyce, Śladków Duży, Śladków Mały, Zrecze Chałupczańskie, Zrecze Duże i Zrecze Małe.

5.2.2. Zarys historii obszaru gminy

W czasie panowania pierwszych Piastów (XI-XIII w.) administracja państwowa złożona była z prowincji z grodami z grodami stołecznymi, określonymi w kronice Galla jako *sedes regni principales*, prowincje natomiast dzieliły się na okręgi grodowe zwane kasztelaniami. Jako stolica odrębnej dzielnicz Sandomierz występuje w źródłach z końca XI wieku, w okresie podziałów przeprowadzonych jeszcze za życia księcia Władysława Hermana.

Teren gminy Chmielnik znajdował się w *provincji sandomierskiej*, w której skład wchodziły tzw. ziemie – sandomierska i wiślicka. Ziemia wiślicka z kolei składała się z czterech kasztelanii – czechowskiej, małogoskiej, połanieckiej, wiślickiej. Chmielnik wraz z okolicą podlegał terytorialnie władzy kasztelana czechowskiego. Gród Czechów, wspomniany w 1228 r. (a sama osada w 1166 r. i 1233 r.), został zniszczony przez Tatarów w 1241 r. podobnie jak Kielce i Małogoszcz.

Po koronacji Władysława Łokietka na króla Polski w 1320 r. zakończył się okres rozbicia dzielnicowego. Pojawiła się wówczas konieczność dokonania nowego podziału administracyjnego państwa. Dawny system grodów kasztelańskich został wyparty przez powiaty (przy pozostawieniu tytularnego urzędu kasztelana). Województwo sandomierskie podzielono na dziesięć powiatów sądowych: chęciński, opatowski, pilzneński, radomski, sandomierski, stężycki, szydłowski-stopnicki, tarnowski i wiślicki. W wyniku reformy organizacji sądowej przeprowadzone w latach 1465-1478 zmniejszono ilość powiatów do siedmiu, przy czym powiat szydłowski podzielono pomiędzy wiślicki i sandomierski.

Pod względem administracyjnym Chmielnik w czasach Rzeczypospolitej leżał w powiecie wiślickim, województwa sandomierskiego. Podział ten bez większych zmian przetrwał do 1795 r. Następnie teren obecnej gminy Chmielnik wraz terenami leżącymi między Pilicą, Wisłą a Bugiem znalazł się w granicach monarchii austriackiej w tzw. Galicji Zachodniej (Nowej), będącej jedną z prowincji monarchii austriackiej.

Ryc. 1. Galicja Zachodnia w 1806 r., T. Mencil, *Galicja Zachodnia 1795-1809 Studium z dziejów ziem polskich zaboru austriackiego po III rozbiorze*, Lublin 1976.

Terytorium to podzielono na sześć cyrkułów: konecki, radomski, sandomierski, kielecki, krakowski i olkuski. W 1803 roku liczbę cyrkułów zmniejszono do trzech: krakowskiego (dawny cyrkuł olkuski i część krakowskiego), kieleckiego (dawne cyrkuły konecki, kielecki i część krakowskiego) i radomskiego (dawne cyrkuły sandomierski i radomski). Centrum administracji terenowej umieszczono najpierw w Krakowie, a po 1803 r. we Lwowie. Podstawową jednostką administracyjną zostało *dominium*, obejmujące obszar należący do jednego dziedzica. Na czele cyrkułów stali starostowie, a każdy cyrkuł został podzielony na trzy okręgi. I tak w cyrkułe krakowskim były okręgi krakowski, olkuski, żarnowiecki, w kieleckim – kielecki, miasto Chmielnik znajdowało się w okręgu stopnickim.

Na mocy traktatu zawartego w Schoenbrunn w 1809 r., teren gminy Chmielnik znalazł się w granicach Księstwa Warszawskiego, którego teren podzielony został na departamenty – na wzór francuski. Chmielnik w tym czasie wszedł w skład departamentu krakowskiego powiatu szydłowskiego. Następnie rozporządzeniem namiestnika Królestwa Polskiego z 16.01.1816 r. terytorium kraju podzielono na osiem województw, których granice w zasadzie pokrywały się z granicami dawnych departamentów. Gmina Chmielnik pozostała w granicach województwa krakowskiego. Centrum tej jednostki samorządu postanowieniem *namiestnika* z 06.08.1816 r. umieszczono w Kielcach. W roku 1837 dokonano nowego podziału administracyjnego kraju.

Dawne województwa zamieniono na gubernie. Z początkiem 1845 r. połączono gubernię kielecką i sandomierską, tworząc w ten sposób gubernię radomską z siedzibą w Radomiu.

Po upadku powstania styczniowego (1864) władze carskie dokonały nowego podziału Królestwa Polskiego. W 1866 roku ponownie utworzono gubernię kielecką, która składała się z siedmiu powiatów: jędrzejowskiego, kieleckiego, miechowskiego, olkuskiego, pińczowskiego, stopnickiego i włoszczowskiego. Powstały również okręgi, grupujące po dwa/trzy powiaty. Teren gminy Chmielnik znajdował się w okręgu stopnickim.

Od 1867-1915 roku były następujące powiaty: jędrzejowski, kielecki, miechowski, olkuski, pińczowski, stopnicki, włoszczowski. W następnych latach w podziale administracyjnym tego obszaru nie zaszły ważniejsze zmiany.

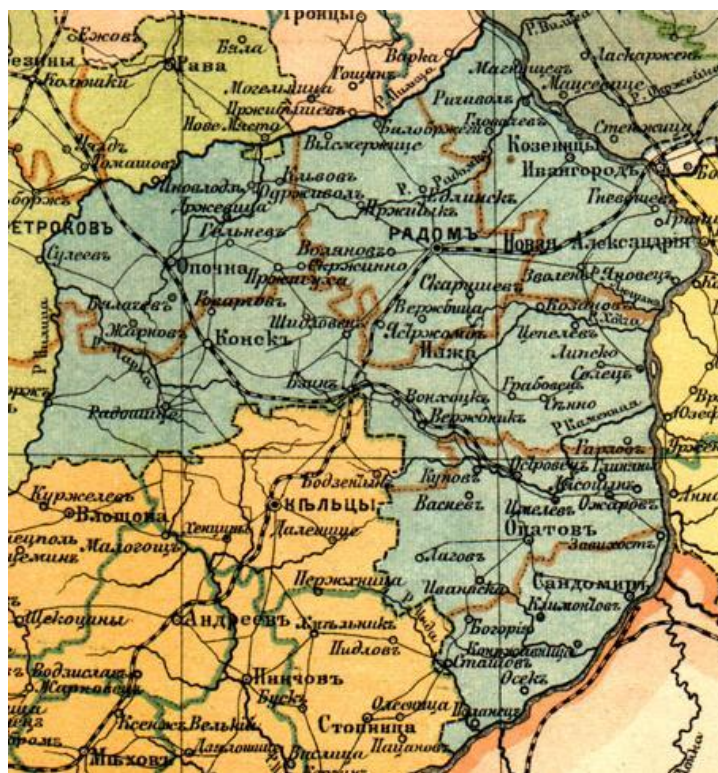

Рис. 2. Терен гminy Chmielnik ок. по́лoвы XIX в. на карте губернии кieleckiej.

Ryc. 3. Powiat buski na przełomie XIX i XX w., Atlas geograficzny ilustrowany Królestwa Polskiego. Na podstawie najnowszych źródeł opracowany, pod red. J. M. Bazewicza, Warszawa 1906.

W 1918 r. utrzymano utworzone w czasie wojny okręgi, które zmieniły nazwę na powiaty. Gmina Chmielnik znalazła się w powiecie stopnickim.

Dekretem Naczelnika Państwa Polskiego Józefa Piłsudskiego z 27.11.1918 r. powołano do życia rady gminne. Złożone były one z wójta i 12 członków wybranych przez zebrania gminne na kadencję trwającą trzy lata. Organem uchwałodawczym było zgromadzenie gminne, kolegiальnym została rada gminy. Gminie przewodniczył wójt wybierany przez zgromadzenie gminne wspomagany przez sołtysów.

Po uchwaleniu Konstytucji Marcowej (1921), Polska podzielona została na województwa, powiaty oraz gminy miejskie i wiejskie. Gmina Chmielnik znalazła się w powiecie stopnickim województwa kieleckiego.

Ustawą z 22.03.1933 r. ustrój gmin wiejskich uległ zmianie. Organem stanowiącym i kontrolującym została rada gminy złożona z wójta jako przewodniczącego, podwójciego, ławników i radnych. Organem zarządzającym i wykonawczym został zarząd gminy, w którego skład wchodził wójt, podwójci i ławnicy.

Ryc. 4. Podział na gminy według stanu z dnia 1.IV.1933 r. Województwa centralne i wschodnie Rzeczypospolitej Polskiej, za: Główny Urząd Statystyczny (Referat Kartograficzny).

Po wybuchu II wojny światowej, w 1939 r. okupacyjne władze niemieckie dokonały nowego podziału administracyjnego kraju. Powstało w jego efekcie Generalne Gubernatorstwo.

Następnie Dekretem PKWN z dnia 21 sierpnia 1944 r. przywrócono został poprzedni porządek, czyli przywrócono nazwę powiatu stopnickiego z siedzibą w Busku-Zdroju. W związku z ogromnymi zniszczeniami Stopnicy w 1944 r., powiat stopnicki został ostatecznie zlikwidowany, a na jego miejsce w 1948 r. powołano powiat buski. Gmina Chmielnik znalazła się w powiecie buskim.

Ryc. 5. Gminy na terenie powiatu buskiego w okresie okupacji niemieckiej 1939-1944).
Mapa powiatu buskiego ze zbiorów Muzeum Ziemi Buskiej.

Mocą ustawy z dnia 20 marca 1950 r. zlikwidowano dotychczasowy samorząd terytorialny, a kompetencje dotychczasowej władzy przekazano gminnym, miejskim i powiatowym Radom Narodowym oraz ich organom wykonawczym, prezydiom Gminnych Rad Narodowych, Miejskich Rad Narodowych oraz Powiatowych Rad Narodowych. W latach 1954-1972 najmniejszą jednostką podziału terytorialnego Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej była gromada, która z gromadzkimi radami narodowymi funkcjonowała od reformy 1954 r., do czasu zniesienia z dniem 01.01.1973 r.

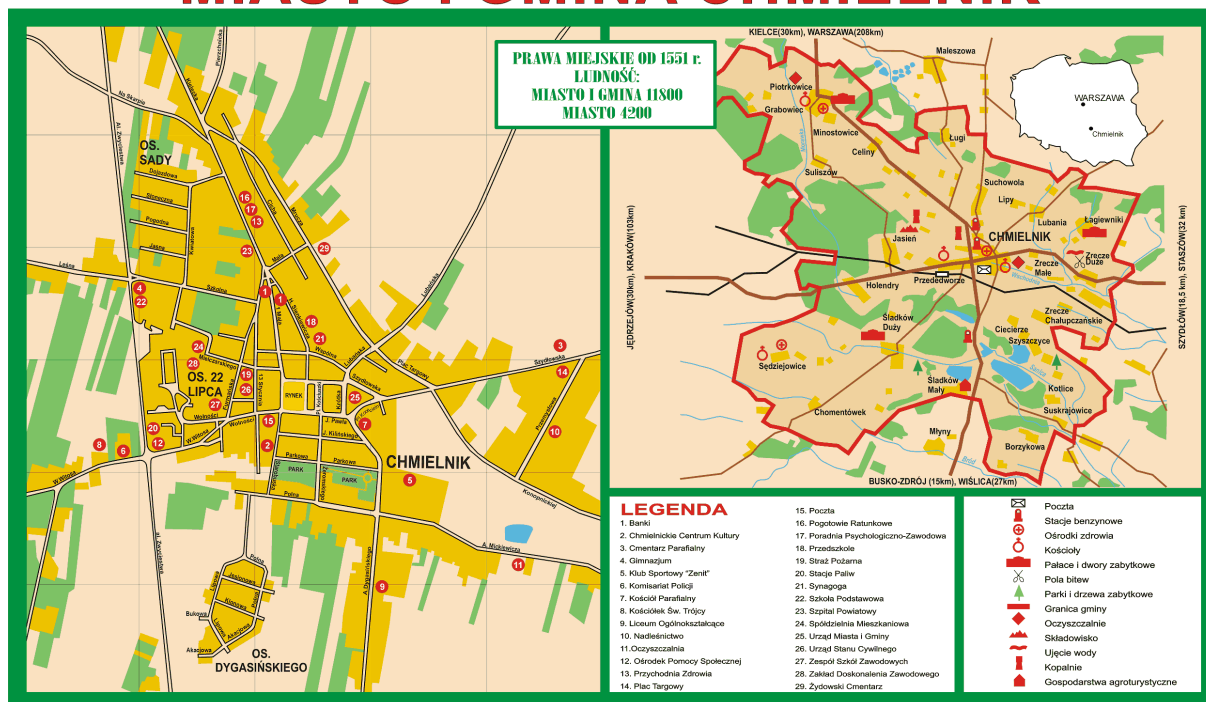
W okresie 1956–1961 funkcjonował **powiat chmielnicki** w województwie kieleckim z siedzibą w Chmielniku. Złożony był on z miasta Chmielnik i 25 gromad, które wyłączono z dwóch ościennych powiatów. Zajmował powierzchnię 618 km² i był zamieszkiwany przez 41 tysięcy osób. Na jego obszar składały się wyjęte z byłego powiatu buskiego: miasto Chmielnik oraz gromady: Balice, Brzeziny, Drugnia, Gnojno, Gorzakiew, Grabki, Korzenno, Kotlice, Maleszowa, Pierzchnica, Piotrkowice, Potok, Przededworze, Raczyce, Sędziejowice, Solec Stary, Suchowola, Szydłów, Śladków, Włoszczowice i Zrecze; z byłego powiatu kieleckiego: gromady: Brudzów Duży, Obice, Skrzelczyce i Szczecno. Zlikwidowano przy tym siedem gromad: Brzeziny, Gorzakiew, Maleszowa, Solec Stary, Suchowola, Śladków i Skrzelczyce.

W początkach lat 60. XX w. władze PRL stwierdziły, iż powstanie nowej jednostki samorządu lokalnego nie sprawdziło się. Postanowiono, iż z dniem 31 grudnia 1961 r. został on zniesiony, a wchodzące w jego skład gromady zostały przyłączone do powiatów ościennych: do buskiego — miasto Chmielnik i gromady Balice, Drugnia, Gnojno, Kotlice, Pierzchnica, Piotrkowice, Przededworze, Raczyce, Sędziejowice i Zrecze; do kieleckiego - Brudzów Duża, Obice i Szczecno; do staszowskiego Grabki, Korzenno, Potok i Szydłów i do pińczowskiego - gromada Włoszczowice. Z dniem 01. 01.1973 r. zniesiono gromady, a w ich miejsce powołano na nowo gminy.

W roku 1975 dokonano likwidacji powiatów, tworząc dwustopniowy system zarządu terytorialnego. Miasto Chmielnik i wsie wchodzące w skład dzisiejszej jednostki gmina Chmielnik znalazły się w województwie kieleckim.

MIASTO I GMINA CHMIELNIK

Ryc. 6. Plan miasta i gminy Chmielnik

Kolejna reforma administracyjna miała miejsce w 1999 r. Powstało wówczas województwo świętokrzyskie, obejmujący m.in. powiat kielecki z siedzibą mieście Kielce. Od tego czasu w jego skład wchodzi gminy miejsko-wiejskie: Bodzentyn, Chęciny, Chmielnik, Daleszyce oraz gminy wiejskie: Bieliny, Górnio, Łągów, Łopuszno, Masłów, Miedziana Góra, Mniów, Morawica, Nowa Słupia, Piekoszów, Pierzchnica, Raków, Sitkówka Nowiny, Strawczyn, Zagnańsk; oraz miasta: Bodzentyn, Chęciny, Chmielnik, Daleszyce. Od tego czasu granice gminy nie zmieniły się.

Obecnie w skład gminy Chmielnik wchodzi 25 miejscowości w 26 sołectwach:

1. Borzykowa,
2. Celiny,
3. Celiny Nowe
4. Chomentówek,
5. Ciecierze,
6. Grabowiec,
7. Holendry,
8. Jasień,
9. Kotlice,

10. Lipy,
11. Lubania,
12. Łagiewniki,
13. Ługi,
14. Minostowice,
15. Piotrkowice,
16. Przededworze,
17. Sędziejowice,
18. Suchowola,
19. Suliszów,
20. Suskrajowice,
21. Szyszczycy,
22. Śladków Duży,
23. Śladków Mały,
24. Zrecze Chałupczańskie,
25. Zrecze Duże,
26. Zrecze Małe.

5.2.3. Układ urbanistyczny

Lokalizacja. Chmielnik leży w środkowo-wschodniej części województwa kieleckiego na granicy Pogórza Szydłowskiego i Niecki Połanieckiej w odległości 30 km od Kielc i 14 km od Buska Zdroju. Krzyżują się tu ważne szlaki komunikacyjne: z Kielc do Buska i Tarnowa (droga nr 73) oraz z Częstochowy i Katowic do Tarnobrzegu i Sandomierza (droga nr 765) W najbliższym otoczeniu miasta rozciągają się pola uprawne i niewielkie skupiska leśne.

Topografia. Miasto rozłożyło się między niewielkimi wzniesieniami, w terenie o pofalowanej rzeźbie. Zabudowa rozciąga się na wysokości ok. 240 m n.p.m W okolicy miasta bierze początek rzeka Wschodnia lewobrzeżny dopływ Wisły (wraz z Czarną).

Komunikacja. Chmielnik jest węzłem komunikacyjnym gdzie oprócz wspomnianego skrzyżowania drogi krajowej Równej (Kielce-Tarnów) i drogi Równej nr 765 (Katowice - Sandomierz) zbiega się szereg dróg lokalnych łączących miasteczko z Pińczowem, Stopnicą, Rakowem oraz przez Szczecno i Daleszyce z Bodzentynem i Starachowicami Po południowej stronie obiega miasto linia kolejowa normalnotorowa z Kielc do

Tarnobrzega, od północnego zachodu biegła nieistniejąca dziś kolejka wąskotorowa z Jędrzejowa do Rakowa i Bogorii.

Plan. Miasto położone w zagłębieniu między wzgórzami. Obszar zabudowy ma zarys zbliżony do trójkąta wynikający z ukształtowania terenu, stosunków własnościowych i przebiegu starych szlaków komunikacyjnych i ważniejszych cieków wodnych. Dawna wieś Chmielnik z pierwszym kościołem parafialnym znajduje się na zachód od układu miejskiego (obecnie za szosą z Kielc do Buska). Zwana była po lokacji miasta Starym Chmielnikiem (obecnie Przededworzem). Obecnie znajduje się w tym miejscu niewielki kościółek będący poprzednikiem obecnego kościoła parafialnego. Jego istnienie w tym miejscu wskazuje, że jest to rejon najstarszego osadnictwa w rejonie współczesnego miasta. O tym okresie niewiele nam wiadomo - zarówno źródła pisane jak i wyniki badań przeprowadzonych w ramach AZP nie wykazały większego osadnictwa na tym terenie

Jako pierwszą wzmiankę potwierdzającą istnienie wczesno-średniowiecznego Chmielnika przytacza się rok 1241, kiedy to miała miejsce tzw. bitwa pod Chmielnikiem z wojskami mongolskimi. W tym czasie Chmielnik wraz z sąsiadującym wówczas Szańcem (z prawem patronatu nad tamtejszym kościołem) stanowiły część rozleglejszego majątku, należącego do Dobiesława Odrowąża, kasztelana wiślickiego (1271). Został on przekazany wraz z ręką jego córki jako żonie Zawiszy z Dąbrowy Zielonej i Tokarzewa, a „Wielkość wzniesionego wiana sugeruje też, że małżeństwo mogło być zawarte najpewniej wówczas, gdy Zawisza osiągnął wysoką pozycję u boku księcia, czyli najwcześniej krótko po 1270, kiedy dziedzic Dąbrowy Zielonej przyjął funkcję kasztelana”, a późniejszego wojewody sieradzkiego (1285; 1291-1299, 1311). Od tego czasu na terenie dóbr Szaniec jak również Chmielniku odnajdujemy ślady obecności przedstawicieli rodu Poraitów (Różyców) piszących się z Młynów i Szańca.

Miasto, założone w poł. XVI w. na prawie magdeburskim przez protestanckiego właściciela, informacje na temat lokacji miasta Chmielnik w dotychczasowej literaturze są krótkie i dość lakoniczne. Wydaje się, iż proces powołania do życia nowego organizmu miejskiego nie został w nich dostatecznie wyjaśniony.

Podstawą utrzymania mieszczan miało być rzemiosło oraz handel – przede wszystkim wołami. Jeden z traktów komunikacyjnych w Chmielniku prowadził do królewskiego miasta Chęciny. Handel wołami stał się w pierwszej połowie XVI w. pozycją dominującą w wymianie dalekosiężnej prowadzonym przez mieszczan chęcińskich, ale także innych. Woły pędzono przez Sandomierz, Opatów, Łagów, kierując je na komorę celną

w królewskich Chęcinach. W 1512 r. tutejsi mieszczanie uzyskali potwierdzone wolności w handlu ze Śląskiem za wyjątkiem Wrocławia. W niedługim czasie ruch handlowy starano się wzmocnić na szlakach prowadzących z południa i ze wschodu – w 1518 r. król Zygmunt Stary wydał dekret zwalniający mieszczan chęcińskich od cła wiślickiego i potwierdził zwolnienie od cła na drogach prowadzących przez Sandomierz, Ropczyce, Połaniec i inne miasta leżące w ziemi sandomierskiej.

Wielkie zmiany w tym układzie gospodarczym uległ zmianie z chwilą ustanowienia ceł wewnętrznych w dobrach biskupstwa krakowskiego leżących na trasie przegonu. W czasie pierwszej lustracji województwa sandomierskiego w roku 1564 stwierdzono załamanie się wymiany handlowej, a to wskutek ustanowionych w Kielcach, Daleszycach i wsiach kościelnych Brzeziny i Kowala ceł biskupa krakowskiego. Wówczas w pojawiła się szansa rozwoju dla innych miast – tych już istniejących, i tych, które dopiero powstaną. Pojawia się na nowej głównej trasie handlowej z Sandomierza miasta należące do rodów szlacheckich takie jak: Iwaniska, Dębno, Rembów, Raków, Chmielnik, które korzystać miały bardzo na niekorzystnych dla mieszczan chęcińskich zmianach unormowań handlu lokalnego i dalekosiężnego. Miasta te powstały tuż obok granicy powiatów chęcińskiego, sandomierskiego i wiślickiego, nad rzekami, w okolicach lesistych i bogatych w naturalne pastwiska. Zapewniało to łatwy dostęp do gotówki czerpanej z opłat mostowego, paszowego, cła, a także dawało możliwość powstania miejsc targowych, w których głównym towarem obrotu było bydło rzeźne.

Istotnym elementem w początkowym procesie zakładania miasta Chmielnik był fakt przynależenia jego właściciela do ruchu reformacyjnego, a także żarliwość wyznawanej przez niego wykładni wiary. Podobnie było w innych miastach lokowanych w połowie XVI w. na terenie Sandomierszczyzny, np. w Kossowie, Oksie, Rakowie, czy w Sobkowie. Podczas zakładania miasta, jak i później, preferowano wśród przybywających wyznanie i zwyczaje wyznania reformowanego.

Dokument lokacyjny dający podstawę dla powstania nowego organizmu miejskiego mógł udzielić wyłącznie władca. Zwykle w dokumencie takim wymienione były powody dla których wydawano zgodę królewską, a także wyrażone pragnienie wynagrodzenia zasług odbiorcy dokumentu dla Korony, w tym politycznych i wojskowych. Składał się ze zwolnienia na lokację miasta, nadania osadzie prawa miejskiego i uprawnień gospodarczych oraz wolnizny. Diedzic Chmielnika, Jan Oleśnicki, otrzymał zezwolenie na lokację miasta na gruncie wsi Chmielnik, wydane w Krakowie przez króla Zygmunta Augusta w dniu 9 marca 1551 r. z wolnizną na lat dwanaście, trzema terminami na jarmarki doroczne (na uroczystość

św. Jakuba, na Wszystkich Świętych i na św. Macieja) oraz targi cotygodniowe odbywane we czwartki.

Na jego podstawie dziedzic Chmielnika Jan Oleśnicki wydał w dniu 7 maja 1551 r. dokument lokacyjny miasta Chmielnik. Z jego treści dowiadujemy się, że miasto osadzono na gruntach należących do kmieci wsi Chmielnik oraz gruntach należących do folwarku dziedzica. Grunty mieszczan, którym określono opłaty od domów i warsztatów rzemieślniczych, rozciągały się od granic ról folwarcznych od zachodu, do granic wsi Zrzecze (dziś: Zrzecze Małe). Jego sytuację terenową określono w następujący sposób: „Miasto Chmielnik przytyka do granic od wschodu z wsią Zrzecze, od południa z wsiami Szyszczycy i Szladków, od zachodu z wsią Jasień i Przededworze, od północy z wsią Sucho Wołą i Lubanią”. Od strony wsi południowej grunty sięgały w kierunku Śladkowa Dużego Śladkowa Małego, z czasem oderwane od miasta - w opisie granic miasta z 1820 r. czytamy: „Granice miasta Chmielnika zmniejszone częścią przez dziedziców wsi Szladkowa przed lat 40, gdzie miasto utraciło 4 stajania gruntu za rzeką Miławką w stronie zachodniej, JW. dziedzic terażniejszy odebrał w Kopaninach morgów 30, które od lat 30 odpadły od miasta”.

Z dostępnych nam danych szacunkowych spróbujemy określić pierwotny obszar nadany nowo lokowanemu miastu. - Wedle przywileju lokacyjnego rozległość gruntów miasta przy jego założeniu wynosiła 24 łanów (co daje przybliżoną powierzchnię 430 hektarów), po 50 zagonów (sulcos) 6-cio skibowych. Zagon to długi, wąski pas pola ornego, składający się z kilku (a nawet kilkunastu) skib, ograniczony równoległymi bruzdami. Ilość bruzd w zagonie wynikała z zasięgu ramienia żeńcy z sierpem – w tym wypadku 3 w jedną stronę i 3 w przeciwną. Zagon nie stanowił stałą miarę powierzchni - w zależności od miejsca i pod jaką uprawę został przeznaczony mógł mieć kilka metrów kwadratowych i więcej. W wieku XVI rzadko stosowano tę miarę, posługiwano się zwykle łanami. Podana informacja o zagonach wskazuje, że ludności w Chmielniku było dużo, a grunty kmieci uległy rozdrobnieniu.

Na obszar wsi Chmielnik w XV w. składały się grunty należące do: kmieci liczące ogółem 9 łanów, dwóch zagród z rolami, co dawałoby ½ łana (zwykle zagroda osadzona była na 0.25 łana); dalej zapewne 2 łany należące do folwarku, trzech karczem z rolami (średnio po 0.25 łana), co dawałoby 0.75 łana, oraz uposażenia kościoła parafialnego „zdatne pod folwark plebański” obejmującego 3 łany, łąkę leżącą obok młyna, sadzawkę w Chmielniku, teren pod kościół i otaczający go cmentarz przykościelny oraz zabudowania rezydencji plebana. Nie oszacowano w tym opisie lasu należącego do majątku Chmielnik, a także nieużytków, pastwisk i łąk . W sumie dawałoby to obszar przekraczający nieco ponad 16

łanów zagospodarowanych – nie wiemy niestety jakich. W tamtym czasie funkcjonowały dwie jednostki powierzchni: łan mniejszy, chełmiński, nazywany też włóką = 30 mórg $\approx$ 17,955 hektara oraz łan większy, frankoński, królewski, staropolski = 48 mórg $\approx$ 24,2 hektara.

Po dokonanej lokacji miejskiej w 1551 r. w pozostałej wsi Chmielnik pozostało (dane z 1579 r.): pięciu kmieci osadzonych na półłankach i cztery zagrody bez roli, co w sumie daje $2 \frac{1}{2}$ łana powierzchni oraz pozostała część folwarku dziedzica – (przyjmijmy połowę, czyli jeden łan), co daje całkowity obszar wsi Przededworze $3 \frac{1}{2}$ łana. Pozwala to stwierdzić, że nowo lokowane miasto z dawnego obszaru wsi otrzymało około 13 łanów zagospodarowanego obszaru, obejmującego zatem 233,5 ha powierzchni (w tym grunty należące do uposażenia kościoła - miście powstałym z inicjatywy protestanckiego właściciela nie przewidziano miejsca na kościół parafialny w nowym układzie przestrzennym). Pozostała część gruntów (11 łanów) mieszczanie musieli sami wykarczować i przysposobić. Grunty te charakteryzowały się słabą przydatnością rolniczą – w cytowanym opisie burmistrza Gnoińskiego z 1820 r. czytamy bowiem: „Miasto Chmielnik leży częścią w położeniu równym, częścią między małymi pagórkami, grunt po większej części piaszczysty, gdzieniegdzie sapowaty i mokry”.

Miasto rozlokowało się na skrzyżowaniu starych szlaków północ-południe i wschód-zachód; szlak z Jędrzejowa do Szydłowa przebiegał południową pierzeją; szlak prowadzący z Kielc do Buska pierzeją zachodnią. Wytyczono duży prostokątny rynek. Zabudowa początkowo ograniczyła się do kwartałów przyrynkowych (na XIX - wiecznych planach istnieją dwie ulice o nazwach: Tylna (południowy odcinek obecnej ul. 13. Stycznia) i ul. Zatylnia (na tyłach ul. Kilińskiego). Od północnego zachodu zabudowa nie przekraczała wówczas ulic Sienkiewicza i Wspólnej.

Założyciel miasta osadził organizm miejski na terenie zbliżonym do trójkąta, odgradzony od strony wschodniej i południowej dolinami rzek, o dość stromych zboczach wschodnim i południowym. Wodę mieszkańcom zapewniały także źródła rzeki Wschodniej znajdujące się w rejonie wsi Przededworze a także koło obecnego kościoła parafialnego. W dolinach rzecznych znajdowały się pastwiska nadrzeczne i łąki mieszczan. Grunty na terenie przeznaczonym pod zabudowę są piaszczyste, najslabsze w okolicy. Na południe od miasta i w kierunku wschodnim znajdują się złoża miejscowych glin, zaś za zachodnią granicą miasta znane były miejsca występowania łatwo dostępnego wapienia zdatnego do wypału wapna jak i do wznoszenia budowli. Natomiast lasy nadane miastu znajdowały się na południe – w rejonie Miławki, a także w kierunku Śladkowa Małego.

W oparciu o fragment starej arterii komunikacyjnej prowadzącej ze wschodu na zachód wytyczony został rynek główny plac handlowy, „...powierzchnia miasta zależała w dużym stopniu od zaplanowanej liczby jego mieszkańców (czyli działek siedliskowych), a powierzchnia rynku była uzależniona od przewidywanych dla niego funkcji publicznych, których podstawowy zakres był wszędzie podobny. W niewielkich miasteczkach znaczne rozmiary rynków wynikały z charakteru handlu, np. wołami lub solą .

Rynek Chmielnika otrzymał narys zbliżony do prostokąta o bokach ok. 86 x 100 metrów, z którego rogów wybiegały po dwie ulice, podobnie jak z okolicznych miast średniowiecznych – Chęciny, Małogoszcza, Pierzchnicy, Szydłowa. Głębokość pierzei rynkowych wynosi wschodniej – 67 m., południowej (wraz z ob. ulicą J. Kilińskiego) – 60 m., południowej 60 metrów i zachodnia – przypuszczalnie także 60 m. Działki siedliskowe mają szerokość najczęściej ok. 7,5-8 m. lub ok. 15-16 m. Niewykluczone, że wymiary działek w rynku pochodzą z XVI-XVII w.

Przez obie doliny rzeczne poprowadzone były trzy groble. Pierwsza, dziś zanikła, prowadziła z południa wąwozem w kierunku wylotu ulicy Starobuskiej w kierunku Buska i Pińczowa. Druga, także zanikła, prowadziła w kierunku południowo-wschodniego rogu rynku. Tu znajdowały się łąźnia, browar i młyn miejski. Trzecia zbudowana została w rejonie obecnego kościoła parafialnego, na przedłużeniu obecnej ulicy Szydłowskiej. Dzięki jej powstaniu we wschodniej części miasta powstał na rzece Mruczy niewielki zbiornik wodny. Przy mieście funkcjonował młyn wodny (przynajmniej jeden), oraz folusz. Informacja o działających gorzelniach w mieście wskazuje na obecność karczmy. Zabudowa miasta długo była wyłącznie drewniana – materiał pozyskiwany został w trakcie karczunku nadanego mieszkańcom areału, który w części pokryty był lasem.

W mieście funkcjonował zbór protestancki. Na uwagę zasługuje fakt, że w Chmielniku powstałym z inicjatywy protestanckiego właściciela funkcjonował kościół parafialny, który dopiero w 1558 r. odebrany został katolikom i przekształcony został na zbór protestancki. Od tego czasu był to jeden z najważniejszych ośrodków różnowierczych w Polsce związany z wyznaniem „szwajcarskim” (czyli kalwińskim), a także z nurtem antytrynitarskim (czyli Braćmi Polskimi). Wydaje się, że w dawnej plebani koncentrowało się życie zborowe w pierwszych latach protestantyzmu, który oscylował pomiędzy wyznaniem wiary kalwinów i braci polskich (arian). Na terenie miasta funkcjonowała szkoła protestancka, z wybitnymi nauczycielami; na odnotowanie zasługuje informacja o uczestnictwie jednego z nich w tłumaczeniu tzw. Biblii Brzeskiej.

W miastach okolicznych około połowy XVI w. obserwujemy przyrost liczby ludności, i wzrastającą zamożność części mieszczan. Busko sąsiadujące z Chmielnikiem od południa w tym czasie rozwijało się dynamicznie. Według ustaleń Feliksa Kiryka, w okresie 1571-1579 w porównaniu do lat 1504-1530, liczba ludności Buska oraz ilość domów uległy podwojeniu, co jest o tyle ciekawe, że w tym samym też okresie zmalała ilość łąnów posiadanych przez mieszczan. Zjawisko to wyjaśnić może spadek zainteresowania mieszczan uprawą roli na rzecz zajęć pozarolniczych, w tym wzrost znaczenia handlu w życiu miasteczka i wyzbywanie się ról miejskich na rzecz osób trzecich. Wzrastały obroty na miejscowym rynku – w 1571 r. rejestry podatkowe notują dwóch kupców i sześciu kramarzy, a w 1579 r. dwóch kupców i 22 kramarzy. Korzystnym dla rozwoju Chmielnika był wielki pożar Buska w 1563 r. Obroty handlowe musiały być dość wysokie, na co wskazywał stały ruch kupców na przebiegających przez miasto traktach handlowych. Ruch ten obsługiwać musiały karczmy funkcjonujące na tychże traktach.

Miasto Chmielnik pod względem gospodarczym i kulturowym w drugiej połowie wieku XVI, jak i w pierwszej połowie XVII w. rywalizować będzie z klasztornym miastem Busko, ośrodkiem o wiele starszym, ludniejszym i lepiej zagospodarowanym. Natomiast kooperowało z miastem Chęciny na co wskazuje istnienie ulicy Chmielnickiej w tym królewskim ośrodku górnictwa i handlu żywymi zwierzętami. Chęciny przeżywały około połowy XVI w. pewne trudności ekonomiczne, spowodowane odejściem z Chęcin zamożnej grupy kupców, którzy zapewniali kredyt dla miejscowego handlu, rzemiosła i górnictwa. Sytuacja taka stwarzała doskonałe warunki dla kupców żydowskich, którzy dysponowali funduszami na kredyty dla przedsiębiorstw, a także mieszkańców prywatnego miasta Chmielnik. Jak pisze P. Krawczyk „Żydowski historyk N. M. Gelbar, autor artykułu o historii Żydów w Chmielniku uważa, że mieszkali oni w mieście już od roku 1565, ale nie podaje źródła tej wiadomości. Zważywszy na fakt, że miasto powstało stosunkowo niedawno, a w przywilejach Oleśnickich nie było mowy o Żydach, trudno przypuszczać, że zostali oni od razu po powstaniu Chmielnika dopuszczeni do osadnictwa. Dziedzice, którzy byli zwolennikami reformacji popierali przede wszystkim osadnictwo wyznawców swojej wiary”.

Miasto Chmielnik powstałe w 1551 r. rozwijało się powoli. Dobrym miernikiem „wielkości” miasta, jego rangi gospodarczej, zabudowy i zasiedlenia - był płacony przez mieszczan podatek zwany szos. Jego stawka wynosiła początkowo w XIV wieku 2 grosze od każdej grzywny majątku wyliczonego jako wartość domów i warsztatów rzemieślniczych. Od wieku XVI w. nakładano go w zryczałtowanej postaci na całe miasto, którego samorząd

dokonywał podziału na swoich obywateli. W 1510 r. szos pobrany w Chęcinach wynosił 24 grzywny, w Szydłowie 30 grzywien, a w Pierzchnicy 3 grzywny.

W Chmielniku w okresie po zakończeniu okresu wolnizny (czyli zwolnienia z większości obciążeń fiskalnych), w 1573 r. płaciło zaledwie 3 floreny i 6 groszy szosu, a w 1579 r. nieco już więcej – a mianowicie 6 florenów i 6 groszy. Dane te wskazują na słabość gospodarczą i ekonomiczną młodego miasta, zarówno pod względem rolnictwa jak i rzemiosła. Charakterystyczne, że w 1564 r. w mieście Chmielniku odnotowano 33 pszczelarzy, którzy mieli ogółem 1490 uli.

W celu wspomoczenia młodego organizmu miejskiego 17 lipca 1580 r. król Stefan Batory wydał przywilej organizowania targów dorocznych (czyli jarmarków). Z kolei nowy dziedzic miasteczka Mikołaj Oleśnicki wydał 24 listopada 1588 r. dokument normujący opłaty domowe i gruntowe pobierane od mieszczan, a także nadający tereny pod ogrody miejskie. Czytamy w nim:

„Mikołaj Oleśnicki w mieście w Chmielniku dziedzic, czynię jawno tym listem moim, iż na żądanie poddanych i mieszczan swych z miasteczka mego Chmielnika pozwoliłem im i pozwałam wiecznymi czasy na ogrody roli swej własnej do folwarku mego przedtym należącej, począwszy od gościńca buskiego, aż do półłanka kwatearskiego wszerz a wzdłuż od stawów począwszy aż ku górze, trojgiem stajań obejmując tę ratą od urzędu swego folwarcznego, a ku miasteczku ją przyłączając, darując i w używaniu wieczne tym to mieszczanom swym podawając. Zostawiwszy sobie czynsz z niemi postanowiony, to jest z każdego ogrodu po 6 groszy na każdy rok, a okrom 2 niecałych, z których po 3 grosze pełne mają, a to na dzień Świętego Marcina, który czynsz urząd miejski powinien będzie wybierać i do dworu zupełnie na czas zwykły oddawać, a to nadanie swe terażniejsze obiecuję im wiecznymi czasy nieodmiennie trzymać i onych w używaniu spokojnym rachować. Co dla lepszej pewności i pamięć na czasy potomne niniejszym listem z pieczęcią i podpisem ręki moiej waruję siebie i potomki swe na to obowiązując wiecznie”.

Zbór ariański w Chmielniku przeżywał największy rozkwit w drugiej połowie lat 80 tych XVI w. W latach 1581-1592 miało w nim miejsce przynajmniej 7 synodów tego ugrupowania, a na obradach obecni byli w mieście tak wybitni seniorzy jak: Andrzej Lubieniecki, Jan Balcerowicz i Marcin Czechowicz. W 1607 r. na podstawie wyroku sądowego przywrócono katolikom dawny, budynek kościoła w Starym Chmielniku. Zapewne podjęto jakieś działania naprawcze, a w porzuconym budynku poariańskim umieszczono w początkach XVII w. szpital. Przyjmuje się, że pozbawiony był uposażenia, wydaje się jednak, że należał do niego grunt, na którym go wzniesiono, traktowany i wykorzystywany

przez pensjonariuszy jako ogród. Jego powstanie było także sposobem pozyskania oddanych wyznawców katolickich, a także pomocy w kościele i w jego obejściu. Mieszczan katolickiego wyznania w tym czasie na terenie miasta i parafii nie było wielu i jeszcze w drugiej połowie XVII w. stanowili w Chmielniku jedynie uboższą mniejszość. W kolejnych latach przystąpiono do budowy murowanego kościoła – w tekście wizytacji parafii z 1610 r. wymienione zostało murowane prezbiterium i drewniana nawa z murowaną zakrystią.

Następnie w dniu 25 czerwca 1632 r. Krzysztof Gołuchowski wydał przywilej, w którym uporządkował stare i nadał nowe prawa oraz ustanowił obowiązujące opłaty dla mieszczan:

„My Krzysztof Gołuchowski z Gołuchowa na Chmielniku dziedzic, oznajmujemy i wiadomo czyniemy tym pismem naszym, iż poddani nasi miasta Chmielnika żądali nas abyśmy w prawa ich wejrzeli od antessorów naszych, onych nad one prosząc nas o confirmacją i przy tychże prawach zachowanie, którą prośbą ich łaskawie przyjmąwszy do siebie, w prośbie ich z łaski naszej dosyć czyniąc (...) pilno wejrzeli. Naprzód tedy pokazali nam fundacją ról pewnych przez niegdy urodzonego Jana Oleśnickiego z Oleśnicy antecesora naszego im nadanych, których ról okoliczność i ogranicza nie jest jako wtedy fundacyi opisano, tak powinność czynszową od tych ról ma być oddawana dworowi naszemu, które są czynsze należące, a mianowicie od łonu roli po groszy 8 od półłanka po groszy 4. Produkowali nam też prawo nadania na ogrody pewne role, które były wymierzone od urodzonego Mikołaja Oleśnickiego z Oleśnicy antecesora naszego tymże poddanym naszym służące, od których ogrodów dworowi naszemu czynsze mają być nadawane, mianowicie po groszy 2. Także i od ogrodów drugich które leżą ku Woli powinni będą dawać po groszy 2 czynsze dworowi naszemu; nadto pokazali nam prawo przez niegdy urodzonego Mikołaja Oleśnickiego z Oleśnicy antecesora naszego na uwolnienie trzech pewnych kondycji, które są opisane w oryginalnym funduszu, od których są uwolnieni: to jest od wyprawiania wozu na generalną expedycję wojenną którzy mieszczanie nie powinni jej będą wyprawować już więcej, także są uwolnieni od naprawowania grobel oprócz dwóch, mianowicie jedną przez którą idzie gościniec ku Busku, także drugą groblę powinni będą poprawować która się ciągnie do folwarków ich, trzecią grobelnią szarwarkiem także. W tymże prawie uwolnieni są od dwóch kamieni łożu smalcowego, tylko będą powinni po jednym kamieniu dawać, mianowicie rzeźnicy jako w tym prawie naszym przywileju opisanym pokazaniem prawa ich żądali wyprosili nas o confirmacją i aprobacją jako pana dziedzicznego, także od domów tak rynkowych jako i ulicznych, także i od rzemiosła

wszelakiego, i od owiec także i z łaźni powinni będą dawać czynsze, takowe jako i teraz dają dworowi naszemu(...)”.

Krzysztof Gołuchowski nadał również przywilejem z 10 kwietnia 1630 r. prawo do „...zamieszkania, zakładania handlów różnych, winnicy, szynków i budowlów na placach, na koniec wystawienia Bóżnicy i szkólek...”. Dokument ten wskazuje pośrednio, że atrakcyjność gospodarcza miasta Chmielnik była w tym czasie niewielka, a okoliczne miasta takie jak Busko, Chęciny, Pierzchnica, Stopnica czy Szydłów przeżywały swój rozkwit gospodarczy. Jako właściciel miasta chciał zapewne w ten sposób spowodować przyspieszyć jego rozwój. Dla właścicieli miast, wsi, osad karczemnych i innych przedsięwzięć o charakterze gospodarczym, ludność żydowska odgrywała rolę niezwykle ważną – szybko i niezwykle skutecznie zasiedlali pustki, uruchamiali zakłady, a co najważniejsze, opierając się wyłącznie na własnym kapitale. Żydzi prowadzili handel hurtowy i detaliczny, ale przede wszystkim dawali kredyt, co pozwalało na rozwój wielu dziedzin gospodarki i szybkie usuwanie szkód wojennych. Pomimo tych udogodnień ze strony króla polskiego jak i właściciela miasta, Chmielnik z wielkim trudem radził sobie gospodarczo, a zainicjowane osadnictwo postępowało z oporem, gdyż miasto nie dysponowało odpowiednią ilością dobrego gruntu dla nowych osadników. W pierwszej połowie XVII w., na chłonnym rynku Krakowa obecni byli kupcy chmielnicy, częściej chrześcijańscy niż żydowscy.

Kupcy i rzemieślnicy chrześcijańscy w Chmielniku byli wyznania kalwińskiego i w tym czasie dominowali w gospodarce miasta. Cieszyli się z opieki dziedzica, należącego do grona gorliwych protektorów kalwinizmu. Po osiedleniu się w Chmielniku, Krzysztof Gołuchowski wystawił w Chmielniku zbór kalwiński, szkołę i mieszkanie dla ministra zboru. Prace zaczęte w 1634 r. zostały ukończona dopiero dwa lata po jego śmierci, tzn. w 1636 roku. Na ścianie frontowej okazałego murowanego gmachu zborowego umieszczono ku czci jego założyciela łacińską sentencję (co w 55 lat później spowoduje likwidację zarówno zboru jak i szkoły). Z pewnością za jego udziałem w 1 połowie XVII w. Chmielnik stał się prężnym ośrodkiem kalwinizmu.

O działaniach gospodarczych mieszczan chmielnickich w tym czasie nie wiemy zbyt wiele, dlatego też trudno określić skalę zniszczeń w okresie tzw. „potopu” szwedzkiego, czyli najazdu Szwecji na Rzeczypospolitą w czasie II wojny północnej (1655–1660). O grasującej w latach 1651-1652 w okolicy zarazie dowiadujemy się z treści napisów na nagrobkach rodziny Rokszyckich w kościele w Piotrkowicach. Niepewność wojenna trwała zapewne jeszcze wiele lat potem, skoro Marcin Rokszycki, przywódca reakcji katolickiej został zamordowany przez wojska szwedzkie w swoim dworze w Suliszowie.

Rejestr pogłównego z 1673 r. wykazuje na terenie miasta 487 chrześcijan opłacających podatek zwany pogłównem, a w 1676 – już tylko 338. W całej parafii chmielniczej odnotowano 365 chłopów, 29 szlachciców (m.in. Gołuchowskich dziedziców miasta i wsi: Jasień, Łagiewniki, Przeddworze, Zrecze Mniejsze i Zrecze Większe, dziedziców Lubani - nieznanych z imienia Dembińskiego i Lubańskiego, oraz Franciszka Grabkowskiego), ale faktyczna liczba ludności mogła być nawet trzykrotnie większa, gdyż w latach 1679 i 1699 r. do komunii wielkanocnej przystąpiło około 1100 osób. W tym czasie (1689) w samym mieście było 39 domów, w tym 21 należących do rzemieślników i młyn. Nieco wcześniej (1674 r.) odnotowano na jego terenie 65 Żydów. Podlegali zapewne w tym czasie swojej gminie w Szydłowie, jako że w XVII w. wśród ważniejszych gmin w Małopolsce wymieniane są: krakowska, chęcińska, opatowska, pińczowska, sandomierska i szydłowska, a brak jest gminy chmielniczej. Docierali tu także Węgrzy, a także Szkoci, których w 1651 r. na terenie miasta było czterech.

Pod względem zaludnienia Chmielnik nie ustępował innym miastom powiatu wiślickiego takim jak Nowe Miasto Korczyn, Pacanów, Szydłów czy Wiślica, ale był mniejszym od sąsiednich miast: Busko, Pińczów czy Raków. Chmielnik był „...miasteczkiem zborowym, którego jedyna racja istnienia stanowiła rola religijna i kulturalna”. Był miejscem synodów kalwińskich (m.in. w latach 1641, 1650, 1663, 1666, a w 1676 – generalny), w sumie miało miejsce kilkanaście synodów różnowierczych.

Prawdziwy cios tutejszemu różnowierstwu zadał Stefan Bidziński kasztelan sandomierski, bohater walk u boku króla Jana III Sobieskiego. Powodowany osobistą zemstą do Maciejowskiego, seniora zboru chmielniczego z powodu odmowy zawarcia małżeństwa swego syna z jego córką, w porozumieniu z nuncjuszem papieskim, wytoczył proces przeciwko zborowi w Chmielniku. W akcie oskarżenia zarzucono zborowi chmielniczkiemu, że mami tutejszych mieszczan, którzy zaniedbują swój kościół parafialny. Doszły także inne oskarżenia, w tym także o grzech sodomii Petroselinówny, córki byłego ministra, a dowodem w tej sprawie miał być staropanieński stan, jaki dla siebie wybrała ta starsza kobieta. Tę kalwińską „mniszkę” nazwano „hermaphrodita” i w imieniu „sprawiedliwości” żądano dla niej stosu! Sprawa ta stała się słynna w całej Polsce – dla dewotek i dewotów jako przykład „zgnilizny” zboru większego, a dla kalwinów bezprecedensowej głupoty i zła. Stefanowi Bidzińskiemu udało się doprowadzić sprawę do końca, tak że Trybunał Lubelski w dniu 7.VII.1691 r. wydał wyrok, mocą którego zbor chmielniczy i jego szkołę, miały być zamknięte i zburzone, zaś oskarżone osoby miały wyprzeć się swojej wiary i zapłacić

grzywnę. Niewielka grupa kalwinów chmielnickich przyłączyła się do zboru w Sieczkowie, któremu patronował Stanisław Dunin-Karwicki.

W XVIII wiek miasto Chmielnik wkroczyło bardzo osłabione. Jego szeregi opuścili bezsprzecznie najbardziej wykształceni i zaradni gospodarczo przedstawiciele. Po zamknięciu szkoły i zboru przestały odwiedzać Chmielnik rody szlacheckie, a z dekady na dekadę miasto, z jego mieszkańcami i zabudową, podupadało. Ostatnim aktem ze strony rodziny Gołuchowskich było wystąpienie się u króla polskiego Augusta II Króla Polskiego przywileju na jarmarki, dany 11 listopada 1709 r. w Toruniu.

W pierwszej połowie XVIII wieku miasto i dobra chmielnickie dziedziczyli Kochanowscy herbu Ślepowron. Następnie od tej rodziny w 1729 r. zakupił je Jerzy Ożarowski herbu Rawicz. Obejmowały one wówczas miasto Chmielnik, wsie Jasień, Łagiewniki z rezydencją oraz Przededworze, a były one administrowane i zarządzane były przez Pawła i Agnieszkę Bąkiewiczów herbu Topór, którzy mieszkali w dworze w Łagiewnikach.

Jerzy Ożarowski niebawem ożenił się Elżbietą Urszulą z Przebendowskich, z którą wspólnie rozpoczął wznoszenie nowego okazałego kościoła w Chmielniku około 1730 r. Być może kościół zbudowano na miejscu dawnego zboru, natomiast katolickie nabożeństwo odbywało się w kościele parafialnym pw. św. Trójcy w Przededworzu. Fundator zmarł w 1741 r., a pozostała wdowa wyszła za mąż za Jędrzeja (Andrzeja) Moszczyńskiego (Moszczyńskiego), wojewodę inowrocławskiego, wniosła mu swoje prawa do dóbr chmielnickich w posagu.

Nowy okazały kościół pod wezwaniem Niepokalanego Poczęcia NMP zmienił sylwetę miasta, ale i przekształcił układ komunikacyjny miasta. Stał na osi ulicy wiodącej od Rynku (ul. Jana Pawła II). Przed kościołem powstał trójkątny plac. Wjazd do Rynku od wschodu przeniesiono do północno wschodniego narożnika (ul. Szydłowska) aby nie zakłócać spokoju na terenie Placu Kościelnego.

Rynek Chmielnika do XIX w. otoczony był podcieniami, zaś w jego wnętrzu stał okazały budynek określany na niektórych planach jako ratusz. Przemysł w przeważającej większości sytuowany był wzdłuż brzegów rzeki Wschodniej. Na południe od Rynku w pobliżu skrzyżowania dzisiejszych ulic Kilińskiego i Żeromskiego stała stara łaźnia miejska dla ludności żydowskiej. Od około połowy okrzepła społeczność żydowska w mieście, której przywódcy zdecydowali się przed 1748 r. wzniesienie drewnianej synagogi, a wkrótce przystąpili do budowy nowej synagogi murowanej, lecz z nieznanego powodu od tego odstąpili. Głównym ich zajęciem był handel produktami rolnymi, a także anyżem, tytoniem,

łojem, woskiem i miodem, oraz prostym płótnem lnianym i konopnym. W latach 1764 i 1765 kupcy żydowscy z Chmielnika obecni byli na komorach celnych w Opocznie, Połańcu, Zawichoście i Przedborzu. Dzięki posiadanym przywilejom oraz dogodnej koniunkturze powstała w Chmielniku silna gmina żydowska z własną okazałą bożnicą, kirkutem, rytualną rzeźnią i wspomnianą łaźnią.

W XIX w. nastąpiły znaczące przemiany w rozplanowaniu miasta. W posiadanie dóbr chmielnickich Józef Chłapowski wszedł zapewne niedługo po śmierci teścia, czyli ok. 1784 r. Miasto pod względem gospodarczym nie różniło się wiele od wielu innych ośrodków na terenie Sandomierszczyzny. Podstawowym źródłem utrzymania dla dużej grupy mieszczan była uprawa roli oraz drobne rzemiosło i drobny handel. Najbardziej dochodowym źródłem dochodów miasta, mieszczan i właściciela miasta była produkcja i dystrybucja napojów alkoholowych. W roku 1787, czyli w czasie gdy Józef Chłapowski objął je w posiadanie, było w nim 253 domów i 1391 mieszkańców, w tym 782 Żydów. Na marginesie Mapy Galicji Zachodniej (1804 r.) oszacowano miasto na 192 domów 100 mężczyzn (czyli mniej więcej 896 mieszkańców) oraz 26 koni.

Najważniejszą pod względem gospodarczym i ekonomicznym była ludność żydowska, której przedstawiciele szybko i niezwykle skutecznie zasiedlali pustki, uruchamiali zniszczone zakłady, a co najważniejsze, opierając się wyłącznie na własnym kapitale prowadzili handel hurtowy i detaliczny. Dawali też kredyt, co pozwalało na szybkie usuwanie wszelkich szkód i rozwój wielu dziedzin gospodarki. Zapewne pożar miasta, nie odnotowany dotąd w literaturze spowodował zniszczenie 61 domów mieszczan. Razem ze słabą kondycją gospodarczą rzemiosła miejskiego i brakiem samowystarczalności pod względem rolniczym mieszkańców – spowodowało odpływ najbardziej aktywnych jedno-stek do większych ośrodków miejskich.

Słabi ekonomicznie chrześcijańscy obywatele, zajmowali się rolnictwem lub pracowali w zakładach należących do Żydów. Stąd też miał miejsce w tym czasie czas inwestycji budowlanych. Energiczni Żydzi dysponowali już działkami w Rynku, będącego centrum miasta, oraz na zewnątrz linii pierzei rynkowych od strony północnej i zachodniej. Co więcej, domy w pierzei południowej Rynku były już murowane, co wskazuje na bogacenie się żydowskich mieszczan w pierwszych dziesięcioleciach XIX w. Problemem nie rozwiązany był stan „higieniczny” i przeciwpożarowy miasta, z którym sami mieszczanie nie mogli sobie poradzić. Wielki pożar jaki nawiedził Chmielnik 25 sierpnia 1811 roku.

Ryc. 7. Chmielnik i okolice na mapie Galicji Zachodniej, A. Mayer von Heldensfeld, *Carte von West-Gallizien...* (Chmielnik i okolice) 1801-1804 r. Oryg.: Österreichisches Staatsarchiv-Kriegsarchiv. Wiedeń. Zbior kartografi czny, sygn. B.XIa. Col. VII, sect. 59

Miasto Chmielnik i trzy wsie w 1815 r. przejął Dezydery Adam Chłapowski. Czynił on starania aby uporządkować stosunki społeczne i gospodarcze w Chmielniku. Napotkał jednak na opór ze strony polskich jak i żydowskich mieszkańców, którzy byli zbyt ubodzy, aby opłacać swoje zobowiązania i inwestować w przedsiębiorstwa. Czynione przez niego wysiłki sprzyjały jednak mieszczanom, i w ciągu następnych lat widać powolny, ale stały wzrost zaludnienia i ilości mieszkańców. W roku 1820 burmistrz Chmielnika Franciszek Gnoiński podał, że w mieście było domów 204, z czego murowanych było 11; drewnianych 193. Mieszkańców Chmielnika było 1.222, w tym 632 Żydów i 590 chrześcijan. Zarówno płyta rynku i ulice przelotowe przez miasto nie były brukowane, co wskazuje na słaby ruch międzymiastowy, a odbywane targi i jarmarki miały znikomy i bardzo „lokalny” udział

w wymianie handlowej, a także bardzo zły stan sanitarny w mieście W opisie czytamy, „Granice miasta Chmielnika zmniejszone częścią przez Dziedziców wsi Szladowa przed lat 40, gdzie miasto utraciło 4 stajania gruntu za rzeką Miławką w stronie zachodniej, JW. Dziedzic terażniejszy odebrał w Kopaninach morgów 30 które od lat 30 odpadły od miasta”. Władze Chmielnika nie dysponowały żadnymi dochodami, jako że „...dochody wszystkie zupełnie J.W. dziedzic pobiera...”. Miasto „nie ma żadnej wsi ani karczem. Jatki rzeźnicze Dziedzic utrzymuje. Gorzelnie są prywatnych osób. Przy mieście browar jeden Pański znajduje się. Młyny stosownie do Przywileju były dawniej miejskie lecz od lat 80 przez Dziedziców odebrane”. Odebrano miastu także dochody z propinacji, a główne dochody z czynszów, opłat targowych pobierał właściciel. Mieszkańcy chrześcijańscy utrzymywali się „...częścią z profesji, częścią z rzemiosł, a więcej z gruntu i roli”, Żydzi zaś z handlu i przekupstwa. Burmistrz miasta podaje, że w Chmielniku w 1820 roku działały należące do Żydów: fabryka sukna ordynaryjnego (prostego) z 4 majstrami, fabryka garbarska, wyprawiająca skóry ordynaryjne, z 3 majstrami, fabryka kapeluszy ordynaryjnych, z 2 majstrami, fabryka garnków prostych z 4 majstrami.

Wytwórczość tych niewielkich zakładów była skierowana na lokalny rynek, głównie wiejski. Wynika z tego, że w pierwszej ćwierci XIX w. podstawą funkcjonowania gospodarczego chmielnickich Żydów, ale również i Polaków, były jarmarki i targi drewnem, zwierzętami gospodarskimi i towarami rolnymi i towarami lokalnego „ordynaryjnego” rzemiosła. Produkty te oferowane na targach cotygodniowym odbywanych we wtorki, oraz podczas jarmarków dorocznych, których było 13. Głównym przedmiotem handlu był na nich obrót: ziarnem zboża, koni, bydła, trzody, kołodziejskiej roboty, jako też sklepowych drobnych towarów. Dochody płynące z opłat pobierał dziedzic, stąd też miasto nie miało żadnych dochodów. Miasto nadal więc było niewielkie. Według Tabelli miast, wsi, osad Królestwa Polskiego z 1827 r. Chmielnik liczył 197 domów i 1514 mieszkańców.

W 1829 ostatni z rodu Dezydery Chłapowski sprzedał Chmielnik Kazimierzowi Tańskiemu. Zapowiadało to zmiany w stosunkach władz miasta z dworem - jedną z pierwszych inwestycji było wybudowanie studni miejskiej w Rynku . – Niestety, z braku odpowiednich funduszy, budowę jej ukończono dopiero w 1847 roku.

Przed wszystkim zaś, mimo protestów ówczesnego właściciela i gospodarza miasta - Tańskiego - zburzono drewniane w większości podcienia w pierzejach rynkowych, zaś między domami wzniesiono ściany ogniowe - te wymagania narzucały rygorystycznie przepisy Policji Budowlanej ze względów przeciwpożarowych. Wówczas też poszerzono wlot do Rynku od północy burząc dom drewniany w narożniku przy ul. Kieleckiej. Mieszkańcy

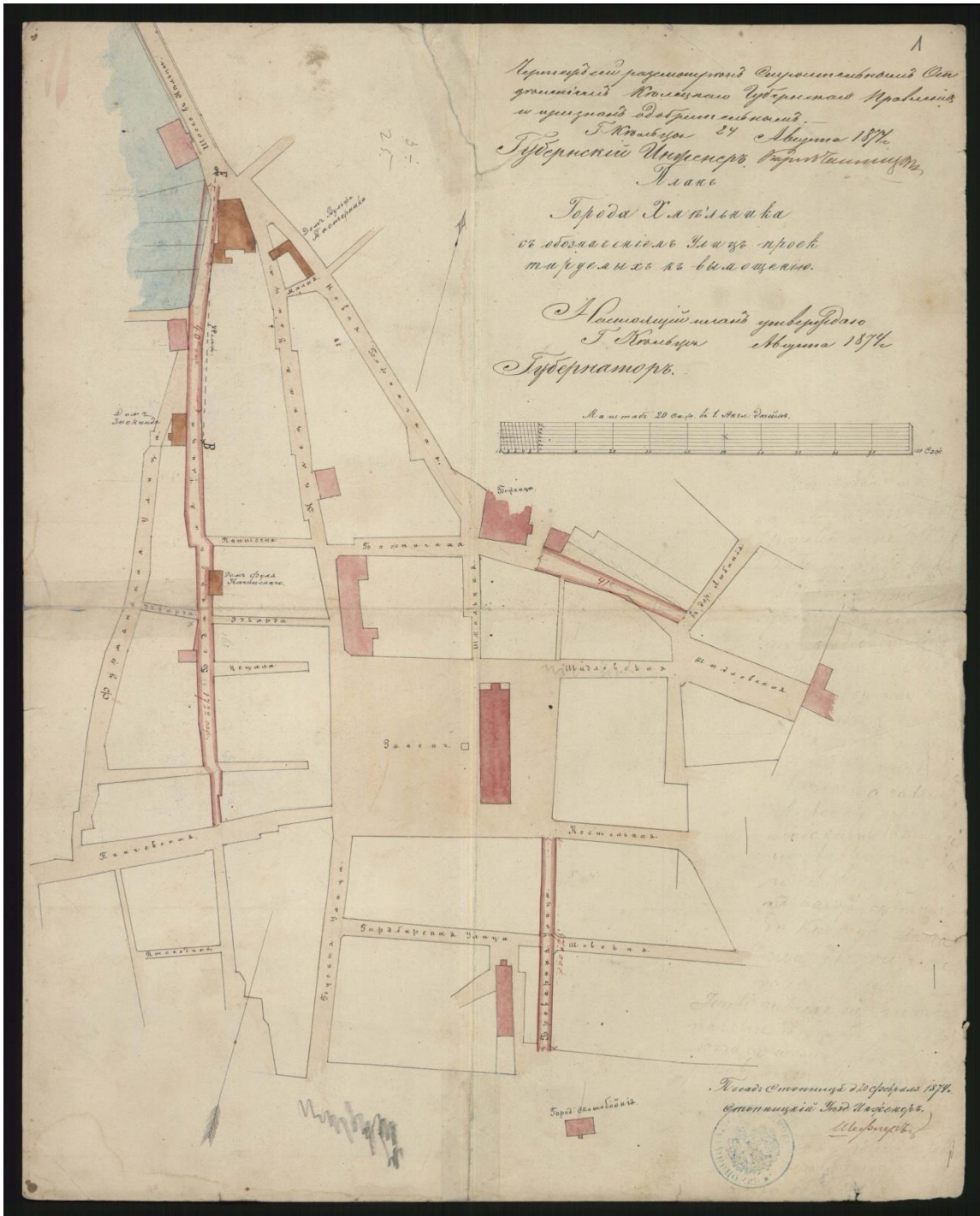

wprawdzie zobowiązali się wymurować podcienia - ale prawdopodobnie to nie nastąpiło. W XIX w. planowano powiększyć obszar miasta, nadając mu kształt prawie regularnego czworoboku - to nie zostało zrealizowane. Również - na miejscu dwóch cmentarzy żydowskich (koło synagogi i na północy miasta - za ul. Mruczą) projektowano urządzenie regularnych ogrodów o geometrycznym rozplanowaniu. Było to przedmiotem sporów gminy żydowskiej z miastem.

Przeniesiono trakt do Buska z dawnej ul. Buskiej (obecnie Starobuska) na wschód z narożnika placu Kościelnego. Założono też wówczas dwa nowe place targowe aby odciążyć Rynek i plac Kościelny. Miały to być Nowy Rynek na zachód od miasta i targ przy ul. Mruczej. U zbiegu ulic Furmańskiej, Bednarskiej (dziś 13 Stycznia), Kieleckiej i obecnej Sienkiewicza zaprojektowano trójkątny regularny plac. Po kolejnym pożarze podzielono Rynek na dwa place - wznosząc na miejscu dawnego ratusza i domu zajezdnego zespół kamieniczek. Zlikwidowano kilka małych ulic po południowej stronie miasta i poszerzono niektóre ulice, wyrównując ich finie zabudowy. Pod koniec XIX w. zabudowa przy Rynku była już murowana - w większości dwukondygnacyjna z kalenicowym układem dachów. Uliczki miały domy jedno lub dwukondygnacyjne (w zależności od usytuowania i ważności ulicy a także majątności właścicieli).

Domów w mieście przybywało, i to murowanych, tak że w 1837 r. było w nim 215 domów w czwartej części murowanych, a liczba mieszkańców wzrosła do 1889 osób. Wiele do zyczenia pozostawał bardzo zły stan higieniczny miasta i brak działań przeciwpożarowych. W 1845 r. władze gubernialne dokonały ogólnej lustracji miast. Stwierdzono, że płyta rynku nie jest wybrukowana, a nieczystości nie są usuwane. W celu poprawy higieny miasta, nakazano wyrównać ulicę Boczną, wybudować rynsztoki przy ulicach Pińczowskiej, Pierzchnickiej i Kieleckiej oraz ogrodzić puste place. Wydano nakaz wybrukowania miasta oraz likwidacji, względnie remontu podcieni przy domach w Rynku. W celu zabezpieczenia się przed pożarami, mieli oni usunąć wszelkie zabudowania i składy z ulic, a materiały łatwopalne ze swoich strychów. Zmiany te dotyczyły właścicieli wielu domów, w tym przede wszystkim tych stojących przy rynku. Targowica znajdowała się na placu przed kościołem parafialnym. Władze miasta do swojej dyspozycji miały „...dom zajezdny Ratuszem zwany nie jest wyrestaurowany i kloaka w nim nie urządzona”. Wówczas było w Rynku Chmielnika 35 domów, w tym 24 murowanych i 11 drewnianych. Dane wskazują jednak na rozpoczynający się zauważalny, systematyczny wzrost liczby mieszkańców. Do 1849 r. nastąpił prawie dwukrotny wzrost liczby ludności Chmielnika do liczby 2914 mieszkańców, w tym 1976 Żydów. Kolejne pożary strawiły kilkakrotnie miasto.

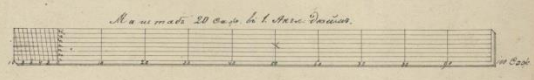
Układ ulic został przy odbudowach uszanowany w starej postaci. Jednak według XIX-wiecznych programów urbanistycznych zaplanowano regulację miasta - geometryzacje ulic, przenoszenia niektórych obiektów na nowe miejsce w myśl zasad nowoczesnej higieny (por. łaźnia i rzeźnia w dół rzeki). Zabudowa przedmiejska rozwijała się pod koniec XIX i na pocz. XX w. wzdłuż dróg wylotowych, II wojna światowa zmieniła oblicze Chmielnika. Część zabudowy uległa zniszczeniu. Zmniejszyła się o ok. 2/3 liczba mieszkańców, zwłaszcza ludności żydowskiej. Po II wojnie światowej powstało w Chmielniku kilka osiedli mieszkalnych - wielkoblokowych i domków jednorodzinnych. Najstarsza wielkogabarytowa zabudowa osiedla 22 Lipca zrealizowana została w latach 80. XX w. - zlokalizowana niefortunnie między nową szosą Kielce-Tarnów a miastem (na zachód od starego miasta). Najmniej wyeksponowane i najkorzystniej położone jest osiedle domków jednorodzinnych przy ul. Cichej, Mruczej, Lubańskiej - u stóp skarpy otaczającej miasto od płn.-zach. Zespół zabudowy przemysłowej wytworzył się po wschodniej stronie miasta przy ul. Marii Konopnickiej i Przemysłowej. Tereny nadrzeczne są słabo zagospodarowane. Między ul. Kilińskiego a rzeką rozciąga się park, a na wschód od ul. Dygasińskiego (dawnej Buskiej) zlokalizowany jest stadion sportowy.

Изображение разположенъ въ провинциальномъ Олонецкомъ уездѣ Кholmenskaya въ провинциальномъ Олонецкомъ уездѣ
 и пригородъ Олонецкомъ уездѣ.
 Г. Кholmenskaya 24 Августа 1877.
 Губернскій Инженеръ, В. П. Савицкий, Планъ

Города Кholmenskaya
 въ области Кholmenskaya и пригородъ
 Кholmenskaya въ области Кholmenskaya.

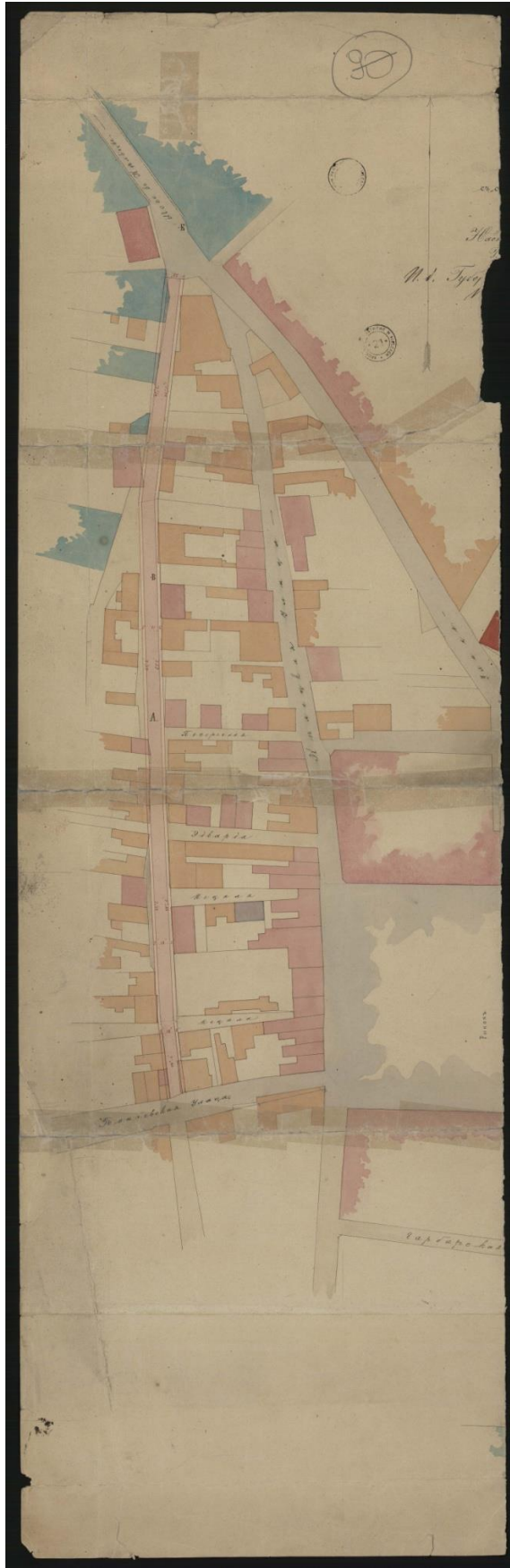
Александровъ уездъ Кholmenskaya
 Г. Кholmenskaya 24 Августа 1877
 Губернаторъ.

Кholmenskaya 24 Августа 1877.
 Александровъ уездъ Кholmenskaya.
 Александровъ уездъ Кholmenskaya.

Wykorzystana Kartografia:

A. MAYER von HELDENSFELD. Carte von West-Gallizien... (Chmielnik i okolice). 1801-1804 r. Oryg.: Österreichisches Staatsarchiv-Kriegsarchiv. Wiedeń. Zbiór kartograficzny, sygn. B.XIa. Col. VII, sect. 59;

Topograficzna Karta Królestwa Polskiego zw. Kwatermistrzowską wydana w 1843 r. z datą: 1839 r. [1: 126.000]. (Chmielnik i okolice). Egz. mdz. w.: Biblioteka Narodowa. Warszawa. Dział kartografii, sygn. 13565;

[b.a.] Plan Sytuacyjny Rynku Miasta Chmielnika z przyległymi Ulicami okazany... 1846 r. Oryg.: AP Kielce. Akta Specjalne Komisji Województwa Krakowskiego, sygn. 981. Publ.: J. Kubiak, M. Kozłowicz. Chmielnik. Studium..., il. 3;

Chmielnik. Plan Sytuacyjny Rynku (...) z przyległymi Ulicami okazany. Na rynku zlokalizowany: Dom Zajezdny Ratuszem Zwany. Rys. z 1846 r. Publ.: G. Balińska. Chmielnik. Zespół urbanistyczny. „Karta ewidencji zabytków architektury i budownictwa”. Wrocław 1998, mps, załącznik nr 7.

[b.a.] Sytuacyjny plan goroda Chmielnika. 1874 r. Oryg.: AP Kielce. Zbiór kartograficzny. B. sygn. Publ.: J. Kubiak, M. Kozłowicz. Chmielnik. Studium..., il. 4;

[b.a.] Plan Goroda Chmielnika s oboznaczenijem Ulic projektirujemnych k wymoszczeniju. 1874 r. Oryg. AP Kielce. Zbiór kartograficzny. B. sygn. Publ.: J. Kubiak, M. Kozłowicz. Chmielnik. Studium..., il. 5;

I. ZDENNICKI, F. KOWALSKI. Plan suszczestwujuszczago raspołożenija zastatnago goroda Chmielnika... [ok. 1877 r.]. Oryg.: AP Kielce. Zbiór kartograficzny sygn. I/3. Publ.: J. Kubiak, M. Kozłowicz. Chmielnik. Studium..., il. 1;

R. MARFELD. Plan projektirowanago raspołożenija zastatnago goroda Chmielnika... [ok. 1891 r.]. Oryg. AP Kielce. Zbiór kartograficzny, sygn. I/4. Publ.: J. Kubiak, M. Kozłowicz. Chmielnik. Studium..., il. 2;

[b.a.] Chmielnik. Szkic cmentarza wojennego. 1914-1915 r. i 1939-1945 r. Publ.: U. Oettingen. Cmentarze I wojny światowej w województwie kieleckim. Warszawa-Kraków 1988, s. 101-103, ryc. 29;

5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

5.3.1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków oraz do gminnej ewidencji zabytków:

Wykaz zabytków nieruchomych ujętych w Gminnej Ewidencji Zabytków na terenie Miasta i Gminy Chmielnik

Lp.	Adres	Obiekt	Datowanie	Nr rejestru zabytków
1.	Sędziejowice Odcinek od Umianowic gm. Pińczów do Sędziejowic gm. Chmielnik	Jędrzejowska Kolej Dojazdowa: odcinek kolei wąskotorowej w obrębie gminy Chmielnik ze wszystkimi torami, rozjazdami, przepustami (przebieg linii na terenie gminy Chmielnik: Sędziejowice – Holendry – Jasień – Chmielnik – Suchowola – Lipy - dalej w kierunku Strojnowa gm. Pierzchnica)	XX w.	1185/1 i 3 z 20.02.1995 r.
2.	Holendry Jasień Przededworze Chmielnik Suchowola Lipy	Jędrzejowska Kolej Dojazdowa: odcinek kolei wąskotorowej w obrębie gminy Chmielnik ze wszystkimi torami, rozjazdami, przepustami (przebieg linii na terenie gminy Chmielnik: Sędziejowice – Holendry – Jasień – Chmielnik – Suchowola – Lipy - dalej w kierunku Strojnowa gm. Pierzchnica)	XX w.	---
3.	Chmielnik	Układ urbanistyczny	XVI-XIX w.	---
4.	Chmielnik, Plac Kościelny 7	Kościół Parafialny pw. Niepokalanego Poczęcia NMP	1730-1783r., 1892r., XX w.	A.273/1 z 11.05.2009 r.
5.	Chmielnik, Plac Kościelny 7	Dzwonnica w Zespole Kościoła Parafialnego	1 poł. XIX w.	A.273/2 z 11.05.2009 r.
6.	Chmielnik, Plac Kościelny 7	Teren otaczający kościół w granicach ogrodzenia	1730-1783r., 1892r., XX w.	A.273/3 z 11.05.2009 r.
7.	Chmielnik, Plac Kościelny 7	Plebania (obecnie Świetlica Środowiskowa dla Młodzieży)	1730-1783r., 1892r., XX w.	---
8.	Chmielnik	Kościół filialny pw. Św. Trójcy w zespole kościoła cmentarnego pw. Św. Trójcy	kon. XVI, poł. XVII, XIX w.	A.274 z 11.05.2008 r.
9.	Chmielnik	Cmentarz przy kościele pw. Św. Trójcy	ok. 1356r.	---
10.	Chmielnik	Ogrodzenie, mur. w zespole kościół cmentarnego pw. Św. Trójcy	ok. 1900r.	---
11.	Chmielnik, ul. Wspólna 14	Synagoga w zespole synagogi	po 1630 r. (1740r.), przebud. 1942r.	A.275 z 11.05.2008r.
12.	Chmielnik, ul. Wspólna 14	Ogrodzenie, mur., w zespole synagogi	XVIII w.	---

13.	Chmielnik	Cmentarz parafialny, teren w granicach ogrodzenia	1 poł. XIX w.	----
14.	Chmielnik, ul. Wspólna 14	Cmentarz żydowski stary przy synagodze	1565r.	----
15.	Chmielnik, ul. Mrucza	Cmentarz żydowski nowy	1820r.	----
16.	Chmielnik, ul. Szydłowska	Cmentarz wojenny	1914-1915r. oraz 1939-1945r.	----
17.	Chmielnik, ul. Lubańska 4	Młyn elektryczny	ok. 1830r.	----
18.	Chmielnik, ul. Jana Pawła II 4	Kamienica	2 poł. XIX w. na starszych fundamentach	A.276 z 01.06.2009 r.
19.	Chmielnik, ul. Kielecka 6	Dom	ok. 1920 r. (remontowany)	----
20.	Chmielnik, ul. Kielecka 7	Dom	ok. 1920 r. (remontowany) całkowicie przebudowany w 2015 r.	----
21.	Chmielnik, ul. Kilińskiego 12	Dawna mykwa	l. 20-30 XX w.	----
22.	Chmielnik, ul. Konopnickiej 5	Budynek mieszkalny	1901 r., rem. 1979 r.	A.277 z 01.06.2009 r.
23.	Chmielnik, Plac Kościelny 5	Dom	1886 r.	----
24.	Chmielnik, Plac Kościuszki 1 (obecnie 1a/1b)	Dom	1 poł. XIX w., remont.	----
25.	Chmielnik, Plac Kościuszki 6	Dom	1 poł. XIX w., remont.	----
26.	Chmielnik, Plac Kościuszki 8	Kamienica	1 poł. XIX w.	A.278 z 01.06.2009 r.
27.	Chmielnik, ul. 1-go Maja 7	Dom	ok. 1900 r.	----
28.	Chmielnik, ul. 1-go Maja 15	Dom	ok. 1920 r.	----
29.	Chmielnik, ul. Polna 9	Willa	1929 r.	A.279 z 01.06.2009 r.
30.	Chmielnik, Rynek 1	Kamienica	2 poł. XIX w. na starszych piwnicach, rem. 1960 r., 1987-1988 r.	A.280 z 01.06.2009 r.
31.	Chmielnik, Rynek 2	Kamienica	mur., 1 poł. XIX w. (na fundamentach z XVIIIw.), rozbud. 2 poł. XIXw., remont i cz. przebud. elewacji	----
32.	Chmielnik, Rynek 3	Kamienica	1 poł. XIX w., na fundamentach z XVIII w., rem. 1960 r., 1984-1986 r.	A.281 z 01.06.2009 r.
33.	Chmielnik, Rynek 4	Kamienica	1 poł. XIX w., przebud. i dobud. oficyny ok. 1930 r., rem. 1982 r.	A.282 z 01.06.2009 r.
34.	Chmielnik, Rynek 5	Kamienica	2 poł. XIX w.	----

35.	Chmielnik, Rynek 6	Kamienica	2 poł. XIX w.	----
36.	Chmielnik, Rynek 7/8	Kamienica	1 poł. XIX w. (na fundamentach z XVIII w.?), remont. i cz. przebud. elewacji	----
37.	Chmielnik, Rynek 9	Kamienica	2 poł. XIX w., rem. 1946-1947 r., 1986 r.	A.283 z 01.06.2009 r.
38.	Chmielnik, Rynek 10/11	Kamienica	1 poł. XIX w. (na fundamentach z XVIII w.?), remont. i cz. przebud. elewacji	----
39.	Chmielnik, Rynek 12 (obecnie 12, 12A oraz ul. Wolności 2)	Kamienica	1 poł. XIX w., na fundamentach z XVIII w.	A.284 z 08.06.2009 r.
40.	Chmielnik, Rynek 13	Kamienica	XVIII/XIX w., przebud.	----
41.	Chmielnik, Rynek 14 (obecnie 13A, 14)	Kamienica	XVIII-XIX w., przebudowana	A.285 z 15.06.2009 r.
42.	Chmielnik, Rynek 15	Kamienica	1 poł. XIX w., dobud. piętra i oficyny 2 poł. XIX w. rem. 1984 r.;	A.286 z 08.06.2009 r.
43.	Chmielnik, Rynek 15a	Kamienica	mur., 2 poł. XIX w. (na starszych fundamentach), remont.	----
44.	Chmielnik, Rynek 16	Kamienica	2 poł. XIX w. na starszych fundamentach	A.287 z 08.06.2009 r.
45.	Chmielnik, Rynek 17	Kamienica	1 poł. XIX w., grunt. przebud. 2 poł. XIX w., remont.	----
46.	Chmielnik, Rynek 18	Kamienica	1 poł. XIX w., przebud. 2 poł. XIX w., remont.	----
47.	Chmielnik, Rynek 21	Kamienica	2 poł. XIX w.	----
48.	Chmielnik, Rynek 22	Kamienica	2 poł. XIX w.	----
49.	Chmielnik, Rynek 26	Dom zajezdny (obecnie budynek usługowo-mieszkalny)	2 poł. XIX w., odbudowany po pożarze 1851 r., przebudowany i remontowany	A.288 z 08.06.2009 r.
50.	Chmielnik, ul. Sienkiewicza 1	Dom	ok. 1920 r.	----
51.	Chmielnik, ul. Sienkiewicza 3	Kamienica	ok. 1920 r.	A.1121 z 05.08.1991 r.
52.	Chmielnik, ul. Starobuska 8	Dom	ok. 1920 r.	----
53.	Chmielnik, ul. Starobuska 10	Dawne kino	1934 r.	----
54.	Chmielnik, ul. Starobuska 12	Dom	k. XIX w., remont.	----
55.	Chmielnik, ul. Bednarska 5a	Dom	ok. 1900 r., remont.	----
56.	Chmielnik, ul. Bednarska 12	Budynek mieszkalno - gospodarczy	2 poł. XIX w.	A.290 z 08.06.2009 r.

57.	Chmielnik, ul. Bednarska 16	Dom	ok. 1880 r., remont.	----
58.	Chmielnik, ul. Bednarska 21	Dom	ok. 1930 r.	----
59.	Chmielnik, ul. Bednarska 25b	Dom	ok. 1900 r.	----
60. 61. 62. 63.	Chmielnik, ul. Bednarska 43	Zespół willi: - willa - oficyna północna - oficyna południowa - ogród	ok. 1900 r.	A.291 z 08.06.2009 r.
64.	Chmielnik, ul. Szydłowska 10	Budynek mieszkalny	1888 r.	A.292 z 08.06.2009 r.
65.	Chmielnik, ul. Szydłowska 27/29	Dawny hotel (obecnie budynek mieszkalny)	koniec XIX w.	A.293 z 08.06.2009 r.
66.	Chmielnik, ul. Wolności 1	Dom	XIX w., przebud.	----
67.	Chmielnik, ul. Wolności 4	Dom	ok. 1900 r.	----
68.	Chmielnik, ul. Wolności 7	Dom	ok. 1900 r.	----
69.	Chmielnik, ul. Wolności 8	Kamienica	1 poł. XIX w., dobud. części południowej k. XIX w., rem. 1984 r.	A.294 z 08.06.2009 r.
70.	Chmielnik, ul. Wspólna 16	Dom	ok. 1920 r.	----
71.	Lubania	Ruina pałacu w zespole pałacowym	k. XIX w.	----
72.	Lubania	Stajnia w zespole pałacowym	k. XIX w.	----
73.	Lubania	Park w zespole pałacowym	k. XIX w.	A.295 z 16.06.2009 r.
74.	Lubania	D. gorzelnia, przebudowana na młyn wodny, mur. – obecnie w ruinie w zespole pałacowym	XX w.	----
75.	Łagiewniki	Spichlerz (ob. Dom Pomocy Społecznej w zespole: Pozostałości Zespołu Dworskiego	XX w.	A.296/1 z 16.06.2009 r.
76.	Łagiewniki	Park w zespole: Pozostałości Zespołu Dworskiego	XX w.	A.296/2 z 16.06.2009 r.
77.	Łagiewniki	Młyn wodny	2 poł. XIX w.	----
78.	Piotrkowice	Kościół filialny pw. Św. Stanisława Bpa w zespole Kościoła pw. Św. Stanisława Bpa	XVI w.	A.297 z 16.06.2009 r.
79.	Piotrkowice	Ogrodzenie w zespole Kościoła pw. Św. Stanisława Bpa	XVII w.?, remont. XIX w.	----
80.	Piotrkowice	Cmentarz parafialny w zespole Kościoła pw. Św. Stanisława Bpa	XVI-XX w.	----

81.	Piotrkowice	Kościół parafialny pw. Zwiastowania Pańskiego w zespole Klasztoru OO Bernardynów (ob. Karmelitów Bosych)	XVII w.	A.298/1 z 16.06.2009 r.
82.	Piotrkowice	Kaplica Loretańska w zespole Klasztoru OO Bernardynów (ob. Karmelitów Bosych)	XVII w.	A.298/2 z 16.06.2009 r.
83.	Piotrkowice	Dawny klasztor OO Bernardynów w zespole Klasztoru OO Bernardynów (ob. Karmelitów Bosych)	XVII w.	A.298/3 z 16.06.2009 r.
84.	Piotrkowice	Dwie bramy wjazdowe w zespole Klasztoru OO Bernardynów (ob. Karmelitów Bosych)	XVII w.	A.298/4 z 16.06.2009 r.
85.	Piotrkowice	Cmentarz przykościelny w zespole Klasztoru OO Bernardynów (ob. Karmelitów Bosych)	XIX w.	---
86.	Piotrkowice	Ogrodzenie w zespole Klasztoru OO Bernardynów (ob. Karmelitów Bosych)	XVII – XVIII w.	---
87.	Piotrkowice	Ogrodzenie plebanii w zespole Klasztoru OO Bernardynów (ob. Karmelitów Bosych)	XIX w.	---
88.	Piotrkowice	Pawilon północny w zespole pałacowym	XVII w.	A.303/1 z 16.06.2009 r.
89.	Piotrkowice	Pawilon wschodni w zespole pałacowym	XVII w.	A.303/2 z 16.06.2009 r.
90.	Piotrkowice	Pawilon południowy w zespole pałacowym	XVII w.	A.303/3 z 16.06.2009 r.
91.	Piotrkowice	Stajnie w zespole pałacowym	XVII w.	A.303/4 z 16.06.2009 r.
92.	Piotrkowice	Studnia na dziedzińcu w zespole pałacowym	XIX w.	A.303/5 z 16.06.2009 r.
93.	Piotrkowice	Park w granicach murewanego ogrodzenia w zespole pałacowym	XIX w.	A.303/6 z 16.06.2009 r.
94.	Piotrkowice	Pozostałości pawilonu zachodniego w zespole pałacowym	XVIII w.	---
95.	Piotrkowice	Ogrodzenie murewane w zespole pałacowym	XIX w.	---
96.	Piotrkowice	Piec wapienniczy w zespole pałacowym	ok. 1900 r.	---
97.	Piotrkowice, ul. Kielecka 37	Dom murowany	1900 r.	---
98.	Piotrkowice, ul. Kościelna 15	Dom murowany (obecnie ośrodek zdrowia)	1920 r.	---
99.	Piotrkowice, ul. Tarnowskich 7	Dom murowany	2 poł. XIX w.	---
100.	Piotrkowice, ul. Tarnowskich 8	Dom (karczma zajezdna)	1 poł. XIX w.	---

101.	Piotrkowice, ul. Tarnowskich 13	Dom (dawna poczta)	ok. 1920 r.	----
102.	Piotrkowice	Piec wapienniczy, ob. nieużytkowany	ok. 1900 r.	----
103.	Sędziejowice	Kościół parafialny pw. Jakuba Starszego w zespole Kościoła Parafialnego	XIV-XVII w.	A.299/1 z 16.06.2009 r.
104.	Sędziejowice	Plebania w zespole Kościoła Parafialnego	XVII /XIX w.	A.299/2 z 16.06.2009 r.
105.	Sędziejowice	Kostnica w zespole Kościoła Parafialnego	Mur. 1875 r., remont. 1962-1964 r.	----
106.	Sędziejowice	Cmentarz przykościelny w zespole Kościoła Parafialnego	XIV-XIX w.	----
107.	Sędziejowice	Ogrodzenie w zespole Kościoła Parafialnego	1880 r.	----
108.	Sędziejowice	Cmentarz parafialny rzymsko-katolicki	XIX w.	----
109.	Sędziejowice	Kaplica grobowa rodziny Sielskich	XIX w.	----
110.	Sędziejowice	Budynek stacyjny Jędrzejowskiej Kolei Dojazdowej	XX w.	A.300 z 16.06.2009 r.
111.	Suchowola	Obudowa studni wiejskiej – drewn.	1773 r. przebud. 1864-1865 r., remont.	----
112.	Suchowola	Obudowa studni wiejskiej – drewn.	2 poł. XIX w., remont.	----
113.	Suliszów	Ruiny dworu (pozostałości dawnego dworu ob. budynek mieszkalny)	XVI-XVII w.	A.301 z 16.06.2009 r.
114.	Śladków Duży	Pałac wraz z parkiem w granicach ogrodzenia w zespole pałacowym	XVI-XVIII w.	A.302 z 16.06.2009 r.
115.	Śladków Duży	Czworak mur. w zespole pałacowym	3 ćw. XIX w.	----
116.	Śladków Duży	Piwnica gorzelniana w zespole pałacowym	3 ćw. XIX w.	----
117.	Śladków Duży	Ogrodzenie z bramkami w zespole pałacowym	ok. 1900 r.	----
118.	Zrecze Duże	Odlewnia, przebudowana na młyn wodny, mur. w zespole: Fabryka Odlewów Żeliwnych, ob. zagroda młynarska	Mur., XIX w.	----
119.	Zrecze Duże	Dom młynarza w zespole: Fabryka Odlewów Żeliwnych, ob. zagroda młynarska	Mur. k. XIX w.	----

5.4. Zabytki archeologiczne:

Integralną częścią wykazu zabytków nieruchomych są nieruchome zabytki archeologiczne, zwane także **stanowiskiem archeologicznym**.

Z definicji stanowisko archeologiczne to zwarty przestrzennie obszar, w obrębie którego występują źródła archeologiczne, czyli: zabytki nieruchome i ruchome oraz inne ślady wykorzystania terenu przez człowieka, wraz z otaczającym je kontekstem, tj. nawarstwieniami kulturowymi, czyli warstwami ziemi, które powstały na stanowisku (np. osadzie pradziejowej) w trakcie jego funkcjonowania w przeszłości.

W świetle art. 3 ust. 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami zabytek archeologiczny to „zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów, albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem.” Zabytki archeologiczne podlegają ochronie bez względu na stan zachowania (art. 6). Zabytki archeologiczne „odkryte, przypadkowo znalezione albo pozyskane w wyniku badań archeologicznych” lub poszukiwań stanowią własność Skarbu Państwa (art.35). Ustawa nie wprowadza ponadto cezurę czasowej w definicji zabytku, zabytkiem archeologicznym mogą być zatem przedmioty mające kilka tysięcy, kilkaset lub kilkadziesiąt lat.

Europejska Konwencja o Ochronie Dziedzictwa Archeologicznego La Valetta z 1992 r. określa dziedzictwo archeologiczne źródłem zbiorowej pamięci europejskiej. Za jego przedmiot uznaje się zaś „...wszelkie pozostałości, obiekty i jakiegokolwiek inne ślady ludzkości z minionych epok, których zachowanie i analiza pomogą prześledzić historię ludzkości i jej stosunek do środowiska naturalnego, dla których wykopaliska i odkrycia oraz inne metody badań nad dziejami ludzkości i jej środowiskiem są podstawowym źródłem informacji(...).(Art. 1).

Wykaz stanowisk archeologicznych ujętych w rejestrze zabytków na terenie Miasta i Gminy Chmielnik

Lp.	Miejscowość	Nr rejestru	Funkcja i chronologia
1.	Chmielnik	Nr 591 z 07.03.1972 r.	Osada młodszej epoki kamienia
2.	Kotlice	Nr 583 z 07.03.1972 r.	Osada z okresu wpływów rzymskich i wczesnego średniowiecza
3.	Kotlice	Nr 582 z 07.03.1972 r.	Cmentarzysko lub osada z okresu wpływów rzymskich

**Wykaz stanowisk archeologicznych ujętych w Gminnej Ewidencji Zabytków na terenie
Miasta i Gminy Chmielnik**

Lp.	Miejscowość	Nr obszaru AZP	Nr stan. w miejscowości	Nr stan. na obszarze	Funkcja i chronologia
1.	Piotrkowice	89-63	1	1	Kościół i relikty klasztoru - okres nowożytny (XVII – XIX w.)
2.	Piotrkowice	89-63	1	2	Zespół pałacowy Tarnowskich - okres nowożytny (2 poł. XVIII – XIX w.)
3.	Grabowiec	90-63	2	1	Ślad osadniczy - prahistoria
4.	Piotrkowice	90-63	1	2	Osada - epoka kamienia (Neolit?)
5.	Piotrkowice	90-63	2	3	Ślad osadniczy - epoka kamienia
6.	Piotrkowice	90-63	3	4	Ślad osadniczy - prahistoria
7.	Suliszów	90-63	1	5	Ślad osadniczy - epoka kamienia
8.	Ługi	90-64	1	1	Osada - mezolit Osada łużycka - mezolit, V okres EB
9.	Ługi	90-64	2	2	Osada - mezolit
10.	Lubania	90-64	1	17	Osada – mezolit, neolit
11.	Lubania	90-64	2	18	Ślad osadniczy - epoka kamienna
12.	Lubania	90-64	3	19	Ślad osadniczy - późne średniowiecze
13.	Suchowola	90-64	1	20	Osada - mezolit
14.	Holendry	91-63	1	37	Osada - kultura łużycka
15.	Holendry	91-63	2	38	Ślad osadniczy - prahistoria
16.	Jasień	91-63	1	39	Ślad osadniczy - prahistoria
17.	Śladków Duży	91-63	1	40	Cmentarzysko ciałopalne - okres wczesno rzymski
18.	Śladków Duży	91-63	2	41	Cmentarzysko ciałopalne - okres wczesno rzymski
19.	Śladków Duży	91-63	4	42	Osada - kultura łużycka Osada - prahistoria
20.	Śladków Duży	91-63	5	43	Ślad osadniczy - prahistoria
21.	Śladków Duży	91-63	6	44	Ślad osadniczy - prahistoria
22.	Śladków Duży	91-63	7	45	Ślad osadniczy - prahistoria
23.	Śladków Duży	91-63	8	46	Ślad osadniczy - kultura łużycka Ślad osadniczy - wczesne średniowiecze
24.	Śladków Duży	91-63	9	47	Ślad osadniczy - prahistoria
25.	Śladków Duży	91-63	10	48	Ślad osadniczy - kultura łużycka
26.	Śladków Duży	91-63	11	49	Ślad osadniczy – kultura przeworska Osada – prahistoria Osada – wczesne średniowiecze

27.	Śladków Duży	91-63	12	50	Ślad osadniczy - prahistoria Ślad osadniczy – wczesne średniowiecze
28.	Śladków Duży	91-63	13	51	Osada - kultura łużycka
29.	Śladków Duży	91-63	14	52	Osada – przedhistoria
30.	Śladków Duży	91-63	15	53	Ślad osadniczy – przedhistoria Ślad osadniczy – wczesne średniowiecze
31.	Śladków Duży	91-63	16	54	Ślad osadniczy - przedhistoria
32.	Śladków Duży	91-63	17	55	Ślad osadniczy - przedhistoria
33.	Śladków Duży	91-63	18	56	Ślad osadniczy - przedhistoria
34.	Sędziejowice	91-63	1	57	Osada - neolit
35.	Sędziejowice	91-63	7	58	Osada - neolit
36.	Sędziejowice	91-63	8	59	Osada - średniowiecze
37.	Sędziejowice	91-63	9	60	Osada - przedhistoria Osada – wczesne średniowiecze
38.	Sędziejowice	91-63	10	61	Osada – prahistoria Osada – wczesne średniowiecze Osada – kultura łużycka
39.	Sędziejowice	91-63	11	62	Osada - prahistoria Osada – wczesne średniowiecze
40.	Sędziejowice	91-63	12	63	Osada - prahistoria Osada – wczesne średniowiecze
41.	Sędziejowice	91-63	13	64	Ślad osadniczy - neolit Osada – kultura łużycka
42.	Sędziejowice	91-63	14	65	Ślad osadniczy - prahistoria Osada – średniowiecze
43.	Sędziejowice	91-63	15	66	Osada - średniowiecze
44.	Sędziejowice	91-63	16	67	Ślad osadniczy - kultura mierzanowicka Osada - prahistoria Osada – wczesne średniowiecze
45.	Sędziejowice	91-63	17	68	Osada - prahistoria Osada – wczesne średniowiecze Osada - kultura mierzanowicka
46.	Sędziejowice	91-63	18	69	Osada - prahistoria Osada - średniowiecze
47.	Sędziejowice	91-63	19	70	Ślad osadniczy - prahistoria
48.	Sędziejowice	91-63	20	71	Ślad osadniczy - kultura łużycka Ślad osadniczy - prahistoria
49.	Sędziejowice	91-63	21	72	Ślad osadniczy - kultura łużycka
50.	Sędziejowice	91-63	22	73	Ślad osadniczy - prahistoria
51.	Sędziejowice	91-63	23	74	Ślad osadniczy - prahistoria
52.	Sędziejowice	91-63	24	75	Ślad osadniczy - kultura łużycka
53.	Sędziejowice	91-63	25	76	Ślad osadniczy - prahistoria

54.	Jasień	91-63	-----	-----	Znalezisko luźne - neolit
55.	Przededworze	91-63	-----	-----	Narzędzia i odpady poprodukcyjne krzemienia - epoka kamienia
56.	Przededworze	91-64	1	1	Stacja krzemienia - epoka kamienia
57.	Przededworze	91-64	2	2	Ślad osadniczy - prahistoria Osada - średniowiecze
58.	Przededworze	91-64	3	3	Osada - średniowiecze Ślad osadniczy - prahistoria
59.	Chmielnik	91-64	1	4	Osada - epoka kamienia
60.	Chmielnik	91-64	2	5	Osada - epoka kamienia
61.	Chmielnik	91-64	3	6	Ślad osadniczy - prahistoria
62.	Chmielnik	91-64	4	7	Ślad osadniczy - prahistoria
63.	Chmielnik	91-64	5	8	Osada - średniowiecze
64.	Chmielnik	91-64	6	9	Ślad osadniczy - prahistoria
65.	Chmielnik	91-64	7	10	Osada - prahistoria
66.	Chmielnik	91-64	8	11	Ślad osadniczy – kultura łużycka Ślad osadniczy - prahistoria
67.	Chmielnik	91-64	10	71	Miasto lokacyjne XVI-XIX w.
68.	Lubania	91-64	3	12	Ślad osadniczy - prahistoria
69.	Łagiewniki	91-64	1	13	Ślad osadniczy - prahistoria
70.	Łagiewniki	91-64	2	14	Ślad osadniczy - kultura świderska, paleolit schyłkowy
71.	Zrecze Małe	91-64	1	15	Osada - prahistoria
72.	Zrecze Małe	91-64	2	16	Ślady osadnicze - prahistoria
73.	Zrecze Małe	91-64	3	17	Ślad osadniczy - prahistoria
74.	Zrecze Małe	91-64	4	18	Ślad osadniczy - prahistoria
75.	Zrecze Małe	91-64	5	19	Osada - wczesne średniowiecze, średniowiecze
76.	Zrecze Małe	91-64	6	20	Ślad osadniczy - kultura łużycka
77.	Zrecze Małe	91-64	7	21	Osada - kultura łużycka
78.	Zrecze Małe	91-64	8	22	Ślad osadniczy – epoka kamienia Osada – prahistoria
79.	Zrecze Małe	91-64	9	23	Osada - kultura łużycka
80.	Zrecze Małe	91-64	10	24	Ślad osadniczy - prahistoria
81.	Zrecze Duże	91-64	1	25	Osada - kultura łużycka Osada - prahistoria Osada – wczesne średniowiecze
82.	Zrecze Duże	91-64	2	26	Osada - kultura łużycka

83.	Zrecze Duże	91-64	3	27	Osada – prahistoria Ślad osadniczy – wczesne średniowiecze
84.	Zrecze Duże	91-64	4	28	Ślad osadniczy – kultura przeworska Ślad osadniczy – wczesne średniowiecze
85.	Zrecze Duże	91-64	5	29	Ślad osadniczy – prahistoria Ślad osadniczy – wczesne średniowiecze
86.	Zrecze Duże	91-64	6	30	Osada - średniowiecze
87.	Zrecze Duże	91-64	7	31	Osada - wczesne średniowiecze, średniowiecze
88.	Zrecze Duże	91-64	8	32	Ślad osadniczy – mezolit Ślad osadniczy – okres wpływów rzymskich Ślad osadniczy – prahistoria Osada – wczesne średniowiecze
89.	Zrecze Duże	91-64	9	33	Prahistoria Wczesne średniowiecze
90.	Zrecze Duże	91-64	10	34	Ślad osadniczy - okres wpływów rzymskich Ślad osadniczy - prahistoria
91.	Zrecze Chałupczańskie	91-64	1	35	Ślad osadniczy – kultura łużycka Ślad osadniczy – wczesne średniowiecze
92.	Zrecze Chałupczańskie	91-64	2	36	Osada – okres wpływów rzymskich Osada – wczesne średniowiecze
93.	Zrecze Chałupczańskie	91-64	3	37	Ślad osadniczy – prahistoria Ślad osadniczy – wczesne średniowiecze
94.	Zrecze Chałupczańskie	91-64	4	38	Ślad osadniczy – prahistoria Osada – wczesne średniowiecze
95.	Zrecze Chałupczańskie	91-64	5	39	Cmentarzysko ciałopalne - kultura łużycka
96.	Zrecze Chałupczańskie	91-64	6	40	Ślad osadniczy - okres wpływów rzymskich
97.	Zrecze Chałupczańskie	91-64	7	41	Ślad osadniczy - prahistoria
98.	Zrecze Chałupczańskie	91-64	8	42	Ślad osadniczy - prahistoria
99.	Zrecze Chałupczańskie	91-64	9	43	Ślad osadniczy - prahistoria
100.	Zrecze Chałupczańskie	91-64	10	44	Ślad osadniczy - okres wpływów rzymskich
101.	Zrecze Chałupczańskie	91-64	11	45	Ślad osadniczy – neolit Ślad osadniczy – kultura trzciniecka Ślad osadniczy – okres wpływów rzymskich
102.	Zrecze Chałupczańskie	91-64	12	46	Ślad osadniczy – paleolit schyłkowy Ślad osadniczy – neolit Osada – prahistoria
103.	Szyszczyce	91-64	1	55	Skarb - epoka brązu ?
104.	Szyszczyce	91-64	2	56	Ślad osadniczy - wczesne średniowiecze X I– XIII w.
105.	Szyszczyce	91-64	3	57	Osada – prahistoria Osada - wczesne średniowiecze XI - XII w.
106.	Szyszczyce	91-64	4	58	Osada - średniowiecze
107.	Szyszczyce	91-64	5	59	Ślad osadniczy - średniowiecze
108.	Szyszczyce	91-64	6	60	Osada – prahistoria Ślad osadniczy – średniowiecze
109.	Szyszczyce	91-64	7	61	Osada – prahistoria Ślad osadniczy – średniowiecze

110.	Śladków Mały	91-64	1	62	Osada - prahistoria
111.	Śladków Mały	91-64	2	63	Grób popielnicowy - V okres epoki brązu
112.	Śladków Mały	91-64	7	64	Ślad osadniczy - prahistoria
113.	Śladków Mały	91-64	8	65	Osada - prahistoria
114.	Śladków Mały	91-64	9	66	Ślad osadniczy – prahistoria Osada – wczesne średniowiecze
115.	Ciecierze	91-64	1	67	„Stacja krzemienna”
116.	Śladków Duży	91-64	19	68	Ślad osadniczy – prahistoria Ślad osadniczy – wczesne średniowiecze
117.	Śladków Duży	91-64	20	69	Ślad osadniczy - prahistoria
118.	Zrecze Duże	91-65	8	1	Ślad osadniczy – mezolit ? Ślad osadniczy – okres wpływów rzymskich Ślad osadniczy – prahistoria Osada – wczesne średniowiecze
119.	Zrecze Duże	91-65	11	2	Ślad osadniczy - pradzieje
120.	Chomentówek	92-63	1	17	Pracownia krzemienia - neolit
121.	Chomentówek	92-63	2	18	Ślad osadniczy - neolit
122.	Chomentówek	92-63	3	19	Osada, pracownia krzemienia - neolit
123.	Chomentówek	92-63	4	20	Pracownia krzemienia - neolit
124.	Chomentówek	92-63	5	21	Ślad osadniczy - prahistoria
125.	Chomentówek	92-63	6	22	Osada - kultura łużycka
126.	Chomentówek	92-63	7	26	Ślad osadniczy - okres wpływów rzymskich
127.	Chomentówek	92-63	8	27	Osada - okres wpływów rzymskich (okres lateński) Osada - okres wpływów rzymskich (okres przedrzymski) Ślad osadniczy - okres wpływów rzymskich
128.	Chomentówek	92-63	9	28	Ślad osadniczy - okres wpływów rzymskich
129.	Chomentówek	92-63	10	29	Ślad osadniczy – prahistoria
130.	Chomentówek	92-63	11	30	Ślad osadniczy – prahistoria
131.	Chomentówek	92-63	12	31	Ślad osadniczy – prahistoria
132.	Chomentówek	92-63	13	32	Ślad osadniczy - okres wpływów rzymskich
133.	Chomentówek	92-63	14	33	Osada - kultura łużycka
134.	Sędziejowice	92-63	2	11	Osada - kultura łużycka
135.	Sędziejowice	92-63	3	16	Osada – prahistoria
136.	Sędziejowice	92-63	4	23	Ślad osadniczy - kultura łużycka

137.	Sędziejowice	92-63	5	24	Ślad osadniczy – prahistoria
138.	Sędziejowice	92-63	6	25	Ślad osadniczy - wczesne średniowiecze
139.	Śladków Duży	92-63	2	34	Ślad osadniczy - prahistoria
140.	Śladków Mały	92-64	1	1	Ślad osadniczy - kultura łużycka
141.	Śladków Mały	92-64	2	2	Ślad osadniczy - prahistoria
142.	Śladków Mały	92-64	3	3	Osada - wczesne średniowiecze (XI – XII w.)
143.	Śladków Mały	92-64	4	4	Ślad osadniczy - neolit
144.	Śladków Mały	92-64	5	-----	Osada i cmentarzysko ciałopalne – kultura przeworska, okres przedrzymski
145.	Kotlice	92-64	1	5	Ślad osadniczy - II okres epoki brązu Cmentarzysko ciałopalne – kultura łużycka
146.	Kotlice	92-64	2	6	Osada - kultura łużycka Osada i cmentarzysko ciałopalne - młodszy okres przedrzymski
147.	Kotlice	92-64	3	7	Osada – prahistoria Osada – wczesne średniowiecze
148.	Kotlice	92-64	4	8	Osada – prahistoria Osada – wczesne średniowiecze (XI – XII w.)
149.	Kotlice	92-64	5	9	Osada - prahistoria
150.	Kotlice	92-64	6	10	Osada - kultura łużycka
151.	Kotlice	92-64	7	11	Ślad osadniczy - prahistoria
152.	Kotlice	92-64	8	12	Ślad osadniczy - prahistoria
153.	Kotlice	92-64	9	13	Ślad osadniczy – epoka kamienia Osada – kultura łużycka Osada – prahistoria
154.	Kotlice	92-64	10	14	Ślad osadniczy – prahistoria Osada – średniowiecze
155.	Kotlice	92-64	11	15	Ślad osadniczy – neolit Ślad osadniczy – prahistoria
156.	Kotlice	92-64	12	16	Ślad osadniczy – kultura łużycka Ślad osadniczy – prahistoria
157.	Suskrajowice	92-64	1	24	Ślad osadniczy - prahistoria
158.	Suskrajowice	92-64	2	25	Ślad osadniczy - prahistoria
159.	Suskrajowice	92-64	3	26	Ślad osadniczy – neolit Osada – prahistoria Osada – średniowiecze
160.	Suskrajowice	92-64	4	27	Ślad osadniczy – neolit Osada – okres wpływów rzymskich Osada – prahistoria Osada – średniowiecze
161.	Suskrajowice	92-64	5	28	Ślad osadniczy – neolit
162.	Suskrajowice	92-64	6	29	Ślad osadniczy – prahistoria
163.	Borzykowa	92-64	1	30	Osada – neolit

164.	Borzykowa	92-64	2	31	Osada – neolit Cmentarzysko ciałopalne – kultura łużycka
165.	Borzykowa	92-64	3	32	Osada – kultura łużycka
166.	Borzykowa	92-64	4	33	Ślad osadniczy – neolit
167.	Borzykowa	92-64	5	34	Osada – kultura łużycka
168.	Borzykowa	92-64	6	35	Ślad osadniczy – prahistoria
169.	Borzykowa	92-64	7	36	Osada – wczesne średniowiecze
170.	Borzykowa	92-64	8	37	Ślad osadniczy – prahistoria Osada – średniowiecze
171.	Borzykowa	92-64	9	38	Ślad osadniczy – prahistoria

5.5. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy

Synteza elementów przyrody i widocznych efektów działalności człowieka jest architekturą krajobrazu, czyli formą, która obok treści składa się na krajobraz kulturowy.

Ochrona tego krajobrazu to pełna ochrona obiektu zabytkowego wraz jego otoczeniem i walorami przyrodniczymi, roślinnością i warunkami socjologicznymi. Polega na ochronie najcenniejszych obiektów, zespołów, obszarów i świadomym ich przekształcaniu w taki sposób, by tworząc nowe wartości unikać deformacji istniejącego, historycznie ukształtowanego dziedzictwa. Chronić należy więc nie tylko obiekty architektury, kapliczki i figury przydrożne, również krajobraz ukształtowany ludzką ręką. Przykładem takiego krajobrazu na terenie gminy Chmielnik są obiekty wpisane do rejestru zabytków.

Do najbardziej wartościowych obiektów zabytkowych znajdujących się na terenie gminy Chmielnik należą:

Chmielnik

Układ urbanistyczny XVI-XIX w.

Obecny układ urbanistyczny na podstawie założeń z XVI-XVII w., prezentuje przemiany z drugiej połowy XIX w. Był to okres przemian o charakterze przemysłowym, zaszłych szczególnie po wielkim pożarze z 1876 r. Kolejne zmiany miały miejsce w drugiej połowie XX w. (od ok. 1960 r.) miała miejsce budowa osiedli mieszkaniowych – „22 Lipca”, „Sady” i „Słonecznego”.

Zespół kościoła filialnego pw. Świętej Trójcy

W chwili obecnej z pierwotnego kościoła zachowane jest prezbiterium (pochodzącego z sprzed ok. 1610 r.). Wzniesione z kamienia łamanego z użyciem cegły. Ma on plan prostokąta, z nieregularnym wielobocznym (półkolistym) zamknięciem od wschodu. Do jej ściany północnej dostawiona została zakrystia z otworem okiennym od wschodu. Ściany zewnętrzne zostały wzmocnione nieregularnie rozmieszczonymi szkarpami od strony południowej i wschodniej, a zwieńczone gzymsem. Kościółek nakryty jest dachem dwuspadowym z wieżyczką na sygnaturkę. W wieku XIX od strony zachodniej dobudowano murowaną kruchtę.

Wnętrze budowli nakryte jest sklepieniem kolebkowym z lunetami. Oświetla je dwa okna od strony południowej, rozglifione i zamknięte łukiem odcinkowym. W ścianie północnej znajduje się wejście do zakrystii ujęte w drewniany portal datowany na drugą połowę XVII w. - pilastrowy, marmoryzowany ze złożonymi szyszkami. Na ścianie zachodniej znajduje się chór muzyczny, wsparty na półfilarach, wejście poprowadzone zostało schodami drabiniastymi. Nad chórem w ścianie zachodniej znajduje się szeroka wnęka w murze.

W opisie z 1664 r. w kościele były trzy ołtarze. Obecnie zachowany jest jeden ołtarz „przerobiony i ustawiony” w 1892 r. Jest on barokowy, zbudowany z drewna polichromowanego złożonego, datowany na drugą połowę XVII w. W jego centralnej części umieszczony został obraz olejny ze sceną Koronacji Matki Boskiej, po bokach umieszczono go barokowe rzeźby: św. Stanisława, św. Wojciecha, oraz Anioła w zwieńczeniu, drewniane i złożone, datowane na drugą połowę XVII w. .

Z dawnego wyposażenia zachowała się jeszcze barokowa rzeźba Chrystusa Ukrzyżowanego, wykonana z czarnego marmuru i piaskowca, także datowana na drugą połowę XVII w. Kościółek przeszedł kilak remontów - w 1827 r. miała miejsce reperacja dachu, w 1892 r. gruntownie remontowana. Odnawiana w latach 1925, 1970. oraz w latach 1994-1995 przez Społeczny Komitet Odbudowy .

Dawny cmentarz

Obecny mur wygradzający jego działkę powstał dopiero ok. 1900 r. Na Mapie Galicji Zachodniej (1804) teren wokół kościółka ma kształt prostokąta, którego dłuższy bok jest równoległy do drogi prowadzącej do miasta. Od strony zachodniej znajdował się budynek oddzielający teren kościelny, a dalej za nim znajdowała się niewielka działka z krzyżem przydrożnym. Kilka innych chałup oznaczono od strony południowej, wschodniej i zachodniej. Jeden z tych budynków to dawna plebania,. Która w tym miejscu stała aż do

1878 r. wtedy przeniesiona w obecne miejsce. Obecnie najstarszym elementem wyposażenia cmentarza jest kamienna figura z 1688 r., gdzie na oplecionej winną latoroślą kolumnie, z kamiennym posążkiem Matki Boskiej z Dzieciątkiem.

Zachowało się kilkanaście starych, zniszczonych nagrobków, m.in. dziedziców okolicznych miejscowości. Ksiądz Jan Wiśniewski na tej najstarszej nekropolii w Chmielniku „...rośnie kilka lip, brzozy i topole, stoją porozrzucane pomniki”: Franciszka Bajera (zm. 1858 r.), Marii Góreckiej (zm. 1859 r.), Teodora (zm. 1852) i Katarzyny z Lisieckich Gołuchowskich (zm. 1833), dziedziców dóbr Szyszczycze, którym pomnik wystawił syn Antoni Gołuchowski; pomnik w kształcie skały stojący na przeciwko drzwi kościółka należący do Michała Zamojskiego (zm. 1827); dalej: Franciszka i Teresy z Pisarczyków Wiśniewskich (zm. 1880); Antoniny Stradowskiej (zm. 1877), Szymona i Elżbiety Ostrowieckich (zm. 1868 r.), Jana Ostrowskiego (zm. 1890), Romualda Serwińskiego, Michała Pawłowskiego, Henryka Wielowiejskiego, dziedzica dóbr Zrecze (zm. 1874); będący wówczas w ruinie pomnik Antoniego Kędzińskiego dziedzica dóbr Suskrajowice (zm. 1873) i małżonki jego Apoloni z Miżlaskich; na lewo od niego pomnik Władysława Kędzińskiego urzędnika (zm. 1876); Alfreda Izidora Borkowskiego (zm. 1865). Janiny z Strondałów Sosnowskiej, żony podsędka sądu pokoju w Chmielniku (zm. 1884). Przy kościele stoją pomniki Walerii z Nowickich Sosińskiej (zm. 1874), pomnik w kształcie strzaskanej kolumny Franciszki z Krępskich Włosinskiej (zm. 1848), a na zachód od kościoła pomnik z krzyżem na kuli ziemskiej.

Zespół kościoła parafialnego pw. Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny

W układzie przestrzennym lokowanego z inicjatywy protestanckich właścicieli nie przewidziano miejsca na kościół. Życie duchowe protestanckich mieszkańców miasta i jego najbliższej okolicy skupiło się wokół przejętego na cele zborowe kościoła pw. Trójcy Świętej w Starym Chmielniku. Sytuacja zmieniła się w 1607 r., gdy właściciel miasta zmuszony został wyrokiem sądu do oddania tej świątyni katolikom.

Przyjmuje się, że w miejscu obecnego kościoła parafialnego stał do 1700 r. zbor protestancki. Jak się zakłada, nowy kościół parafialny powstał na miejscu zburzonego zboru protestanckiego z ok. 1630 r. (podobnie jak w Rakowie). Do niezwykle ważnych miejsc związanych z religią protestantów należały - miejsce chrztu, który udzielany był osobom dorosłym, oraz miejsce spoczynku zmarłych. Pierwsze z nich mogło być związane ze źródłami znajdującymi się na wschód i południe od obecnego kościoła – który oznaczono na Mapie Galicji Zachodniej (1804). Natomiast cmentarz protestancki funkcjonujący w latach

około 1630-1748, zaznaczony po stronie północnej drogi prowadzącej na wschód (ul. Szydłowska) jako niewielki kwadratowy ogrodzony plac. Od strony wschodniej wspomniane drogi zbiegały się poza terenem kościoła przy przeprawie przez rzeczkę Mrucza; w miejscu rozwidlenia dróg zaznaczony została figura przydrożna w formie krzyża (obecnie umieszczono na niej informację o bitwie pod Chmielnikiem w 1241 r.).

A) Kościół pw. Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny

Jerzy Ożarowski zgodę na fundację pobożną otrzymał po 1732 r. od Jana Lipskiego biskupa krakowskiego (1732-1746), zaufanego powiernika Augusta II Mocnego i Augusta III Wettyna. Już przez siebie współczesnych zasłynął jako mecenas sztuki. Z jego woli dokonano barokizacji wnętrza katedry na Wawelu i zamku królewskiego. Był protektorem włoskiego architekta Franciszka Placidi'ego!

Prace budowlane przy kościele w Chmielniku zaczęte zostały zapewne w 1733 r., a trwały do roku 1748, po czym rozpoczęto długotrwałe prace wykończeniowe i zdobienie i wyposażanie pod okiem wdowy, Elżbiety z Przebendowskich . Dzieła dokończył Andrzej Moszczeński, który pojął ją w 1759 r. za żonę. Z kolei po jego śmierci w 1783 r., samodzielnie kończyła ona wyposażenia wnętrz świątyni . Uroczystej konsekracji pod wezwaniem Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Panny Marii dokonał w 1787 r. Wojciech Boxa Rado-szewski, biskup sufragan diecezji krakowskiej (od 26.08.1787 r.) w okresie choroby biskupa Kajetana Sołtyka.

Nowy, w stosunku do dawnego kościoła w Przededworzu, kościół parafialny jest budowlą późnobarokową. Ma interesującą fasadę zachodnią wykonaną z piaskowcowych ciosów, o bogatych podziałach architektonicznych. - Jest trójpolowa, trzykondygnacyjowa, o górnej kondygnacji zwieńczonej trójkątnym szczytem w formie attyki z monogramem Chrystusa, ujętej po bokach wolutowymi spływami. Prezbiterium jest krótkie i węższe od nawy, od strony zewnętrznej zamknięte prostą ścianą, zaś od wnętrza półkuliście. Od północy przylega do niego skarbczyk, a od południa zakrystia z przedsionkiem. Nawa ma plan prostokąta, jest trójprzęsłowa, podzielona filarami o parzystych pilastrach, między którymi znalazły się wnęki na ołtarze. Nakrywa ją sklepienie kolebkowe z lunetami na parzystych gurtach .

Wnętrze kościoła jest jednonawowe. Znajduje się w nim ołtarz główny i sześć ołtarzy bocznych, umieszczonych we wnękach pomiędzy filarami. Są one późnobarokowe, a jeden z nich, barokowy, był niegdyś ołtarzem głównym. Ambona w kościele pochodzi z czasów rokoka, zaś chór muzyczny, przyścienna marmurowa kropielnica i ławki są późnobarokowe.

Usytuowany w absydzie główny ołtarz pochodzi z 1886 r. Jest on dwukondygnacyjny – piętro dolne jest ozdobione czterema kolumnami, zaś górne dwoma. W ołtarzu obraz Niepokalanej Panny stojącej na księżycu z sygnaturą „W.T. 1736”; na zasuwie znajdujący się obraz z przedstawieniem Chrystusa na Krzyżu jest starszy, i pochodzi zapewne z XVII lub z XVIII w. Po jego bokach stoją rzeźby św. Piotra i św. Pawła.

Z ciekawszych precjozów skarbcza kościelnego wymienić można monstrancję z 1736 r. (srebro pozłacane), kielich (srebro pozłacane) z napisem „Kaz(im)ierz y Teresa Kossowscy ś(więtej) Annie Samotrzeciey ofiatruią w Chmielniku D(ie) 4 aug(usti) 1742”.

Przybyły do Chmielnika w 1844 r. Kazimierz Stronczyński pisze „Nowy kościół w Chmielniku z wzorową utrzymaną czystością, ma kilka nagrobków, z pomiędzy których najdawniejszy jest x. Macieja Bąkiewicza kanonika wiślickiego zmarłego w r. 1799 . Późniejsze są: Pawła i Agnieszki małżonków Bąkiewiczów z których mąż w r. 1792, żona zaś w r. 1800 doczesny żywot opuścili , pomnik sam w bieżącym stawiany wieku Pawła i Magdaleny małżonków Kaweckich zmarłych w r. 1831 i 1832 oraz Jana hrabi Bobrowskiego h. Ślepowron zmarłego w r. 1840” .

W kościele tym w 1945 r. umieszczony został niezwyklej urody średniowieczny tryptyk, przez właściciela dóbr chmielnickich, Antoniego Tańskiego. Dzięki zainteresowaniu się nim przez biskupa kieleckiego Czesława Kaczmarka, został w 1953 r. przekazany do katedry kieleckiej przez A. Tańskiego. Świątynia była restaurowana w latach: 1892, 1903, 1928.

B) Dzwonnica z bramą

Powstała znacznie później od kościoła, zapewne w połowie XIX wieku. Stoi w linii ogrodzenia cmentarza przykościelnego, na głównej osi wejścia głównego do świątyni. Zbudowana została na planie kwadratu, jej naroża zdobią pilastry podtrzymujące gzymsy, a piętro zostało przeprute arkadami. Nakryta została dachem namiotowym zwieńczony kopułą z iglicą. W jej wnętrzu znajduje się dzwon spizowy z 1644 r. z napisem: „GLORIA IN EXCELSIS DEO ANNO MDCXLIV” .

C) Ogrodzenie, murowane, XIX w.

D) Plebania, Plac Kościelny nr 7, murowany, k. XIX w.

E) Cmentarz przykościelny.

Rynek

Kamienica nr 1, wzniesiona w 2 poł. XIX w. na starszych piwnicach, remontowany ok. 1960 i 1987-1988 ;

Kamienica nr 2, wzniesiona w 1 poł. XIX w. na fundamentach z XVIII w., rozbudowany 2 poł. XIX, remont i cz. przebudowa elewacji;

Kamienica nr 3, wzniesiona w 1 poł. XIX w. na fundamentach z XVIII w.(?), remontowany ok. 1960 i 1984-1986 ;

Kamienica nr 4, wzniesiona w 1 poł. XIX w., przebudowa i dobudowa oficyny ok. 1930, remontowany 1982 r.;

Kamienica nr 5, wzniesiona w 2 poł. XIX w., remontowany ok. 1960 i 1984-1985;

Kamienica nr 6, wzniesiona w 2 poł. XIX w., przebudowany i wielokrotnie remontowany, m.in. 1982;

Kamienica nr 7/8, wzniesiona w 1 poł. XIX w. na fundamentach z XVIII w. (?), remontowany, cz. przebudowa elewacji 1982;

Kamienica nr 9, wzniesiona w 2 poł. XIX w., remont. 1946-47 i 1986 (R. 1108);

Kamienica nr 10/11, wzniesiona w 2 poł. XIX w. na fundamentach z XVIII w. (?), przebudowa elewacji 1. 20 XX w., remontowany 1984;

Kamienica nr 12, wzniesiona w 1 poł. XIX w. na fundamentach z XVIII w. (?), remontowany (R. 1109);

Kamienica nr 13, wzniesiona w XVIII/XIX w., przebudowana;

Kamienica nr 14, wzniesiona w 2 poł. XIX w. na fundamentach z XVIII w. (?), przebudowa elewacji po 1945, remontowany 1982 (R. 1110);

Kamienica nr 15, wzniesiona w 1 poł. XIX w., dobudowa piętra i oficyny 2 poł. XIX w., remont 1984 r.;

Kamienica nr 15a, wzniesiona w 2 poł. XIX w. **na starszych fundamentach;**

Kamienica nr 16, wzniesiona w 2 poł. XIX w. na starszych fundamentach;

Kamienica nr 17, wzniesiona w 1 poł. XIX w., gruntownie przebudowany w 2 połowie XIX w., oraz w latach 1982-1984. W podwórzu zachowała murowana, parterowa oficyna, wzniesiona na planie prostokąta o wymiarach 8 x 14 m, nakryta dachem dwuspadowym. Mieścił się w niej chasydzki dom modlitwy. Po 1945 r. budynek był wykorzystywany do celów mieszkalnych, obecnie nie użytkowany;

Kamienica nr 18, wzniesiona w 1 poł. XIX w. , przebudowana 2 poł. XIX w.;

Kamienica nr 21/21a, wzniesiona w 2 poł. XIX w., dobudowa oficyn ok. 1930, remontowany;

Kamienica nr 22, wzniesiona w 2 poł. XIX w. na starszych piwnicach, dobudowa oficyn ok. 1930, remontowany 1975 r.;

Dom zajezdny, ob. mieszkalny. murowany, 1 poł. XIX w., odbudowany po pożarze 1851 r., przebudowany i remontowany.

Na Mapie Galicji Zachodniej (1804), zaznaczony został budynek stojący dłuższą osią wzdłuż obecnej ulicy Jana Pawła II (oraz na północ od niego mniejszy budynek, zapewne jatek mięsnych). Zapewne jest on tożsamy z ratuszem miasta, wzmiankowanym w XVIII w. Został on częściowo zniszczony ogniem w 1811 r., a także w 1849 r.

Zasadniczych zmian w jego architekturze dokonano w 1874 r., kiedy rozebrano część zachodnią, a do jego pozostałej części dobudowano kolejne lokalności. Część jego pomieszczeń wykorzystywana była jako dom zajezdny, a część przekształcono w dom czynszowy;

Miejska zabudowa pozarynkowa:

Plac Kościelny

Dom nr 3, murowany, 2 poł. XIX w.

Dom nr 5, dawny UG, murowany, 1886 r.

Dom nr 6, murowany, XIX w.

ul. Furmańska

Dom nr 1, murowany, parterowy z wystawką na dachu, z 2 poł. XIX w., przebudowany;

Dom nr 7, murowany, ok. 1920 r.

Dom nr 11, murowany, ok. 1920 r.

Dom nr 23, drewniano-murowany, ok. 1900 r.

ul. Jana Pawła II

Dom nr 2, murowany, 2 poł. XIX

Dom nr 4, murowany, 2 poł. XIX (na starszych fundamentach), ok. 1960 r. i 1978 r. (R. 1123).

ul. Kielecka

Dom nr 6, murowany, ok. 1920 r., remontowany

Dom nr 7, murowany, ok. 1920 r.

ul. Kilińskiego

Dom nr 1, murowany, poł. XIX w.

Dom nr 4, murowany, ok. 1900 r.;

ul. Konopnickiej

Dom nr 5, murowany, w 1901, remontowany w 1979 r. (R. 1122)

Plac Kościuszki

Dom nr 1, murowany, 1 poł. XIX, zniszczony 1944, remont. 1946 i ok. 1960;

Dom nr 6, murowany, 1 poł. XIX, remontowany;

Dom nr 8, murowany, 1 poł. XIX w., nadbudowany 2 poł. XIX (?), remontowany 1947 i 1974 r. (R. 1113).

ul. Krótka

Dom nr 2, murowany, 3 ćw. XIX, dobudowa oficyny 1960;

Dom nr 4, murowany, k. XIX w.;

Dom nr 6, murowany, ok. 1900;

ul. Lubańska

Młyn elektryczny, nr 4, murowany, ok. 1930 r.;

ul. 1 Maja

Dom nr 7, murowany, ok. 1900 r.

Dom nr 10, murowany, ok. 1920 r.

Dom nr 15, murowany, ok. 1920 r.

Dom nr 18, murowany, ok. 1920 r.

ul. Mielczarskiego

Magazyn, nr 1, murowany, k. XIX w.;

ul. Obrońców Stalingradu (obecnie ul. Witosa)

Dom nr 11, murowany, ok. 1880 r.;

Dom nr 16, murowany, ok. 1900 r., remontowany;

Dom nr 17, murowany, ok. 1920 r.;

ul. Polna

Willa Heniusów nr 9, murowana, 1929 (R. 1118);

ul. Sienkiewicza

Dom nr 1, murowany, ok. 1920 r.;

Dom nr 3, murowany, k. XIX w., remontowany 1975 i 1982;

Dom nr 14, murowany, ok. 1920 r.

ul. Starobuska

Dom nr 3, murowany, poł. XIX w. (?), przebudowany;

Dom nr 8, murowany, ok. 1920 r.;

Dom nr 12, murowany, k. XIX w., remont;

Dom nr 10 d. Kino „Promień” (ul. Starobruska) uruchomione w 1954 r.? Kino, ul. Starobuska, murowany, 1934, *arch. Witold Gąsiorowski*. Miejski Dom Kultury otwarty w 1960 r. W 1999 r. przemianowany na Chmielnicke Centrum Kultury.

ul. Bednarska

Dom nr 5, drewniany, ok. 1920 r.;

Dom nr 5a, murowany, ok. 1900 r., remontowany;

Kamienica z częścią gospodarczą nr 12, z 2 poł. XIX w., przebudowany ok. 1960 r. (R. 1119);

Dom nr 16, murowany, ok. 1880 r., remontowany ok. 1970 r.

Dom nr 21, murowany, ok. 1930

Dom nr 25a, murowany, k. XIX w., dobudowa oficyny drewnianych, ok. 1930 r.

Dom nr 25b, murowany, ok. 1900 r.

Zespół willi nr 45 (R. 1120):

a. willa murowana, 1900 r.

b. oficyna 1, murowana, 1900 r.

- c. oficyna II, murowana. 1900 r.
- d. ogrodzenie z bramą, murowane, 1900 r.
- e. ogród

ul. Szydłowska

Dom nr 1, murowany, ok. 1900 r.;

Dom nr 3, murowany, ok. 1900 r.;

Dom nr 4, murowany, ok. 1920 r.;

Dom nr 7, murowany, ok. 1900 r.;

Dom nr 10, murowany, 1888 r.

Dom nr 23/25, murowany, ok. 1900 r. (R. 1116)

Hotel, ob. dom mieszkalny, ni. Szydłowska nr 27/29, murowany, 2 poł. XIX, remontowany (R. 1115);

Dom nr 37, murowany, ok. 1920 r.

Dom nr 47, drewniany, ok. 1920 r.

Cmentarz wojenny 1914-1915 r.

Obelisk (ul. Szydłowska) wzniesiony w 1927 r. w miejscu dawnej figury przydrożnej jakoby upamiętniać mającej średniowieczny kurhan wojowników poległych tu w 1241 r. podczas bitwy z Tatarami.

ul. Wolności

Dom nr 1, murowany, XIX w., przebudowany;

Dom nr 4, murowany, ok. 1900 r.;

Dom nr 7, murowany, ok. 1900 r.;

Dom nr 8, murowany, I poł. XIX w., dobudowa części południowej k. XIX w., remontowany 1984;

Dom nr 24, murowano-drewniany, ok. 1900 r.

ul. Wspólna

Dom nr 16, murowany, ok. 1920 r.

Zespół bóżnicy:

Początki osadnictwa żydowskiego na terenie miasta odnieść należy do połowy XVI w., jednak powstanie gminy datuje się dopiero na 1630 r. kiedy właściciel miasta, Krzysztof

Gołuchowski specjalnym przywilejem nadał im prawo do swobodnego zamieszkania, budowy i posiadania domów, wystawienie synagogi i chederu i kirkutu. Otrzymali też prawo propinacji (produkcji i zbytu napojów alkoholowych), a także zajmowania się rzemiosłem i prowadzenia handlów.

Z lokalizacji synagogi, w sąsiedztwie której powstały budynki użyteczności gminnej; mykwa, mieszkanie rabina i dom talmudyczny, wnioskuje się niesłusznie, że w Chmielniku powstała dzielnica żydowska. Zrozumiałe, że mieszkańcy żydowskiego pochodzenia starali się mieszkać blisko miejsca związanego ze swoim wyznaniem i przywództwem duchowym i społecznym, ale nie jest to jednoznaczne z powstaniem po 1630 r. osobnej jurydyki na terenie miasta.

A) Bóżnica, przebudowa wnętrza 1942, cz. zrujnowana po 1945

Budowla ta stojąca ok. 300 m na północ od rynku, została wzniesiona w 1636 r. na mocy przywileju Krzysztofa Gołuchowskiego z 1630 r. Z datą budowy wiązać należy powstanie korpusu głównego. Budowla jest wymurowana z kamienia, orientowana, ma plan prostokąta o wymiarach ok. 16 x 29 metrów. W części wschodniej mieściła się sala modlitw z Aron Hakodesz umieszczonym pod okrągłym oknem. Wnętrze sali jest czteroprzęsłowe, nakryte sklepieniem kolebkowym z lunetami. W części zachodniej budynku znajduje się dwudzielny przedsionek, a nad nim późniejsza empora dla kobiet, czyli tzw. babiniec (w renesansowych bóżnicach nie wyodrębniano osobnego pomieszczenia dla kobiet). Układ taki w pełni pokrywa się z renesansową tradycją sakralnego budownictwa żydowskiego na terenie małopolski, czego przykładem jest świetnie zachowana, wzniesiona współcześnie w synagoga Chęcinach,

W jej sąsiedztwie od strony północnej znajdował się ogrodzony kamiennym murem cmentarz żydowski, czyli kirkut. Wynika, z tego że zaraz za granicą posesji należącej do synagogi chmielnickiej, przebiegała się wówczas granica zabudowy mieszczącej .

W późniejszym czasie miał miejsce rozwój osadnictwa. Niewątpliwie oznaką rosnącego znaczenia i autorytetu chmielnickiej gminy wyznaniowej były odbyte w drugiej połowie XVII i połowie XVIII w. obrady przedstawicieli okręgu krakowsko-sandomierskiego na tzw. Sejm Czterech Ziem. Dowodzi tego również wzrost liczebności mieszkańców żydowskiego pochodzenia - około 1750 r. rodzin żydowskich w mieście szacowano na ok. 100, a w 1787 r. wykazano 782 Żydów mieszkających na terenie miasta, co stanowiło ponad 56% ogółu populacji.

W ślad za tym miała miejsce przebudowana synagoga, która zmieniła wygląd oraz układ i wyposażenie jej wnętrza. Pojawiła się sala dla kobiet na piętrze, dlatego pojawiła się konieczność wzniesienia klatki schodowej. Prawdopodobnie dawniej znajdowała się w miejscu przedsionka. Zapewne nadbudowano piętro nad przedsionkiem, co może sugerować, że synagoga była kryta dachem pogrążonym i zwieńczona attyką. Obecnie znajduje się klatka schodowa znajduje się na zewnątrz budowli, w przybudówce przy elewacji zachodniej z XIX w., która zasłania stary otwór wejściowy umieszczony na osi południowej przedsionka – dziś zamurowany. Pozostałością tych przekształceń budynku jest także obecny wykrój okien.

Wnętrze sali modlitw zapewne ocalało po pożarze jaki miał miejsce w 1846 r. Jego czteropółkowe sklepienie podzielone jest gurtami założonymi na łuku. Pola sklepienne między nimi wypełnia kolebka poprzeczna, wypełniają je sztukaterie o motywach geometrycznych, co może je wiązać z architekturą późnobarokową. Sztukateria na ścianach i profile gzymsu, posiadające co prawda „...elementy stylu regencji, rokoka a nawet renesansowy kształt”, pochodzi jednak z odbudowy spalonej bożnicy w połowie XIX w.

B) Ogrodzenie

W połowie XVIII w. teren należący do bożnicy otoczono mурowym ogrodzeniem .

ul. Żeromskiego

Zespół rzeźni miejskiej nr 13 (zapewne żydowskiej rzeźni rytualnej):

- a). rzeźnia, ob. Magazyn, mурowany, ok. 1900 r.
- b). dom rzeźnika mурowany, ok. 1900, cz. przebudowany.

Cmentarze

Cmentarz parafialny

Założony w 1 połowie XIX w. poza zwartą zabudową miasta przy ulicy Szydłowskiej. Otoczony mурowanym ogrodzeniem. Zawiera część wydzieloną pod cmentarz wojenny z czasów I wojny światowej (95 żołnierzy armii rosyjskiej i 35 żołnierzy austrowęgierskich), poległych w 1914-1915 r., st. sierż. podchor. Jana Pakosińskiego, uczestnika walk pod Tobrukiem i Monte Cassino; a także grób Marii Humnickiej (Zm. 1878); ks. kanonika Bogumiła Bitnera, proboszcza parafii chmielnickiej w latach 1926-1942; ks. kanonika Witolda Roka, proboszcza parafii chmielnickiej w latach 1942-1953 .

Cmentarz żydowski nowy (ul. Mrucza)

Nowy cmentarz żydowski w Chmielniku został założony w 1820 r. przy ul. Mruczej, na wysokości wylotu ul. Małej. Ma powierzchnię 0,95 ha, otoczony w 1820 r. parkanem, dzisiaj ogrodzeniem murowano-żelaznym .

Cmentarz żydowski stary (ul. Wspólna)

Według literatury, stary cmentarz został założony w drugiej połowie XVI w. na północnej stronie synagogi. Obecnie w miejscu tym zbudowane zostało przedszkole .

Lubania

Zespół dworski

Wieś stanowiła od czasów średniowiecza jedno z ważnych gniazd rodziny Grzymalitów. Jak dotąd penetracje archeologiczne przeprowadzone na terenie wsi w ramach AZP nie odnotowały pozostałości średniowiecznej zabudowy dworskiej.

Obecny zespół dworski (a nie pałacowy), datowany jest na XIX w. Posadowiony został na szczycie niewielkiego wzniesienia, stanowiącym krawędź doliny rzeki przyplywającej nieco poniżej. Na jego zachodnim zapleczu zlokalizowany był zespół gospodarczy dworu oraz folwark (dziś wieś Lipy), zaś inne budynki (gorzelnia) ulokowano w sąsiedztwie rzeki. Do rejestru zabytków nieruchomości województwa świętokrzyskiego wpisany został park dworski datowany na wiek XVIII, rosnący na prostokątnej działce.

Dwór

Obecny dwór datowany na drugą połowę XIX w. , niemniej jego wymiary i zastosowany materiał wskazuje, że jest on co najmniej o pół wieku starszy. Najstarsze przedstawienie jego planu z pierwszej połowy XIX w. wskazuje, że przynajmniej mury zewnętrzne budynku pochodzą z czasów, gdy był własnością Ignacego Humnickiego herbu Gozdawa, dramaturga i poety. Zakupił on ok. 1815 r. wieś Lubania i Suchowala od Hieronima Kochanowskiego, który przejął masę spadkową po zmarłym Leonie . Jednakowoż, na podstawie Mapy Galicji Zachodniej (1804) możemy stwierdzić, iż na terenie wsi znajdowała się starsza dworska zabudowa. Wskazano dwór w obecnej lokalizacji usytuowany centralnie i trzy oficyny po bokach. Poniżej dworu na strumieniu zbudowany był staw, na którym

wzniesiony został młyn, jego brzegiem biegła przeprawa przez strumień. Po jego stronie zachodniej zlokalizowany był zespół budynków gospodarczych oraz folwark (dziś wieś Lipy).

Sam dwór posadowiony został w najwyższym miejscu, frontem w kierunku otwierającej się w kierunku zachodnim ulicy wiejskiej, prowadzącej do wsi Lipy i dalej Suchowola. Przed tą fasadą znajdował się kolisty podjazd, do którego od strony wsi Suchowola poprowadzona była aleja lipowa.

Po jego stronie północnej znajduje się ruina „stajni”, zaś po południowej – pozostałości „oficyny” w postaci nasypu ziemnego o przybliżonych wymiarach 10 x 14 m. Od strony wschodniej, rozpościera się rozległa panorama okolicy, z doliną rzeki. Na wspomnianej mapie (1804) teren dworski na planie prostokąta, o wiele mniejszego od obecnej uznawanej za park działki, został ograniczony drewnianym zapewne płotem; zieleń zaznaczona została na północ i wschód od dworu – i ma charakter zapewne gospodarczy – od tej strony w budynku znajdowała się kuchnia dworska. Fakt ten, jak i inne wskazania, wykluczają nazywanie lubańskiej rezydencji mianem „pałac”.

Dwór zbudowany został z cegły i kamienia na planie prostokąta o wymiarach 16.4 x 24 metry, z płytkim ryzalitem od elewacji frontowej. Jest dwukondygnacyjny, podpiwniczony w części północnej, nakryty niegdyś dachem czterospadowym. Elewacje były tynkowane, w narożach ujęte w pilastry, podzielone płaskim gzymsem kordonowym. Elewacja zachodnia była siedmioosiowa; ryzalit trójosiowy z balkonem z żeliwną balustradą, zwieńczony schodkowym szczytem. Przed wejściem umieszczono kolumnowy portyk, na którym wspierał się balkon. Kolumny wykonane były z szarego piaskowca. Po bokach portyku, na obu kondygnacjach były pilastry o głowicach doryckich, na piętrze dekorowane rozetami. Elewacja ogrodowa siedmioosiowa, przed którą pozostałości prostokątnego tarasu. Od strony północnej dworu znajdowały się dwie przybudówki, w jednej z nich umieszczone były schody do piwnicy mieszczącej się pod dawną kuchnię.

Układ wnętrz jest dwutraktowy z sienią i salonem w centralnej części z pojedynczymi pokojami po bokach. W północnej części od ogrodu sala jadalna skomunikowana z kuchnią i salonem, w którym w rogach umieszczone zostały piec i kominek. Na osi sień wejściowa, podzielona od strony południowej wtórną ścianą działową, dzięki czemu został wybudowany niewielki wąski korytarzyk łączący oba trakty. Dzięki temu możliwym, stało się wejście od frontu osobnymi drzwiami. Niedostępne piwnice znajdują się pod częścią kuchenną i pod częścią sieni. Zaobserwowane zmiany w układzie wnętrz miały miejsce zapewne w związku z nabyciem majątku w latach 80. XIX w. przez Helenę Pilecką z domu Pereświat-Sołtan

herbu Syrokomla . Przeżywszy ostatnie swe lata jako dziedziczka wsi Celiny, Lubania i Suchowola, zmarła w dworze w Lubani 25 IX 1900 r.

Po jej śmierci majątek zakupił Stanisław Weclawowicz herbu Klott z małżonką . W roku 1915 sprzedali majątek nieznanemu bliżej księdzu, od którego dwór i tzw. resztówkę w 1922 r. zakupił Stanisław Dziarmaga. Podczas drugiej wojny światowej dwór został spalony przez wojska radzieckie w 1945 . Część północno-wschodnia (czyli salon, kuchnia jadalnia, piwnice), dworu zamieszkiwana była przez niego do śmierci w 1974 r. Po jego śmierci zespół dworski zakupił mieszkaniec Lubani, potem użytkowała go Rolnicza Spółdzielnia Produkcyjna .

Budynek został ostatecznie opuszczony i częściowo rozebrany w 1982 r. Dziś jego stan możemy określić jako śmierć techniczna.

Stajnia

Budynek nazywany jest „stajnią”, zapewne tylko dlatego, iż w pewnym czasie funkcjonowania zespołu dworskiego trzymane były w nim konie. Budynek nie przypomina swoją architekturą stajni. Wydaje się, że zważywszy na niewielką ilość pomieszczeń znajdujących się wewnątrz dworu, było to mieszkanie dla służby, a może dla zarządzającego dość rozległym majątkiem.

Jest to budowla murowana z piaskowca i cegły, parterowa, zbudowana na planie prostokąta (wym. 11.2 x 14.8 m.), dwutraktowa, mająca po trzy pomieszczenia w trakcie. Co niezwykle dla stajni, dwa spośród nich ma sklepienia krzyżowe. Wewnątrz w jednym z pomieszczeń zachowane ślady komina i pieca. Datowana jest na koniec XIX w., ale zaznaczona została na Mapie Galicji Zachodniej (1804)/

Oficyna

Zaznaczona została na Mapie Galicji Zachodnie (1804) po południowej stronie dworu, prawie symetrycznie względem „stajni”. Obecnie pozostałości „oficyny” znajdują się w postaci nasypu ziemnego o przybliżonych wymiarach 10 x 14 m.

Po stronie ogrodowej miał znajdować się trzeci, analogiczny obiekt, jak informuje nas wspomniana mapa wojskowa. Niewykluczone, że istnieć mogła i czwarta, symetryczna względem poprzedniej i dwóch opisanych powyżej.

Park

Wpisany do rejestru teren parku obejmuje długą, prostokątną działkę obejmującą teren zespołu dworskiego z podjazdem oraz mocno zaniedbany park krajobrazowy, datowany na wiek XVIII w., a przekomponowany w końcu XIX w.

Gorzelnia

Na terenie wsi wymieniony został murowany budynek gorzelnii, z połowy XIX w., przebudowany na młyn wodny w 1884 r., obecnie nieczynny.

Łagiewniki

Zespół dworski

W średniowieczu wieś była lokowana na prawie niemieckim, czyli że na jej terenie powstało sołectwo. Nie mamy pewności, gdzie się ono znajdowało. Na podstawie sytuacji terenowej wiadomo, że zabudowa kmieci zlokalizowana była na wschodnim brzegu rzeki (Łagiewnicki?) przy drodze wiejskiej prowadzącej ku Drugni. W centrum wsi znajduje się nawsie, czyli niewielki plac wiejski, w którym zbiegają się lokalne drogi. Sołectwo w późniejszym czasie zostało skupione przez dziedzica, a na gruntach do niego należących stworzono w XVI w. folwark szlachecki.

Zabudowa folwarczna zlokalizowana została na jego terenie, położonym stoku wzniesienia, którego krawędzie opadają miejscami dość stromo ku malowniczej dolinie rzecznej, z licznymi niegdyś stawami.

W połowie XVIII w. wieś stanowiła własność Andrzeja Moszczeńskiego, nowego właściciela dóbr chmielnickich. Wydzierżawił on całość majątku wieloletnim kontraktem rodzinie Bąkiewiczów. Wówczas to skromny dwór w Łagiewnikach przemieniony został na okazalszą rezydencję, oddaną w użytkowanie zarządcy i od tego czasu Łagiewniki stały się siedzibą dóbr chmielnickich. Dwór potem posiadał Józef Chłapowski żonaty z Urszulą z Moszczyńskich, a po nim jego syn Dezydery Chłapowski.

Większe zmiany miały miejsce za czasów Karola Tańskiego, syna Kazimierza, który zakupił dobra chmielnicze. Gdy drewniany dwór z powodu złego stanu technicznego został opuszczony i rozebrany, w drugiej połowie XIX w. Karol Tański zdecydował się przebudować dawny, murowany spichlerz dworski na własną rezydencję, dzięki czemu swoją architektoniczną formą przypomina raczej klasycystyczny pałac, niż budynek gospodarczy. Po licznych przeróbkach został przystosowany do funkcji mieszkalnej i pełni obecnie rolę

jednego z oddziałów domu pomocy społecznej. Otacza go ogród zieleni określana jako park dworski.

Na terenie przejętego w 1944 r. majątku ziemskiego i budynków utworzono w Łagiewnikach Państwowe Gospodarstwo Rolne (PGR), a następnie pod zarząd Kieleckich Zakładów Wyrobów Metalowych w Kielcach. Nie remontowana część dawnych budynków gospodarczych i dworskich została z czasem rozebrana. Pozostałości zespołu dworskiego – spichlerz i park wpisane zostały do rejestru zabytków nieruchomych. Dopiero wówczas dokonano (!) zmian we wnętrzu spichlerza, oraz zmian w otaczającej zespół dworski zieleni.

W 1995 r. zespół obejmował jeszcze: murowaną oficynę datowaną na 2 poł. XIX (?), nie użytkowany murowany czworak datowany na koniec XIX w., ruinę murowanego czworaku, datowanego na koniec XIX w., nie użytkowany murowany młyn wodny datowanego na 2 poł. XIX w.

Dworzysko

Teren, na którym stał XVIII wieczny dwór znajduje się na północ od dawnego spichlerza, poza obecną zabudową. Dawny dziedziniec, wokół którego zlokalizowane były dwór oraz dwie murowane oficyny, w drugiej połowie XX w. wykorzystywane były jako plac sportowy.

D. spichlerz, ob. dom opieki społecznej

Jest to budynek zwrócony frontem na południe, murowany z kamienia, dwukondygnacyjny, z użytkowym poddaszem. Przyjmuje się, że wzniesiony został w czwartej ćwierci XIX w. Jest to budynek dwukondygnacyjny. Kondygnacje podzielone gzymsem kordonowym. Naroża budynku zdobią boniowane pilastry, zaś elewacja północna ma podział ramowo-pilastrowy. Od strony południowej, na osi elewacji frontowej umieszczono cztery przyścienne murowane kolumny dźwigające trójkątny gzymsowany przyczółek. Budynek nakryty został czterospadowym dachem, niegdyś pokrytym gontem a obecnie blachą. Pod dachem gzyms profilowany.

W roku 1958 wewnątrz było jednoprzestrzenne, piętrowe ze słupami z zastrzałami podtrzymującymi belkowany strop. W przyziemiu znajdowało się pomieszczenie skarbczyka, wzniesione po 1846 r., z filarem wspierającym czteropolowe sklepienie kolebkowo-krzyżowe. W zamiśle Karola Tańskiego spichlerz otrzymał okazałą, zewnętrzną formę, wręcz pałacową. Wskazuje to na jego zamierzenia przebudowy zespołu rezydencjonalnego w Łagiewnikach w ostatnim dziesiątku XIX w., jednakowoż w 1890 r. zdecydował jednak na wzniesienie w Przededworzu nowej, drewnianej rezydencji rodowej. W tej postaci dawny spichlerz przetrwał do końca 1944 r.

Ogród dworski

Do rejestru zabytków nieruchomości został wpisany jako „założenie parkowe o charakterze zabytkowym z XVIII w.”, bez określenia lokalizacji (R. 581 stary).

Przedstawia, w części będącej w dyspozycji Domu Pomocy Społecznej, ogólnie dobry stan uwzględniając stan zdrowotny drzew, jak również utrzymanie terenu. Natomiast w części będącej w gestii Agencji Rynku Rolnego, ma miejsce występowanie samosiewów oraz brak uporządkowania terenu. Najlepiej zachowany jest park w Łagiewnikach. Otacza on zespół podworski, z których najlepiej zachowanym budynkiem jest XIX - wieczny murowany spichlerz klasycystyczny, piętrowy, kryty blachą. Z frontu posiada 4 przyścienne kolumny.

W części zachodniej zachowały się budynki pofolwarczne i lipowa aleja. Pośród lip ocalał stary dąb, będący pomnikiem przyrody. Rzędy lip, których wiek ocenia się na ok. 300 lat, oraz kasztanów wskazują na przebieg dawnej drogi.

Piotrkowice

Zespół dawnego kościoła parafialnego:

Kościół pw. św. Stanisława

Początki parafii w Piotrkowicach wiązać należy z ruiną kościoła stojącego na cmentarzu parafialnym, nieopodal zespołu klasztorowego w Piotrkowicach. Gdy stracił swe uprawnienia parafialne w 1824 r., został opuszczony i już w kilka lat potem jej stan techniczny był katastrofalny. Podczas pobytu w Piotrkowicach Kazimierza Stronczyńskiego w 1844 r. stary kościół parafialny w Piotrkowicach „...odznacza się starożytną swoją postacią. Zbudowany jest z miejscowego białego kamienia i obrzucony tynkiem. Szczyty ma z cegły a zęby, czyli blanki szczytowe z ciosu. Nad wchodowymi drzwiami herb Gryff na kamieniu wykuty, dach ostry pokryty gontem znacznie popsuty. Wewnątrz zamiast sklepienia sufitowanie z desek. Ołtarze snycerską robotą w XVI wieku wykonane. Po przeniesieniu nabożeństwa parafialnego do kościoła pobenońskiego, piękny ten kościółek podupadł, i dziś na cmentarzowy jest zamienionym”. Gdy przybył tu M. Rawita-Witanowski w ostatniej dekadzie XIX w. znalazł go już opustoszałym: „...odarty z wszystkich ozdób, w rogach głównej nawy stoją murowane mensy ołtarzy, w prezbiterium zaś przechowała się podstawa wielkiego ołtarza, o wykutych w kamieniu gotyckich ozdobach. Pomimo największego zaniedbania, w jakim znaleźliśmy ten kościółek, a tego co pozostało znać, że była to piękna choć rozmiarami niewielka świątynia Pańska, gdzie każdy szczegół był zastosowany harmonijnie do stylowej całości”.

Wzmiankowany został po raz pierwszy w aktach kurii papieskiej w 1373 r. Był wzniesiony z drewna, orientowany. Stał z pewnością w miejscu obecnej budowli, blisko

koryta rzeki Morawki. W opisie Jana Długosza (1470-1480) pleban posiadał po stronie południowo-zachodniej od rzeki, niewielką sadzawkę, obok stała plebania z zabudową gospodarczą. Nieopodal przebiegał również trakt z Chmielnika do Kielc, oraz krzyżująca się z nim droga do Pińczowa. Wokół niego zgrupowana była najstarsza zabudowa wsi Piotrkowice. Kościół ten, noszący wezwanie Świętego Krzyża, z pewnością istniał tu jeszcze w 1470 r. Po wzniesieniu zespołu klasztornego w pierwszej połowie XVII w. centrum osady przesunęło się w kierunku nowej świątyni, która z czasem przejęła funkcję kościoła parafialnego. W połowie XVI w. był on zaniedbany i w złym stanie technicznym.

Powodem takiej sytuacji nie był jednak reformacyjny epizod na terenie parafii piotrkowickiej jak informowała prasa kielecka w początkach XX wieku: *„Z pomiędzy pamiątek zamierzchłej przeszłości, na uwagę zasługuje stary cmentarz i kościół, niegdyś farny św. Stanisława Kostki (błąd – Stanisława biskupa męczennika – przyp. DK) przerobiony z kaplicy ariańskiej, zbudowanej w XVI wieku przez maleszowską linię rodu Krasińskich, właścicieli dóbr maleszowskich. W kościele zwracają uwagę marmurowe sarkofagi małżonków hrabi Tarnowskich (błąd, powinno być: Ossowskich – przy p. DK), których główna rezydencja folwark Tarnoskała, z figarnią, oranżerią i zwierzyńcem rozłożony jest na wysokiej górze w pobliżu Piotrkowic. Kościół posiada nadto cenne relikwie, tj. część drzewa Krzyża Świętego i relikwie św. Tekli, Wojciecha, Stanisława Kostki (!) i starożytny cudowny obraz Matki Boskiej Bolesnej”*.

Informacje tego typu są źródłem nieporozumień związanych z zabytkami przeszłości. Powtarzane bez krytyki naukowej w późniejszych wydawnictwach zaczynają „żyć swoim życiem”, zaciemniając obraz rzeczywistych wydarzeń oraz miejsc i ludzi w nich uczestniczących. Również i w Suliszowie, wsi w której mieszkał na stałe dziedzic i kolator miejscowego kościoła, miał znajdować się zbór ariański. Jest to o tyle dziwne, że właśnie w znajdującym się po dziś dzień budynku dworskim (sic) mieszkał Paweł Ossowski z małżonką, fundator kościoła pw. św. Stanisława (a potem Marcin Rokszycki z małżonką – założyciele i dobrodzieje klasztoru bernardynów!).

Nowy murowany kościół parafialny w Piotrkowicach wzniesiony został około 1559 r. z inicjatywy i kosztem dziedziców Minostowic i Suliszowa (w samych Piotrkowicach nie wykazano własności szlacheckiej w rejestrze z 1540 r.), małżeństwa Ossowskich. Choć dla piszącego w końcu XIX w. Michała Rawity-Witanowskiego, budowla ta wydawała się niewielka, „...wszystkiego 25 kroków długi, a 14 szeroki”, kościół był odpowiedniej wielkości fundacją dla wygody miejscowej ludności. Jak wspomniano, był też kosztowny. Jest on utrzymany w stylu późnogotyckim, co powoduje po dziś dzień ostrożność piszących o nim

i sugerowanie, iż Ossowscy tylko przebudowali tylko istniejący już kościół. Analiza murów budowli i materiału źródłowego pozwala stwierdzić, że wzniesiono ją w jako całość w jednym procesie budowlanym. Mury zniesiono z białego kamienia wapiennego z kamieniołomu w Celinach, z ciosem użytym do detalu architektonicznego. Składa się z niewielkiego czworobocznego prezbiterium i większej od niego czworobocznej nawy. Budowla w narożnikach i w połowie długości ścian nawy była oszkarpowana, co wskazuje, że choć kościół nakryty był belkowymi stropowymi, przewidywano nakrycie jego wnętrza sklepieniami. Do prezbiterium przylegała niegdyś mała zakrystia, do której wejście prowadziło tylko od strony prezbiterium.

Fundator umieścił swój herb rodowy Gryf nad wejściem głównym od zachodu. Nad ładnym ciosowym portalem o półkolistym zamknięciu umieszczono kartusz z Gryfem i literami *P.O.* (jedno z najstarszych przedstawień tego herbu przedstawione w kamieniu na terenie Małopolski). Jeszcze ładniejszy portal wykonano nad wejściem południowym z kamiennym blokiem zamykającym go z góry, z wyciętym gotyckim „oślim grzbietem” oraz dwoma tym razem kartuszami – z własnym herbem (Gryf) i literami *P.O.* oraz Lubicz i literami *Z.O.* - swojej żony.

Według najstarszego opisu powizytacyjnego z 1598 r. kościół pw. św. Stanisława biskupa posiadał trzy murowane ołtarze, z których główny konsekrowany pochodził z dawnego drewnianego kościoła. Budowla była nakryta nowym dachem z wieżyczką na sygnaturkę. Teren cmentarza przykościelnego był otoczony murowanym ogrodzeniem z murowaną kostnicą i z dwoma bramkami - od południa - i od zachodu, gdzie też znajdowała się drewniana dzwonnica z dwoma dzwonami. Przy tym kościele stanął także dom dla wikarego i rektora szkoły pełniącego również obowiązki organisty, a także zgromadzono materiały budowlane na budowę nowej plebanii.

Stanisław Ossowski pochowany został z żoną w grobowcu w prezbiterium ufundowanego przez siebie kościoła, obok ołtarza głównego. Okazały renesansowy pomnik wystawił im syn, Jan Ossowski dziedzic dóbr Suliszów. W górnej jego części umieszczona została postać zmarłego w zbroi rycerza. Zmarłego przedstawiony został z dwiema księgami w obu dłoniach. Atrybuty te dodano z uwagi na urzędy, które piastował, był bowiem pisarzem sandomierskim, a pod koniec życia komornikiem wiślickim i chęcińskim.

Pomnik ten w opinii Heleny Kozakiewiczowej to dzieło wielkiej klasy. Pisze ona: *...obie wnętrza ujęte są tu poprzez konsolle-pilastry u góry zwykle u dołu odwrócone. Według inskrypcji postawił go mąż żonie, a syn ojcu w r. 1582. ta ostatnia data odnosi się najprawdopodobniej jedynie do figury zmarłego, która wykazuje duże różnice stylistyczne w stosunku do postaci*

zmarłej i obramienia architektonicznego, i wyszła zapewne spod ręki innego rzeźbiarza. Natomiast sam nagrobek i płyta z figurą kobietą są dziełem innego warsztatu, sądząc z dat śmierci małżonków – powstałym najprawdopodobniej między latami 1580-82. Był to zapewne jeden z warsztatów rejonu pińczowskiego, pozostający w kręgu oddziaływania Santi Guccio. Wskazują na to szczegóły architektoniczne i dekoracyjne a zwłaszcza zwieńczenie, bliskiej zwieńczeniu pomników Jana Tęczyńskiego i Cecylii Szwedzkiej w Kraśniku oraz Jana Modliszewskiego w Łomży, zabytkom związanym ze szkołą Guccio...”. W 1899 r. został on przeniesiony do kościoła poklasztornego – jak informuje kamienna tabliczka umieszczona na ścianie świątyni. Synowi Pawła Ossowskiego przypisać należy doprowadzanie konsekracji świątyni pw. św. Stanisława.

Wewnątrz kościoła znajdowały się niegdyś trzy ołtarze – główny w prezbiterium i dwa boczne w rogach nawy – św. Józefa i św. Stanisława. Pierwotny poświęcony był czci Krzyża Świętego (relikwiarz z nim związany zachował się po dziś dzień w kościele poklasztornym). W aktach wizytacji kościoła w zakrystii odnotowano trzy srebrne kielichy, w tym jeden pozłacany; srebrny krzyż, pacyfikał, monstrancję z perełkami na stopce, miedzianą puszkę na komunikanty. Z szat liturgicznych wymieniono ornaty 3 białe i 3 czerwone, po jednym koloru zielonego, fioletowego i czarnego oraz inne. Imponująca była biblioteka plebana – zawierała księgi liturgiczne oraz z dziedziny kaznodziejstwa, duszpasterstwa, teologii dogmatycznej i moralnej. Wspomniano również o prowadzonych starannie księgach metrykalnych. Ołtarz główny z obrazem „cudownym”, z którym powiązано został przeniesiony uroczyście w 1628 r. do ufundowanej drewnianej kaplicy. Musiał być w jego miejsce ufundowany nowy ołtarz, lub zastąpiono go jednym z bocznych.

Ołtarz ten zachował się szczęśliwie do naszych czasów – ustawiony przy południowej ścianie wewnątrz Kaplicy Loreto. Utrzymany jest w stylu manierystycznym: dwukondygnacyjna nastawa ujęta jest w dwie korynckie kolumny. Pomiędzy nimi umieszczony został obraz z przedstawieniem Matki Bożej Bolesnej trzymającej na kolanach ciało martwego Jezusa Chrystusa. Po bokach stoją umieszczone rzeźby patronów Polski - św. Wojciecha i św. Stanisława.

W najwyższym miejscu znajduje się sporej wielkości obraz Matki Bożej Szkaplerznej z portretami członków Bractwa Szkaplerznego. w tym postaciami Marcina i Zofii Rokszyckich, plebana Mikołaja Gnoińskiego i innych. Po jego bokach umieszczono rzeźby św. Zofii i św. Katarzyny, a w najwyższej umieszczono figurę Chrystusa Zmartwychwstałego. Ponad obrazem umieszczone są kartusze z herbami Pobóg i Bogoria należącymi do fundatorów: Marcina Rokszyckiego i jego żony Zofii. W predelli (czyli części oddzielającej

nadstawę od ołtarza) widnieją obrazki z Wieczerzy Pańskiej i Modlitwy Jezusa w Ogroju. Przed nim znajduje się barokowe tabernakulum.

Zapewne już przed końcem trzeciej dekady XVII w. na terenie parafii św. Stanisława w Piotrkowicach cieszył się on szczególną estymą u wiernych. Otaczany był szczególnym kultem, o czym świadczą liczne wota: srebrne tabliczki z rączkami, srebrne krzyżyki, koronki, obrączki.

Jak wspomniano, został on wraz z obrazem uroczyście przeniesiony – najpierw w do drewnianej kaplicy wzniesionej przez Rokszyckich, a potem do kościoła klasztornego. Gdy Aleksander Ossowski ufundował nowy ołtarz główny w kościele klasztornym ok. 1660 r., został on przeniesiony w inne miejsce. Obecnie umieszczony jest wewnątrz Kaplicy Matki Bożej Loretańskiej, na ścianie południowej.

Kościół pw. św. Stanisław pełnił rolę ośrodka parafii piotrkowickiej nieprzerwanie do 1824 r. Po spaleniu się kościoła w Lisowie ok. 1740 r. Stanisław Krasieński, dziedzic dóbr Maleszowa i Suliszów, mający prawa kolatorskiej do kościołów w Lisowie i Piotrkowicach, przeniósł do niego nabożeństwo dla parafian z parafii lisowskiej. Od tego czasu w tym to kościółku odbywało się nabożeństwo i udzielane były sakramenty święte.

Zapewne jemu przypisać należałoby, jeżeli nie fundację, to inicjatywę nakrycia Domku Loreto, budynkiem Kaplicy Loreto. Charakterystyczne, że kazał się pochować się po swej śmierci (1762) w krypcie pod posadzką, co przysługiwało fundatorowi.

Funkcjonowanie kościoła parafialnego przy tak okazałej budowli, napotykało na znaczne problemy. Najważniejszym był odpływ wiernych do kościoła klasztornego, szczególnie kolatorów, co wiązało się z narastającymi problemami finansowymi. Za czasów Joachima i jego syna Stanisława hr. Tarnowskich, nie remontowany kościół św. Stanisława w Piotrkowicach chylił się ku ruinie. Po kasacie klasztoru bernardynów w 1819 r. jako kolator podjął on starania, aby parafię przenieść do pobernardyńskiego kościoła. Na prośbę odpowiedział Jan Paweł Woronicz, wówczas biskup diecezjalny krakowski (1816–1829), i swoim rozporządzeniem z 1824 r. polecił przenieść nabożeństwo z parafialnego. Wyposażenie kościoła sprzedano boczne ołtarze, organy, konfesjonały do świeżo zbudowanej kaplicy w Rębowie koło Kliszowa (zniszczone po 1914 r.). W literaturze wspomina się, że stało się tak dla zdobycia funduszy na pokrycie spalonego dachu kościoła poklasztornego w 1846 r.

Nie wymieniane pokrycie kościoła św. Stanisława przegniło wraz z konstrukcją wiązania dachowego i opadło razem ze stropem w końcu lat 60. XIX w. Gdy w latach 80. XIX w. przybył w te strony M. Rawita-Witanowski, zapisał znamienne słowa: „Obecnie

rozpoczęto już restaurację, dlatego resztki sprzętów powynoszono na cmentarz przykościelny, prezbiterium pokrywają nowym dachem, kosztem składek wśród parafian. Gdyby znalazł się ofiarodawca, choć tysiąca rubli, przykryto by i resztę kościoła, którego mury od dawna muszą być narażone na wilgoć i deszcze, skoro wyrosła już na nim spora brzoźka. Brak opieki umiejętnej nad tym pięknym zabytkiem budownictwa naszego, daje się tu dotąd uczuć, bo i przy obecnej odnowie należałoby zwrócić baczną uwagę, aby nie zatarto artystycznych cech tego gmachu”.

W chwili obecnej jest on częściowo zrujnowanym, bez zakrystii, szczytów i dachu nad nawą. Pełni funkcjonuje jako kaplica przedpogrzebowa prezbiterium (odnowione w 1999 r.), zaś mury nawy stanowią patio, czyli wewnętrzny dziedziniec.

Cmentarz parafialny

Na zachód od zespołu klasztorowego znajduje się dość rozległa nekropolia, powstała poprzez powiększenie starego cmentarza, funkcjonującego przy kościele św. Stanisława od XIV w.

Teren kościoła pw. św. Stanisława stanowił cmentarz przykościelny, jak wszystkie stare kościoły, i był ogrodzony. Cmentarz w Piotrkowicach otoczony był kamiennym murem z bramką od zachodu, gdzie znajdowało się główne wejście na teren świątyni, i drugą od wschodu, widoczne na ikonografii z XIX w. Pochowani byli na nim parafianie piotrkowiccy, a od 1740 r. tajdże lisowscy. *„Na cmentarzyku przykościelnym, między kamiennymi nagrobkami: Dobrzańskich, Kaunów, Grudniewiczów, Wojszyckich i innych, wyróżnia się stojący za kościołem obelisk marmurowy z napisem: „Józefowi Richter, zrodzonemu w m. Glatz w r. 1776, uczniowi szkół xx Jezuitów w Berlinie, Członkowi różnych Akademii i Towarzystw uczonych, Doktorowi Filozofii, Medycyny i Chirurgii, zmarłemu 1834 r. dnia 22 czerwca na Tarnoskale”.*

Teren cmentarza przylegał do gruntów należących do plebana. Na terenie plebani, która sąsiadowała z terenem kościelnym od zachodu znajdowała się szkoła wzmiankowana w XVII w., zabudowa gospodarcza, kilka domów, a także przytułek dla biednych. Przy bramce zachodniej stała drewniana dzwonnica: według opisu powizytacyjnego z 1767 r. *„...z boku, niedaleko kościoła, stała wałca się dzwonnica, wsunięta w podwórze plebańskie”.* Z innej (1791 r.) dowiadujemy się, że pleban miał *„...znacznym grunt zaraz przy kościele, choć piaszczysty. Miał łąki z których zbierał 20 wozów siana, czasem i więcej. Dwie sadzawki zaraz pod plebanią, kosztem ks. Wątróbki zrobione. Dwaj poddani robili w dni w tygodniu”.*

Teren ten nazywano w 1850 r. *Piotrkowice Podkościelne* i traktowano jako niewielką osadę z zabudową chłopską. Poza tym pleban dysponował gruntem w ilości 120 morgów i 20 morgów łąk. Po przeniesieniu parafii do kościoła poklasztornego ok. 1899 r. zabudowa plebańska całkowicie zniknęła. W 1824 r. powstał zgodny z przepisami cmentarz grzebalny, znacznie powiększony potem w kierunku północnym i wschodnim. Obecnie pełni rolę nekropolii grzebalnej parafii piotrkowickiej, a cały teren jest ogrodzony mурowym ogrodzeniem o jednolitej konsystencji, co wskazuje, iż jest stosunkowo niedawno został postawiony.

Zespół klasztorny karmelitów bosych (dawniej bernardynów)

W pierwszej ćwierci XVII w. istniał przy kościele parafialnym pw. św. Stanisława w Piotrkowicach kult obrazu cudownego NMP Bolesnej. Kult ten zastąpił wcześniejszy, którego głównym elementem była część Krzyża świętego Jezusa Chrystusa, jak już wspomniano w postaci relikwiarza – zachowanego po dziś dzień. Niedaleko ruin tego kościoła, dziś cmentarnego, znajduje się pobernardyński zespół klasztorny z kościołem pw. Zwiastowania N.M. Panny (dawniej jeszcze: śś. Franciszka i Marcina), obecnie parafialnym, a użytkowanym przez zgromadzenie zakonne karmelitów bosych.

Jego powstanie wedle zapisanej tradycji miało być poprzedzone ponadnaturalnymi wydarzeniami i znakami, które miały miejsce na gruncie należącym do kościoła w Piotrkowicach przed 1627 r. Prawie współczesny im ksiądz Piotr Jacek Pruszczyk opisał je w następujący sposób:

„W Krakowskiej Diecezji w sandomierskim Województwie w Majętności Panów Roxyckich, w polu pod lasem jest kościół Panny Najświętszej z Klasztorem Ojców Bernardynów, miejscu gdzie teraz jest kościół z klasztorem wprzód dawno była Boża Męka (czyli: krzyż przydrożny – przyp. DK). Pleban tedy tameczny Andreas Gnojenius, wysłał z pługiem parobka swego orać na to miejsce, gdzie mu się pług na trzy części złamał, a woły wylamawszy się z jarzma, rozeszły się po lesie, co gdy obaczył pleban, ono miejsce w ucziwości wielkiej począł mieć, gdyż mu dwie personie takie świadectwo pod przysięgą dawały: naprzód Stanisław Kulaga, że na tym miejscu wielokroć widywał światłość wielką; po drugie żona Adama rektora tamecznego, gdy dnia jednego drogą idąc mimo to miejsce w wieczór, widziała obraz Panny Maryi w wielkiej y dziwney światłości, nad nią wzglądający. A tak się poczęły cuda dzać wprzód Roxyckiego, kasztelana połanieckiego roku 1627, bo przy porodzeniu ciężko bardzo chorując, a ofiarowując się, za radą księdza plebana na to miejsce, tegoż dnia zdrowa została, która dziękując Panu Bogu, naprzód kaplicę

zbudowała, a potem y klasztor, a obraz Panny Maryi, który teraz cudowny jest, u fary (tu: w kościele św. Stanisława – przyp. DK) naprzód był, a potym do klasztoru cum magna solemnitate, y konkursem ludzi, przeniesiony jest, roku 1628, wielkiej łaski Pańskiej doznał przy tym obrazie ksiądz Marcin Szyszkowski, biskup krakowski roku 1630, dnia 12 kwietnia, którego też roku umarł.

W przekazie tym znajdujemy kilka interesujących wątków, które należy uporządkować. Otóż w miejscu obecnego kościoła klasztornego, na szczycie niewielkiego wzniesienia, nieopodal kościoła parafialnego w Piotrkowicach, znajdował się przydrożny krzyż, zapewne drewniany na początku XVII wieku. W miejscu tym podczas orki prowadzonej z polecenia miejscowego proboszcza pękł pług, który natrafił w ziemi na jakąś przeszkodę. Z kolei Zofia z Podleskich, żona Marcina Rokszycyckiego, cierpiąca na zdrowiu, modląc się w kościele pw. św. Stanisława w Piotrkowicach przed konterfektem Matki Boskiej Bolesnej, została ze swej niemocy w cudowny sposób wyleczona. Od tego czasu obraz ten zaczął „słynąć łaskami”. Z woli jej i męża została wzniesiona niewielka drewniana (?) kaplica i dom dla dwóch zakonników, jak się wyrażono, *reguły franciszkańskiej* (a więc jeżeli nie franciszkanów to bernardynów), w którym umieszczony został ten cudowny obraz (a nie rzeźba!), przedstawiający postać NMP, przeniesiony z kościoła parafialnego w Piotrkowicach.

Wkrótce doszło do zasadniczej zmiany zamysłu małżeństwa Rokszycyckich, i w miejscu kaplicy, w której znajdował się ołtarz z cudownym obrazem NMP (znajdującej się w miejscu obecnego Domku Loreto), i stojącego przy nim drewnianego „klasztoru” postanowili okazać fundację. W roku 1628 przy tejże kaplicy na prośbę fundatorów Marcina i Zofii Rokszycyckich, prowincjał zakonu karmelitów o. Błażej Chojecki, erygował Bractwo Matki Bożej Szkaplerznej z własnym ołtarzem. Fakt ten potwierdza to zachowany odnośny akt wydany w Krakowie, w dniu 10 grudnia 1628 r. Wydaje się więc, że w tym czasie nie zdecydowano jeszcze fundacji klasztoru „reguły franciszkańskiej” w Piotrkowicach.

Marcin Rokszycycki poprzez jego siostrę, która była matką Piotra Szyszkowskiego jest związany z Marcinem Szyszkowskim, biskupem.

- Biskup znany był z tego, że bardzo silnie wspierał idee powoływania do życia nowych zgromadzeń zakonnych. Był bardzo zaprzyjaźniony z karmelitami bosymi z klasztoru w Czernej koło Krzeszowic. W 1616 r. ufundował i uposażył kolegium jezuitów w Płocku, w Krakowie dzięki jego wstawiennictwu pojawiły się zgromadzenia sióstr dominikanek i prezentek, a przy klasztorze franciszkanów w 1620 r. wybudował kaplicę dla Bractwa Męki Pańskiej, a w rodzinnej zaś Iłży, gdzie był prepozytem, wznosił kościół i kaplicę grobową, w której złożył szczątki swoich rodziców oraz siostry. Należał do wybitnych inspiratorów

życia duchowego w swojej epoce, zapisał swoje imię fundowanymi z własnych środków budowlami. Zakon ten, mający charakter pustelniczy, powstał w Palestynie, swoimi początkami sięga przełomu wieków XII i XIII. Karmelici po przybyciu do Europy z pustelniczego przeszli na zakonny charakter. W 1620 r. prowincjał karmelitów bosych w Polsce, ojciec Jan Maria od św. Józefa został upoważniony przez definitorium generalne w Rzymie do założenia klasztoru na terenie Małopolski.

Po przybyciu do Piotrkowic ojców bernardynów, zapewne ok. 1633 r., rozwinął się w darowanej im drewnianej kaplicy kult Matki Bożej Loretańskiej. - Píše na ten temat o. Józef Marecki: *„Kult Matki Bożej Loretańskiej zaczął rozwijać się w Italii wraz z pojawieniem się w okolicy miasta Recanati świętego Domku. Na teren Rzeczypospolitej dotarł w początkach XV wieku. Jego znajomość zawdzięczamy polskim pątnikom pielgrzymującym do Loreto. Dzięki jezuitom, franciszkanom i bernardynom, kult ten przyjął się na dobre. Z czasem niektóre z krajowych kościołów i kaplic posiadających wizerunki loretańskie stały się także ośrodkami pątnicznymi. Kult, którym otaczano figury i obrazy Matki Bożej Loretańskiej promieniował na cały kraj”*.

Nim zaczęto wznosić mury nowego kościoła i klasztoru rolę świątyni bernardynów piotrkowickich spełniała albo owa niewielka kaplica, albo tymczasowo wykorzystywano dawny kościół parafialny pw. św. Stanisława. Zapewne na czas budowy przeniesiono na powrót ołtarz z cudownym obrazem NMP. Zakonnicy zaś s swoim tymczasowym oratorium okazywali część miniaturowej figurce NMP. Kult Matki Bożej, któremu tyle uwagi i czci poświęcili fundatorzy, został przeniesiony do nowego kościoła, a mianowicie do powstałej razem z resztą kościoła kaplicy grobowej fundatorów noszącej wezwanie pw. Matki Bożej Loretańskiej, a popularnie Loretem. Nie było to czymś odosobnionym - *„Loretem określano także kaplicę lub ołtarz, w których obok innych wizerunków umieszczano figurę lub obraz loretański. W Mińsku, w kościele jezuitów, obraz loretański znajdował się nad głównym ołtarzem. Taras z obrazem nazywano górnym ołtarzem lub górną kaplicą loretańską. Jedynie w Godowie i Wojniczu wybudowano oddzielne od kościoła kaplice. We wszystkich kaplicach centralne miejsce zajmował wizerunek loretański, ściany ozdabiano nagrobkami i epitafiami zmarłych fundatorów i dobrodziejów, niekiedy wotami. Nad ołtarzami umieszczano postacie lub obrazy aniołów. Wejścia zamykały często kute mosiężne kraty (Kraków - kościół Mariacki, Poznań). Podobnie zabezpieczano okna i luminaria w dachach. Pod kaplicami budowano krypty, w których składano ciała zmarłych fundatorów, dobrodziejów i kapłanów”*.

Zapewne ok. 1634 r. pojawiła się w Piotrkowicach „cudowna figura”, obok cudownego obrazu Matki Boskiej Bolesnej, i zanikającego, najstarszego chronologicznie kultu Krzyża

Świętego. Wedle opisu księdza Jana Wiśniewskiego jej mianem określano „...maleńką, ledwie calową figurką NMP Niepokalanie Poczętej w czerwonej sukience w niebieskim płaszczu, ze złożonymi do modlitwy rękami, stojącej na półksiężycu. Figurka ta robi wrażenie woskowej, mieści się w barokowym oszklonym relikwiarzu. Właśnie tę figurę wyorał parobek ks. proboszcz na tzw. Cząstkowie(?). Przy niej widywano światła, ona zasłynęła łaskami, i była powodem powstania klasztoru, kościoła i Loretu. W tyle ołtarza stoi spora figura Niepokalanej Panny (jakoby z pierwotnego Loretu), zaś na zasuwie Niepokalane Poczęcie”.

Od czasu opisu ks. Jana Wiśniewskiego (1929), zaszły dalsze zmiany kultu NMP w Piotrkowicach. Obecnie nie ma już oryginalnego ołtarza w kaplicy Loreto, który widział, a cześć należną odbiera owa „spora figura Niepokalanej Panny”, datowana na ok. 1400 r. – i trudno odpowiedzieć na pytanie, skąd wzięła się na terenie kościoła?

Wracając do naszych rozważań dotyczących budowy zespołu klasztornego w Piotrkowicach, wznoszenie murów kościoła rozpoczęto w 1635 r., a zakończył zapewne w 1652 r. jednak na podstawie opisów powizytacyjnych możemy stwierdzić, że ok. 1644 r., budowa kościoła została zakończona na tyle, że do jego wnętrza przeniesiony został (lub zbudowano nowy) okazały ołtarz Matki Boskiej Szkaplerznej z cudami słynącym obrazem Matki Boskiej Bolesnej.

Umieszczony został w jego centralnej części. W górze, ponad nim umieszczono drugi obraz, z przedstawieniem NMP Szkaplerznej, adorowanej przez Marcina i Zofię Rokszyckich, plebana piotrkowickiego Andrzeja Gnoińskiego, zakonników i członków bractwa szkaplerznego. Po bokach części centralnej widnieją po dziś dzień herby rodowe obojga fundatorów. Ołtarz ten stał pierwotnie zapewne w Kaplicy Rokszyckich, do czasu jak zdecydowano budowę okazałego nagrobka rodzinnego. Wówczas przesunięto go w jego sąsiedztwo. Przy ołtarzu tym swoje nabożeństwo miało Bractwo Szkaplerzne, a także odprawiano modlitwy „loretańskie”: „Już w I pol. XVII w. ustaliło się polskie nabożeństwo loretańskie. Charakterystycznym jest, że wszystkie modlitwy, litanie, a później i psalmy odmawiano lub śpiewano w języku polskim. Codziennie rano, zwłaszcza w miastach, śpiewano w Loretach Godzinki o Niepokalanym Poczęciu Najświętszej Maryi Panny, po czym brano udział we Mszy św. odprawianej według formularza o Matce Bożej. Wieczorem pod przewodnictwem kapłana śpiewano lub odmawiano Litanię Loretańską, a w niedzielę nieszpory ku czci Matki Bożej. W soboty głoszone kazania tematycznie związane z wezwaniem litanijnymi. W domkach loretańskich w każdą sobotę odbywały się procesje po krążankach. Praktykowany był też obrzęd oczyszczania wizerunków loretańskich. Czynności te wykonywał kapłan odmawiając przepisane modlitwy. W niektórych domkach, np.

w Krakowie, Pradze czy Wilnie odprawiano nabożeństwa loretańskie lub nowenny do Matki Bożej Nieustającej Pomocy, podczas których zanoszono dziękczynienia i prośby składane przez wiernych na karteczkach w zakrystiach tychże świątyń”

Prace nad wystrojem i wyposażeniem wnętrza świątyni należącej do ubogiego zakonu trwały jeszcze przez szereg lat po zakończeniu budowy. Zostały one przerwane w okresie szwedzkiego „potopu”, kiedy kościół i klasztor poniosły zapewne straty. Nie były one na tyle znaczące, jako że 9 maja 1660 r. miała miejsce w Piotrkowicach konwokacja małopolskiej prowincji zakonu bernardynów. Wedle opisu o. Tomasza Digonia z lat 1656-1671, we wnętrzu kościoła znajdowało się sześć ołtarzy. W opisie gwardiana o. Ambrożego Rynkarowicza z 1703 r. znajdujemy opis już ośmiu ołtarzy, obrazów, ambony, a także marmurowej kropielnicy służącej do chrztów (?), organów, konfesjonałów, ław oraz nagrobków.

Stan taki panował niezmiennie do połowy XVIII wieku. W tym czasie Piotrkowice jak i pozostałe wsie należące do parafii znalazły się w rękach Stanisława Krasieńskiego, dziedzica wsi Maleszowa, gdzie też miał on swoją rezydencję. Zapewne to on, jako współkurator tutejszego ołtarza NMP, był inicjatorem, z pewnością za wiedzą i radą braci zakonnych, budowy murowanej kopii Domku Loreto. Powstał on w nowym miejscu - przed wejściem głównym do kościoła.

Powodów tej decyzji było kilka – pierwszy związany był z ruchem pątników przybywających do kościoła, który zakłócał spokój modlitwy zakonników i wiernych, w tym także Bractwa Szkaplerznego. Drugim powodem było pragnienie umieszczenia w krypcie pod podłogą krypty fundatora. Z jego też inicjatywy powstał Domek Loretański ukończony zapewne czas jakiś przed jego śmiercią, zaszłą nagle w 1762 r. W krypcie pod podłogą został też pochowany. Prace przy jej wykańczaniu ukończono dopiero w między 1776 a 1788 r., gdy *„hr. Joachim Tarnowski (małżonek Marianny Krasieńskiej) miejscowy dziedzic, pewną sumą pieniędzy do tego dzieła się przyczynił.*

Większe zmiany związane z klasztorem miały miejsce po 1819 r., kiedy zgromadzenie bernardynów w Piotrkowicach zostało rozwiązane. Początkowo w opuszczonych budynkach poklasztornych ówczesny dziedzic dóbr Maleszowa i Suliszów, Stanisław hr. Tarnowski starał się osadzić siostry norbertanki z zamkniętego w tym samym, czasie klasztoru w Busku.

Zabiegi te okazały się nieskuteczne, a w 1824 r. zamieszkali w nim ostatecznie redemptoryści. Z nich zakonnicy Sz. Malewski i Trepka zorganizowali w jego murach seminarium, szkołę trzyklasową oraz parafię – gdy stan techniczny dawnego kościoła św.

Stanisława uniemożliwił odprawiania nabożeństwa. Niestety, w 1834 r. zakon ten został zdelegalizowany i zmuszony do opuszczenia zabudowań klasztornych w Piotrkowicach.

Stały one puste dłuższy czas i ok. 1844 roku spłonęły. Spalił się dach na kościele, klasztorze, oraz na Kaplicy Loreto. Dużemu uszkodzeniu uległa istniejąca dziś figura NMP z Dzieciątkiem (odrestaurowana w nieco późniejszym czasie). Odbudowa została postanowiona dopiero ok. 1850 r., a połączona została z rozbiórką większej części klasztoru. Sam kościół z wielkim nakładem pracy i pieniędzy parafian został z ruiny podźwignięty, choć jeszcze w 1854 r. kryty był „*snopkiem*”, a uszkodzoną wieżę odbudowano dopiero w 1882 r. Zabudowania poklasztorne remontowano następnie w 1896 r., czemu przewodniczył proboszcz piotrkowicki Stanisław Mikołajewski, „...*który też historię tej ciekawej budowli w jedną księgę zebrał...*”.

Od 1970 r. klasztor objęli w posiadanie oo. Karmelici Bosi, którzy w latach 1975-1976 zespół architektoniczny rozbudowali, a w latach 1982-1986 - odnowili.

Kościół pw. Zwiastowania Najświętszej Maryi Panny

Kościół wzniesiono w latach 1634-1644. Jest on orientowany, jednonawowy, zbudowany z miejscowego łamanego kamienia (kamieniołom *Celiny*). Tworzy go prostokątna nawa, przy niej węższe prezbiterium zamknięte prostą ścianą i po stronie południowej Kaplica Rokszyckich. Wnętrze oświetlone jest sześcioma arkadowymi oknami od południowej strony, czterema okrągłymi i trzema kwadratowymi – ślepyimi od strony północnej. Na zewnątrz kościół oszkarpowany murami przyporowymi. Kościół ten tak opisuje M. Rawita-Witanowski w latach 90. XIX wieku: „...*Piękny ten kościół wystawiony z kamienia w stylu renesansowym, o trzech nawach (raczej: przęsłach –przyp. DK), długi 62 łokcie a 15 szeroki posiada wysokie sklepienie i oświetlony jest 6-ciu podłużnymi oknami z prawej strony, gdy tyleż przeciwnych zamurowano - wskutek przystawienia do tej ściany zabudowań klasztornych. Część kapłańska od głównej nawy, oddzielona jest tzw. "tęczą", czyli łukowatą belką, bogato rzeźbioną, z krzyżem w środku i tarczą herbową Rokszyckich u spodu. Ołtarzy 9, z tych wielki pokryty rzeźbą i całkiem wyzłocony - odpowiada stylowi świątyni: mieści on w sobie wyobrażenie Zwiastowania N. Maryi Panny, bez większej wartości artystycznej. Nic też ciekawego nie zawierają boczne ołtarze, pomalowane na papuzio - zielony kolor, znać iż fundowane były przez rozmaitych ofiarodawców, bo mają na sobie rzeźbione tarcze: Gozdawa i Bogoria. Kazalnica to wyrobiona łódź Piotrowa wznoszona przez fale, z których wylania się potwornie wykonana syrena; naprzodzie ambony w kartuszu herb Rola, pod insygniami biskupimi*”.

Obecnie znana budowla prezentuje się niezwykle okazale, pomimo opisanych wyżej nieszczęśliwych zdarzeń. Swoje wyraźne piętno odcisnęły prace restauratorskie prowadzone pod kierunkiem A. Łabędzkiego i S. Grzybowicza w 1913 r. Jest ona oszkarpowana, nakryta dachami dwuspadowymi, a nad kruchtą pulpitowym. Nad nawą umieszczono barokową wieżyczkę z latarnią, wewnątrz której umieszczono niewielki dzwon (tzw. sygnaturkę) z napisem: „*Me fecit M.W. anno 1732. Soli Deo gloria*”.

Elewacje szczytów nawy, prezbiterium, kaplicy i kruchty są zwieńczone renesansowo-barokowymi attykami schodkowymi. Szczyt wschodni dachu utrzymany w stylistyce renesansowo-barokowej, rozczłonkowany jest pilastrami, a zdobią go woluty i „piramidowe” zwieńczenia, wazony, esownice oraz wnęki. W arkadowych płycinach elewacji szczytowej prezbiterium umieszczono malarskie przedstawienia: Matki Bożej z Dzieciątkiem Jezus, św. Franciszka z Asyżu, św. Antoniego, który redemptoryści przemaalowali na postać św. Alfonsa di Liguori.

Od zachodu dostawiona jest wysoka wieża – dołem kwadratowa, wyżej ośmioboczna, zwieńczona barokowym hełmem z latarnią na szczycie. Na wieży w wiekach XVII i XVIII w. odnotowane były – zegar i trzy spiżowe dzwony, o których pisze J. Wiśniewski: „*Dzwony sprawił x. (Franciszek) Liwiński w 1909 r. Na dużym jest M.B. z otwartym sercem, na drugim św. Franciszek. Trzeciego fundatorem był Julian Rokie, dziedzic Suliszowa. Rzeźby wyobrażają P.J. i M.B.*”.

Przy wieży od południa znajduje się przedsionek, a od północy pomieszczenie łączące się z klasztornym krużgankiem, biegnącym od północy wzdłuż nawy do piętrowego klasztornego skrzydła, stanowiącego przedłużenie ku północy zakrystii, dobudowanej do prezbiterium. Wejście do kościoła zdobi barokowy portal odkuty w tzw. „chęcińskim marmurze”, z umieszczoną nad nim tablicą erekcyjną kościoła i klasztoru oraz herbem Pobóg, oraz z napisem w języku łacińskim, w tłumaczeniu:

„Najlepszemu i Najwyższemu Bogu

Na cześć i chwałę Najświętszej Dziewicy Maryi i świętych patronów Marcina i Franciszka z wdzięczności za otrzymane dobrodziejstwa i za odpuszczenie grzechów, o wzrost w łasce Bożej w życiu obecnym i chwałę w przyszłości Marcin z Koniecpola Rokszycki kasztelan połaniecki zbudował ten kościół wraz z klasztorem od fundamentów. Roku Pańskiego 1652”.

Prezbiterium jest zamknięte ścianą prostą i ma wymiary 7 x 12,5 m. Nakryte jest sklepieniem kolebkowo-krzyżowym z lunetami, wspartym na kamiennych konsolach z reliefami fundatorskich herbów Bogoria i Pobóg. Pierwotnie w jego wschodniej części znajdował się chór zakonny, oddzielony od reszty kościoła drewnianym ołtarzem głównym, który znajdował się w połowie prezbiterium. W chórze zakonnym stały stalle dla braci zakonnych, oświetlone przez okno umieszczone od strony wschodniej. Tu także, pod kamienną posadzką znajduje się wejście do grobowej krypty dla zakonników. Po bokach ołtarza były z arkadowe przejścia po bokach prowadzące do nawy. Nawa ma wymiary 11 x dł. 21 metra. Jest trójprzęsłowa i nakryta sklepieniem kolebkowo-krzyżowym wspartym na konsolach, a pokrytym stiukową dekoracją typu lubelsko-kaliskiego w kształcie profilowanych listew, figur geometrycznych i główek anielskich. W zachodniej części nawy znajduje się chór muzyczny z murowanym parapetem, podparty arkadą.

Na temat tego niezwykle wytwornego wyposażenia świątyni Michał Rawita-Witanowski, nie bez odrobiny dezaprobaty, napisał w na przełomie XIX i XX w.: *„Część kapłańska od głównej nawy, oddzielona jest tzw., tęczą”, czyli lukowatą belką, bogato rzeźbioną, z krzyżem w pośrodku i tarczą herbową Roksickich u spodu. Ołtarzy 9, z tych wielki pokryty rzeźbą i całkiem wyzłocony - odpowiada stylowi świątyni: mieści on w sobie wyobrażenie Zwiastowania N. Maryi Panny, bez większej wartości artystycznej. Nic też ciekawego nie zawierają boczne ołtarze, pomalowane na papuzio - zielony kolor, znać iż fundowane były przez rozmaitych ofiarodawców, bo mają na sobie rzeźbione tarcze: Gozdawa i Bogoria. Kazalnica wyrobiona łódź Piotrowa, wznoszona przez fale, z których wylania się potwornie wykonana syrena; na przodzie ambony z kartuszu herb Rola, pod insygniami biskupimi”*.

- Gdy jednak przyjrzymy dokładnie znajdziemy wyposażenie kościoła wytworniejszym i niezwykle bogatym w zabytkowe elementy. Ołtarz główny, a także opracowanie artystyczne otworu tęczowego z oskrzydłającymi go dwoma ołtarzami bocznymi, pochodzą z ok. 1660 r., a ufundowane zostały przez Aleksandra Ossowskiego i jego żonę Katarzynę z Rokszyckich. Około połowy XVIII w., a więc w czasach Stanisława Kasińskiego, wyposażenie to zostało nieco „przerobione” w stylu epoki, któremu dodano elementy rokokowe, niezwykle wówczas modne i nowatorskie (m.in. owe „papuzie” kolory), choć wykonane zapewne przez lokalny warsztat.

Trzyprzęsłowa, dwukondygnacyjna nastawa wczesnobarokowego ołtarza, zajmuje prawie całą ścianę prezbiterium. Część środkowa ujęta jest w dwie pary korynckich kolumn pokrytych reliefem i kanelami podtrzymujących regularne belkowanie. Kolumny środkowego przęsła flankują wielkie retabulum z umieszczonym obrazem i dźwigają na ramionach

aniołów potężny łuk arkady z koronującym gzymsem. Wrażenie czynią rzeźbione sporej wielkości figury polskich świętych: Wojciecha i Stanisława, Franciszka i Antoniego oraz Archaniołów Gabriela i Michała. Głównym akcentem ołtarza jest obraz ze sceną Zwiastowania NMP, pochodzący sprzed połowy XVII w., przemalowany w XIX w. Przedstawia on postać Matki Bożej modlącej się na klęczniku, przed która stanął Archanioł Gabriel z lilią w lewej ręce, a prawą wskazując gołębicę symbolizującą Ducha Świętego. Na podłodze wnętrza domu obok klęcznika wazon z kwiatami oraz trzy małe, uskrzydłone aniołki adorujące Misterium Bożego Wcielenia. W górze umieszczono postać Boga Ojca na obłokach z berłem i kulą ziemską w dłoni. Jak wskazuje o. Wanat, „...wytworna szkatulka u stóp Madonny, a szczególnie szklany wazon z wodą wydaje się być sygnaturą warsztatu malarza Franciszka Lekszyckiego. Analogiczny obraz Zwiastowania tegoż malarza znajduje się w Leżajsku. Do namalowania tej kompozycji artysta czerpał inspirację z miedziorytowych wzorników i grafiki niderlandzkiej. W XVIII w. głowę Madonny z Piotrkowic zdobiła srebrna korona, a głowę archanioła srebrna aureola”.

Skrzydła ołtarza ze spływami i konchowymi niszami flankują zewnętrzne kolumny, przy których umieszczono rzeźbione wspomniane już figury świętych związanych z zakonem bernardynów oraz patronów Polski.

W retabulum kondygnacji górnej umieszczony został owalny obraz olejny z przedstawieniem Chrystusa Dobrego Pasterza, na malowanym w 1917 r. przez K. Klopperga. Flankują go dwie kolumny dźwigające rzeźbione postaci archaniołów Gabriela i Rafała. W zwieńczeniu ołtarza znajduje się tympanon z rzeźbą w przerwanym przyczółku archanioła Michała walczącego ze smokiem. Bogactwo rzeźbiarskie podkreśla znakomicie ornament roślinny z główkami aniołków, którymi pokryte są obramienia nisz i pola cokołów a także wyłocenie całości. Tabernakulum umieszczone pośrodku mensy ma bogate obramienie z wyrzeźbionym kielichem i hostią na drzwiczkach. Ponad nim umieszczono złocisty tron do wystawiania Najświętszego Sakramentu, zwieńczony półokrągłym daszkiem z wisiorami i z puttami na gzymsach pilastrów, trzymającymi w dłoniach banderole z napisami: *Venite* i *Adoremus*.

W tęczowym łuku na poprzecznej belce umieszczono Pasję Chrystusa z grupą rzeźb barokowych: Matki Bożej Bolesnej, św. Jana Ewangelisty oraz śś. Antoniego Padewskiego i Bonawentury. U stóp krzyża pelikan z pisklętami i herbem Gryf, świadczącym o fundatorach: Aleksandrze i Katarzynie z Rokszyckich Ossowskich.

Po obu stronach bogato rzeźbionej tęczy, która oddziela prezbiterium od nawy umieszczone zostały dwa drewniane, rokokowe ołtarze boczne. Na tęczy umieszczony został

krucyfiks z pelikanem z pisklętami i herbem Gryf u stóp krzyża oraz po bokach rzeźbionymi figurami Matki Bożej i św. Jana Ewangelisty. Jest to fundacja Aleksandra Ossowskiego jak wskazuje na to wspomniany herb Gryf.

Po stronie lewej, północnej jest to **ołtarz św. Antoniego Padewskiego i św. Franciszka z Asyżu**. Jest on poświęcony bractwu świętego Franciszka, czyli zgromadzeniu ludzi świeckich pragnących realizować ideały życia franciszkańskiego, tzw. trzeci zakon św. Franciszka z Asyżu. W centralnej części jego nadstawy umieszczono obraz olejny z przedstawieniem św. Antoniego przyjmującego z rąk Matki Bożej Dzieciątka Jezus. Po jego bokach znajdują się dwie pary złożonych kolumn pokrytych reliefem w postaci gałązek i kości winogron, podtrzymujących belkowanie z tympanonem w zwieńczeniu. Powstanie obrazu przypisuje się Franciszkowi Lekszyckiemu, o czym ma świadczyć jego „sygnatura” w postaci naczynka ze święconą wodą; w wieku XVIII w. przyozdobiono go połączanymi srebrnymi koronami. Na tzw. zasuwie umieszczono obraz z przedstawieniem św. Franciszka z Asyżu, datowany na pierwszą połowę XVII w. Jego autorstwo jest przypisywane bratu Szymonowi Hermanowiczowi malarzowi bernardyńskiemu, współpracownikowi Franciszka Lekszyckiego z Krakowa. Również i on w XVIII w. przyozdobiono drewnianą złożoną sukienką, a głowę świętego srebrną koroną.

Po stronie południowej tęczy usytuowany jest analogiczny ołtarz pochodzący z XVII w., poświęcony czci **Matce Bożej Częstochowskiej i św. Annie**. **Swoje nabożeństwo mieli przy nim członkowie bractwa św. Anny**, którzy w każdy wtorek gromadzili się przed ołtarzem brackim na mszę św. wotywną o św. Annie. W jego centralnej części umieszczony został obraz z przedstawieniem św. Anny z Matką Bożą i Dzieciątkiem Jezus, namalowany zapewne przez Franciszka Lekszyckiego.

Ołtarz Chrystusa Ukrzyżowanego - mensę i nastawę ujęto w architekturę profilowanej ramy zamkniętej arkadą, flankują ją kolumny z korynckimi kapitelami. Na członach złożonych kolumn relief ornamentu roślinnego i herby fundatorów: Bogoria z literami KIDBCC oraz Gozdawa z literami RINZOCC. Kolumny dźwigają belkowanie ze statuami aniołów na uszatyh przyczółkach cokołów. W zwieńczeniu na obłoku, w promieniach, rzeźba Boga Ojca z berłem wspartym na globie. W retabulum na tle płaskorzeźbionej Jerozolimy wielka rzeźba Ukrzyżowanego Chrystusa, z cierniową koroną wykonaną ze srebra. Po bokach krzyża późnobarokowe statuy Matki Bożej Bolesnej i św. Jana Ewangelisty. Pod rzeźbą Ukrzyżowanego, na mense, znajduje się tabernakulum ze złożonymi kompozytowymi kolumnkami i symbolami Męki Pańskiej na drzwiczkach.

W tabernakulum przechowuje się srebrny relikwiarz św. Krzyża z XVII w. o wymiarach: wys. 100, szer. 40, eliptyczna podstawa 34 x 28,5 cm. Na stopce relief kwiatowo-roślinny z czterema główkami anielskimi w kartuszach. W środku trzonu gruszka z grawerowaną dekoracją kwiatowo-owocową. Na statywie równoramienny krzyż z symbolami czterech ewangelistów i anielskimi główkami w dekoracji roślinnej. W środku odlewany korpus. Z odwrotnej strony w okrągłej kasecie relikwiarz Krzyża św. w kryształowym krzyżyku. Relikwiarz wystawiano do publicznej adoracji w czasie pasyjnych nabożeństw i podawano go do ucałowania wiernym.

Kaplica Rokszyckich. Po stronie południowej nawy znajduje się ryzalit mieszczący kaplicę, pierwotnie pw. Matki Bożej Szkaplerznej, Matki Bożej Loretańskiej, a od końca XVIII w. Najświętszego Serca Pana Jezusa. Nakrywa ją sklepienie kolebkowe, wsparte na gurtach. Ścianę wschodnią zajmuje ołtarz, południową okazały nagrobek rodziny Rokszyckich, a na zachodniej przeniesiony w 1899 r. renesansowy pomnik Pawła i Zofii Ossowskich, odkuty w piaskowcu, pochodzący z kościoła św. Stanisława. Pod kaplicą znajduje się murowana sklepiona krypta grobowa rodziny fundatora.

Ołtarz pierwotnie pw. Pana Jezusa *vel* Serca Jezusowego i św. Józefa (dziś: św. Józefa). W centralnej części mieściła się figura Pana Jezusa z otwartym Sercem, a na zasuwie obraz św. Józefa, z około pierwszej połowy XVII w., z dwoma z rzeźbami świętych po bokach, oraz z inicjałami fundatora: (M(arcin) R(okszycki) D(e) K(oniecpole) C(astelanus) P(olanciensis) i z rzeźbionymi herbami: Pobóg i Ostoja. Powyżej umieszczono mały obraz z wyobrażeniem obrazem Matki Bożej odzianej w Słońce (jak pisze J. Wiśniewski), odnawiany przez S. Grzybowicza w 1920 r. (dziś: Matki Boskiej z Dzieciątkiem „typu Assunta”), również z dwoma z rzeźbami świętych po bokach. Jak pisze Michał Rawita-Witanowski: „*Obok ołtarza ogromny grobowiec marmurowy fundatora oraz jego rodziny, utrzymany w stylu odrodzenia, z pięknie rzeźbionymi w alabastrze popiersiami, przybrany w kolorowe marmury.*

Ołtarz św. Tekli, panny i męczennicy. - Po stronie południowej nawy, w środkowym przęśle, jeszcze w chwili kasaty klasztoru bernardynów usytuowany był rokokowy ołtarz, snycerskiej roboty, w naturalnym kolarze drewna, z obrazem św. Tekli, której kult był szeroko rozpowszechniony w całej Polsce w XVIII w. Co roku w jej uroczystość (23 września) wystawiano na tym ołtarzu srebrny relikwiarz z wyobrażeniem świętej trzymającej krzyż. Obecnie znajduje się w skarbcu zakrystii, a olejny obraz świętej wisi na filarze w kościele po prawej stronie.

Ołtarz św. Józefa z kamienną chrzcielnicą w pobliżu (od strony południowej)

Kaplica Loretańska, remont, po pożarze 1846 i ok. 1985

Od strony zachodniej kościoła poklasztornego, na osi jego nawy, wznosi się późnobarokowa kaplica zwana Loreto. Przyjmuje się, że wystawiona została „...w r. 1776 staraniem OO. bernardynów z drobnych składek oraz większej sumy ofiarowanej przez Joachima hr. Tarnowskiego z Tarnoskały”. Zgromadzony materiał źródłowy, oraz fakt pochowania pod posadzką Loreto zmarłego w 1762 r. Stanisława Krasieńskiego, pozwala przesunąć jej wzniesienie na połowę XVIII w.

Wzniesiono ją z kamienia i cegły na rzucie ośmioboku wpisanego w owal. Nakryto ją eliptyczną kopułą bez bębna, z eliptyczną latarnią i ośmioma oknami „...skąd światło pada na stojący w pośrodku domek N. Maryi Panny, w naj-drobniejszych szczegółach mający naśladować domek w Lorecie (miejscowość we Włoszech, gdzie znajduje się Sanktuarium Świętego Domku Matki Bożej – przyp. DK).

Stoi on po środku wnętrza kaplicy. Jest zbudowany na planie prostokąta (4.1 x 9,5 x 4,3 m.), z oknem od strony drzwi do kościoła, wejściem dla wiernych umieszczonym w ścianie południowej, i dla kapłana od strony północnej. W połowie wieku XIX ołtarz dzielił wnętrze na dwie części. Od strony wschodniej znajdował się ołtarz, w którego wnętrzu umieszczono gotycka figurę Madonny z Dzieciątkiem z ok. roku 1400. Na nadstawie ołtarza umieszczono napis: *Hic Verbum Caro factum est* (czyli: Tu Słowo stało się ciałem). U stóp statuy klęczą dwaj aniołowie w srebrnych szatach i złocistych skrzydłach, wskazując dłońmi na postać Bożej Rodzicielki Maryi. W kaplicy zawieszona na ścianie jest także „cudowna” figurka Matki Boskiej Niepokalanego Poczęcia w rokokowej oprawie relikwiarzowej.

W emporze nad przejściem do kościoła umieszczono chór muzyczny, na którym znajdował się niewielki instrument organowy, dostępny z górnej kondygnacji wieży. Budowla połączona jest z kościołem murowanym kruchtą, znajdującą się w przyziemiu kościelnej wieży, przechodząca w stronę północną stronę w korytarz prowadzący do krużganków klasztornych, zaś w południową – do drzwi zewnętrznych prowadzących do kościoła. Elewacje kaplicy są dwukondygnacyjne, rozczłonkowane zdwojonymi i zwielokrotnionymi pilastrami niosącymi belkowanie. W górnej kondygnacji głowice z girlandami kwiatów. Między pilastarami znajduje się osiem okien, zwieńczonych gzymsami o kształcie łuku.

Klasztor pobernardyński, obecnie oo. karmelitów bosych:

Pierwotny niewielki drewniany klasztor z kaplicą został wzniesiony około roku 1627 na gruncie należącym do miejscowego plebana. W niedługim czasie Marcin Rokszycki i jego żona Zofia powieźli pragnienie wzniesienie murowanego kościoła i klasztoru. Prace przy

jego wznoszeniu zostały zakończone za-pewne ok. 1636 r. W 1657 r. miały miejsce bliżej nieokreślone zniszczenia dokonane podczas tzw. „potopu” szwedzkiego. Prace przy naprawie trwały do 1660 r., kiedy na terenie klasztoru miała miejsce konwokacja małopolskiej prowincji bernardynów.

Klasztor zabudowany został wokół czworokątnego wirydarza, kory okolony został murowany, sklepieniami krużgankami. Jego południową stanowił kościół i biegnący wzdłuż niego piętrowy krużganek.

Klasztor uległ wielkiemu pożarowi ok. 1844 r. który strawił cały dach kościoła, trzy skrzydła klasztorne oraz dach Loreto. Mury skrzydeł zostały ok. 1850 r. rozebrane. Obecnie zachowana jest tylko część skrzydła wschodniego i południowe ramię krużganków. Skrzydło ma dziś dwa piętra; na pierwszej kondygnacji nad zakrystią znajduje się dawne oratorium, czyli wewnętrzna kaplica zakonna, z trzema oknami otwartymi się do prezbiterium. Wejście do klasztoru prowadzi od strony wschodniej, poprzez portal kamienny z późnorenesansowym oprofilowaniem – dziś obudowany nowszym przedsiönkiem .

Klasztor został nadbudowany o mieszkalne poddasze i rozbudowany od północy w latach 1975-1976. niedawno został remontowany.

Ogrodzenie bramami

Cały teren darowany przez fundatora sprowadzonemu konwentowi zostało otoczone murowanym z kamienia ogrodzeniem murowanym w XVII i XVIII w. Po likwidacji klasztoru w 1819 r. z pierwotnego ogrodzonego terenu wydzielono najbliższe otoczenie kościoła i otoczono je murem kamiennym na planie owalu, częściowo zachowanym od strony południowo-wschodniej. Pozostały teren zaczęto traktować jako cmentarz grzebalny.

Bramka południowa w ogrodzeniu kościoła jest nieco przebudowana. W latach 20. XX w. ogrodzenie poprawiono, a na obu bramkach umieszczono rzeźby kamienne dłuta miejscowego rzeźbiarza A. Łabędzkiego, autora rekonstrukcji wyposażenia kościoła, klasztoru, w tym także spalonych w pożarze głów NMP i Dzieciątka Jezus.

W tym czasie plebania mieściła się w budynku murowanym w końcu XIX w. Jego otoczenie zostało otoczone ogrodzeniem murowano-żelaznym z ok. 1900 r.

Zespół pałacowy

Wpis do rejestru zabytków obejmuje: pawilon północny, pawilon wschodni, pawilon południowy, pozostałości stajen, studnię oraz park . Według niektórych publikacji, ta magnacka rezydencja znajduje się na terenie miejscowości Tarnoskała lub Piotrkowice-

Tarnoskała . Są to informacje błędne, nie ma takich miejscowości na terenie gminy Chmielnik, a zespół budynków potocznie noszących taką nazwę znajduje się na terenie wsi Piotrkowice, stanowiąc jej część.

Na jej posadowienie wybrano malownicze wzniesienie o nazwie własnej Tarnogóra (301 m. n.p.m.), oddzielonej przełęczą od Ostrej Góry (303 m. n.p.m.), położona na granicy dóbr Maleszowa i wsi Piotrkowice. Pierwotnie grunt ten znajdował się zapewne w granicach wsi Maleszówka, opustoszałej jeszcze w XV w., skoro jej mieszkańcy w XVIII-XIX w. podlegali parafii w Piotrkowicach. Nazwa nawiązuje do nazwiska dziedzica – Joachima Tarnowskiego, albo też do nazwy góry porośniętej tarniną .

W roku 1995 r. zespół budynków obejmował: trzy wspomniane murowane pawilony, fundamenty pawilonu zachodniego, rozebranego między 1850 a 1886 r. (a nie jak zapisano: ok. 1920 r.), drewnianą obudowę studni, stajnię murowaną, ruinę wozowni murowanej, ogrodzenie murowane, park krajobrazowy z XVIII w., oraz czworak (obecnie dom mieszkalny, ul. Tarnowskich nr 2, murowany, datowany2 poł. XIX w.). Całość datowana jest na koniec XVIII w., co wydaje się wątpliwe .

Powstanie jej wiąże się ze śmiercią pierworodnego dziecka Marianny z Krasieńskiej i jej męża Joachima Tarnowskiego. Był to Ksawery urodzony na zamku Maleszowa. Stał on na wyspie otoczony fosą i stawami, co powodowało wilgotny mikroklimat w jego wnętrzach. Warunki te okazać się miały zabójcze dla dziecka i zmarł niedługo po narodzinach, pozostawiając rodziców w rozpacz. Podejrzewali oni, że powodem zgonu była wilgoć murów starego zamku. Wedle tradycji postanowili oni porzucić rodową siedzibę i wybudować nową, ciepłą i suchą rezydencję – właśnie na wzniesieniu zwanym Tarnogóra .

- Opowieść ta jest o tyle nieścista, iż małżeństwo Tarnowskich zawarte zostało ok. 1764 r. miało dwoje dzieci – Ksawerego, zmarłego w niemowlęctwie, oraz Stanisława Tarnowskiego, urodzonego zapewne w niedługim czasie potem. Również niedokładne wydaje się być datowanie tego XVIII wiecznego zabytku. Przyjmuje się obecnie, iż wzniesiony i ukończony został w końcu stulecia, przez Joachima Tarnowskiego, po ślubie z Marią (Marianną) córką Stanisława Krasieńskiego, a przed swoją śmiercią zaszłą w 1806 r. Swoją małżonkę pojął zapewne po 1762 r., to po śmierci niedoszłych teściów (1761, 1762). Siostry Krasieńskie same uporządkowały sprawy majątkowe tak, że Maria z mężem otrzymali dobra Maleszowa.

Tarnowscy zamieszkali w owym wilgotnym zamku, a po położeniu zapewne w oficynie zamkowej w Maleszowej, w otoczeniu ogrodu, w którym znajdowały m.in. się oranżeria, figarnia, ananasarnia. O stałym zamieszkaniu w tym miejscu świadczy wiele – najbardziej może figura postawiona przy wjeździe na teren maleszowskiego zamku, z zatartą datą 1765 r.

Przyjmując dotychczasowe datowanie rezydencji na koniec XVIII wieku, należy stwierdzić, iż Maria Tarnowska nie mogła mieszkać w nowej siedzibie, gdyż zmarła w 1774 r., chyba że wzniósł ją (lub zaczął wznosić), jej ojciec Stanisław Krasiński. W pałacu Tarnoskała mieszkała druga żona Joachima Tarnowskiego, również Maria (Marianna) z Szaniawskich (zm. w 1806 r.), którą pojął ok. 1782 r. Obydwoje zmarli w 1806 r., a majątek przejął jedyny spadkobierca dóbr maleszowskich - Stanisław Tarnowski.

Z tego mniej więcej czasu pochodzi Mapa Galicji Zachodniej (1804) i widnieją na niej zaznaczone cztery pawilony, ale bez murowanych stajen i wozowni, oraz budynki folwarczne na tzw. Przedmieściu – obecnej ulicy Tarnowskich.

Układ urbanistyczny (?)

Wzniesiony na szczycie wzniesienia skąd roztacza się po dziś dzień przepiękny widok na okolicę. Przed wejściem na teren kościelny znajduje się niewielki plac, wedle niektórych o Piotrowicach piszących – jest to dawny rynek miasta Piotrkowice, z której wyprowadzone są dwie ulice. Pierwsza z nich wysadzana starymi drzewami, pochyłością prowadzi na zachód w kierunku wsi Suliszów. Z kolei druga kieruje ruch w kierunku rezydencji Tarnoskała.

Dziś na środku „ryнку” stoi sporej wielkości figura przydrożna, wykonana z kamienia, przedstawiająca rzeźbioną postać NMP Niepokalanego Poczęcia na kolumnie z obłoków z główkami aniołków z datą: 1743 r. Ustawiona została w tym miejscu wtórnie jak świadczy zachowane przekazy ikonograficzne i kartograficzne z XIX w.

Nieopodal stoi krzyż kamienny umieszczony na kolumnie, ufundowany przez Stanisława hr. Tarnowskiego przed 1831 r. (data jego śmierci). W późniejszym czasie umieszczono na niej napis informujący, iż powstała w celu od-wrócenia klęski cholery.

ul. Kielecka

Dom nr 37, murowany w pocz. XX w.

ul Kościelna

Dom nr 6, drewniany z ok. 1920 r.;

Dom nr 10, drewniany z 1890 r.;

Zagroda nr 16, obejmująca dawną piekarnię, murowaną ok. 1900 r., oraz dom, murowany z ok. 1900 r.;

Dom nr 18, drewniany z ok. 1900 r.;

Dom nr 20, murowano-drewniany z ok. 1900 r.;

Dom nr 22, drewniany z ok. 1920 r.;

Dom mieszczący ośrodek zdrowia, murowany z ok. 1920 r.

ul. Lipki

Dom nr 1, drewniany z ok. 1930 r.

Dom nr 12, drewniany z ok. 1900 r.

Krzyż żeliwny ufundowany przez Franciszka i Mariannę Dudów w 1865 r.

Kapliczka murowana na kamiennej kolumnie z figura św. Franciszka

ul. Rynek

Dom nr 7, mieszczący przedszkole, murowany, ok. 1900 r.

ul. Tarnowskich

Dom nr 3, murowany z ok. 1900 r.

Dom nr 7, murowany z 2 poł. XIX, remontowany;

Dom nr 8, murowany z 1 poł. XIX w.;

Dom nr 11, murowany z ok. 1850 r.;

Dom nr 13 mieszczący pocztę, murowany z ok. 1920 r.;

Dom nr 16, murowany z ok. 1900 r.;

Dom nr 19, drewniany z ok. 1900 r.

ul. Źródłana

Dom nr 3 z częścią gospodarczą, drewniany z ok. 1900 r.

Kapliczki przydrożne

Rzeźba NMP Niepokalanego Poczęcia na kolumnie z obłoków z główkami puttów, późnobarokowa z 1743 r. postument z 1934 r.

Rzeźba Piotra z Alkantary z 1749 r. postument z 1907-8 r.

Krucyfiks kamienny na kamiennej podstawie z datą 1831 r.

Kapliczka śp. Jana Nepomucena.

Kapliczka św. Franciszka na ulicy Lipki z drewnianą figurką św. Franciszka z XVIII w. rzeźba kamienna klęczącego św. Franciszka kamienienia z datą 1749 r. na wysokim cokole, z wolutami po bokach

Przededworze

W układzie przestrzennym miasta Chmielnik lokowanego w połowie XVI w. nie przewidziano miejsca na kościół. Życie duchowe protestanckich dziedziców, mieszczan i mieszkańców najbliższej okolicy skupiło się wokół przejętego na cele zborowe kościoła pw. Trójcy Świętej. Od tego czasu wierni z miasta tu przybywali na swoje protestanckie nabożeństwo. W tym miejscu zapewne miały miejsce synody różnowiercze – był obiekt o największej kubaturze, w którym mogła zgromadzić się część przybyłych. Sytuacja zmieniła się, gdy w początkach wieku XVII właściciel miasta zmuszony został wyrokiem sądu do oddania tej świątyni katolikom. Zapewne wówczas (po 1607) na wschodnim krańcu miasta, w miejscu obecnego kościoła parafialnego, wzniesiony został zbór – kalwiński. W 1607 r. dawne uposażenie plebana chmielnickiego zostało zwrócone właścicielowi (zapewne nie w całości). Pleban miał potem domy komornicze i zagrodnicze będące osadą nazywaną Podkościele, Przedkościelne, stanowiąca w zasadzie przedmieście chmielnickie. Pozostała część dawnej wsi pozostała własnością miasta Chmielnik, z wyłączeniem terenu podworskiego.

Dworzysko

Najważniejszym obiektem w rejonie dzisiejszego Chmielnika, był rezydencja pańska. Zważywszy na wybitne miejsce jakie zajmowali jego dziedzice, musiała to być budowla wyjątkowa pod względem skali jak i wystroju i wyposażenia.

Teren dworski znajduje się w północnej części wsi Przededworze. Przyjmuje się, że właśnie w tym miejscu zlokalizowana był średniowieczna rezydencja właścicieli dóbr chmielnickich – Odrowążów a potem Oleśnickich. Dwór ten w nomenklaturze Jana Długosza (XV w.) określony został jako curia, co oznacza, że miał cechy rezydencji pańskiej, bez określonych bliżej walorów obronnych. Występuje on w dokumentach dziedziców Chmielnika w 1551, 1588 i w 1591 r. - po raz ostatni. Gdy majątek przeszedł w posiadanie rodziny Gołuchowskich, a w miejscu zaczął funkcjonować folwark należący do majątku Chmielnik, zaś siedziba właściciela umiejscowiona była dworze w Zreczu Małym. Wyniki dotychczasowych badań archeologicznych w ramach AZP nie odnotowały osadnictwa średniowiecznego w XV-XVI w. W okresie nowożytnym centrum dóbr chmielnickich znalazło się w Zreczu Małym, a potem w Łagiewnikach. Możliwa siedziba należąca do dziedziców – rodzin Odrowążów (XIV-XV w.) i Oleśnickich XV-XVI w.) czeka zatem na swego odkrywcę.

Z kolei gdy rodzina Gołuchowskich sprzedała dobra chmielnickie w latach 20. XVIII wieku, nowi właściciele, nie mieszkający na stałe w Chmielniku, zdecydowali się wydzierżawić dobra chmielnickie. Dzierżawcy, którym udało się podpisać długoterminowy kontrakt, zamieszkali na terenie wsi Łagiewniki, dostosowując tamtejszy dwór folwarczny do swoich potrzeb. W połowie XIX w. zamieszkał w nim Kazimierz Tański, który osobiście władał majątkiem. W późniejszym czasie zdecydowano się na ulokowanie stałej siedziby rodowej w Łagiewnikach, gdzie do celów mieszkalnych przebudowano stary murowany spichlerz.

W tym czasie na terenie wsi Przededworze stał dwór folwarczny. Był to budynek wzniesiony z drewna o wymiarach 18 x 30 x 4 ¼ łokcia, w otoczeniu licznych budynków gospodarczych. Do zmiany funkcji doszło w 1890 r. (a nie jak podają inni w 1920 r.). - Na terenie folwarku w 1890 r. powstał dwór dziedzica o charakterze pańskim. Dowód i relację na ten temat przekazuje nam Irena Tańska, córka dziedzica Kazimierza Tańskiego w przygotowywanym do druku zbiorze wspomnień: „W Przededworzu w przeciągu trzech miesięcy zbudowano dom mieszkalny bardzo ładny i wygodny, podług planu Kazia, a pod dyrekcją Tatusia. Gdy Kazio przesiadywał u swojej narzeczonej, Tata pił tutaj i doglądał robotę. Padły pod siekierą cieniste dwie lipy, na ich miejscu stanęły pokoje. Jeździliśmy często do Przededworza i cieszył nas widok mnóstwa majstrów z rozlicznymi instrumentami w ręku w najwyższym pośpiechu budujących gniazdo naszemu najstarszemu bratu. Goście nasi dojeżdżając z nami mówili: „ej, bajki, bajki żeby mieli na czas skończyć”. Jednakże ostatnie wióry zmiotano z progu, gdy Kaziowie zajeżdżali kareta wypełnioną cukierkami i kwiatami, których zapach mieszał się z odorem terpentyny, lakieru i świeżej zaprawy posadzek. Ślub Kaziów był we wtorek, a w piątek jedli już obiad w Przededworzu.

W 1930 r. dwór i związane z nim grunty w Przededworzu obejmujące niewiele ponad 55 hektarów posiadał Bolesław Zakrzewski. W kilka lat potem jego właścicielem został Stanisław Zakrzeński, sędzia pokoju w drodze zamiany na Rosiejów odziedziczony przez żonę, Zofię z Gadomskich. Otrzymał go jego syn Jan Zakrzeński, żonaty z Albiną, w którym zrodził się i wychował Janusz Zakrzeński, znany aktor teatralny i filmowy. Dwór ten podczas ofensywy wojsk radzieckich w 1945 r. mocno ucierpiał. Został opuszczony, a właściciel udali się na tzw. Ziemię Odzyskane, natomiast grunty zostały rozparcelowane zgodnie z tzw. Manifestem PKWN.

Po dawny zespół dworski pozostała niewielka niedostępna dziś piwnica, a zapewne również mury fundamentowe. Przez lata powojenne widoczną pozostałością był „ogród

folwarczny z alejami dojazdowymi XVIII w. i XX w.”, jak zapisano w zwracając uwagę na „niezwykłe stare lipy” .

Z terenu dworskiego, poprzez teren ogrodu poprowadzone było połączenie w kierunku znajdującego się stosunkowo blisko kościoła parafialnego (a potem zboru kalwińskiego i arianskiego, a na koniec ponownie kościoła katolickiego).

Znajdujący się na terenie wsi staw, który jak sugeruje przy głównej drodze łączyć należy wzmiankowaną w źródłach sadzawką przy karczmie chmielniczej, a nie z ogrodem dworskim.

Sędziejowice

Zespół kościoła parafialnego

Do rejestru zabytków nieruchomych województwa świętokrzyskiego wpisany został zespół kościoła parafialnego. Wpis obejmuje kościół pw. św. Jakuba Starszego, „cenny przykład polskiej architektury gotyckiej” z XV w. oraz plebanię

Kościół, pw. św. Jakuba Starszego

Wydaje się więc, że powstanie parafii tutejszej mogło mieć miejsce w XIII stuleciu. Kościół murowany wzniesiony został przez dziedziców pochodzących z rodów Odrowąż lub Gryf. Po raz pierwszy został odnotowany w Aktach Kurii Papieskiej w 1326 r., kiedy jego plebanem był niejaki Mikołaj. Był on zapewne drewniany, orientowany, stał zapewne w miejscu obecnego, na niewielkim, ale wyrazistym wzniesieniu, u którego podnóża przebiegały lokalne drogi, zbiegające się na zachód od niego przy niewielkim wiejskim placu.

Obecny kościół to budowla gotycka. Jest on murowany z kamienia, orientowany, zbudowany w pierwszej połowie XV wieku. Jak pisze na jego temat Roman Mirowski: „...choć późniejsze przebudowy i rozbudowy zatarły nieco jego ówczesny kształt, wydaje się, że składał się on początkowo z prostokątnej w planie nawy i węższego od niej, wielobocznie zamkniętego prezbiterium, opiętego szkarpami. Wejście do świątyni prowadziło od południa. Świadczy o tym kamienny ostrołukowy portal z XV stulecia, który dziś znajduje się w dobudowanej później kruchcie, ale który pierwotnie zdobił południową fasadę kościoła”.

W czasach reformacji plebanem tutejszego kościoła był Hieronim Chycki, syn dziedzica wsi Jana Chyckiego. Oparł się on „nowinkom religijnym”. Uratował od sprofanowania kościół tutejszy, a także kościół w Gnojnie.

Aby podkreślić swoje przywiązanie do katolickiej wykładni wiary, ufundował w 1571 r. ozdobne sakramentarium z piaskowca, umieszczone w ścianie zakrystii . Po jego śmierci, z woli spadkobiercy w kościele urządzony został minister kalwiński Franciszek Płachta, który „...trzy kościoły katolickie posiadający, i tym zarządza przez wyręczyciela. Zajął plebanię i grunta. Sprzęty kościelne zapieczętowano i zachowano..

Po procesie sądowym toczonym w trybunale małopolskim w 1621 r., nakazano wyrokiem usunąć ministra z kościoła i zwrot kościoła katolikom. Pomimo takiego obrotu sprawy, wieś pozostała własnością protestanckich dziedziców, którzy we wsi, nieopodal dworu mieli swój zbór, po raz ostatni wzmiankowany w 1748 r. Ksiądz utrzymywał się z przywróconego mu uposażenia, obejmującego kawał gruntu w kilku miejscach, karcznię, etc. Wspierali go i opiekowali się inni kolatorzy parafialnego kościoła. Pomimo tego utrzymanie kościoła i starania o jego wyposażenie (jak wspomniano było ono zachowane) sprawiało wiele trudności. Dlatego też konsekracji trzech nowych ołtarzy: głównego ku czci św. Jakuba Większego, bocznego (po prawej stronie) Najświętszej Marii Panny i św. Jana Chrzciciela (po stronie lewej), umieszczając w nich relikwie, dopiero w 1678 r. dokonał biskup laocycdejski Mikołaj Oborski. Informuje o tym marmurowa tablica „umieszczona w murze po stronie Epistoły” .

Prezbiterium do nawy otwiera tęczą o niskim łuku, z umieszczonym w niej z barkowym krucyfiksem z XVII w. W kruście południowej umieszczono ozdobny portal wykonany z kamienia, ostrołukowy, profilowany, zapewne z XV w. Całe wnętrze kościoła nakrywają drewniane sufity. W nowym ołtarzu głównym umieszczony została „Męka Pańska”, czyli barokowy krucyfix z XVII w., na zasuwie obraz św. Jakuba, który namalował Borkowski w Bogucicach). W niszach obok się znajdujących przedstawienia Matki Bożej i św. Jana, powyżej Matki Boskiej Bolesnej.

Dwa ołtarze boczne są rokokowe, w przerabiane w 1917 r. W ołtarzu lewym z konterfektem Najświętszej Marii Panny Niepokalanego Poczęcia z XVIII w., po jego bokach umieszczono rzeźby drewniane św. Teresy i św. Jana od Krzyża, po prawej ołtarz z obrazem przedstawiającym Chrzest Pana Jezusa w Jordanie; po bokach stoją rzeźby św. Jana Nepomucena i św. Jana Kantego. Ambona jest rokokowa, odnawiana w 1917 r. chrzcielnica rokokowa z XVIII w., a kropielnica kamienna gotycka „w kształcie gotyckiego kielicha” .

W zakrystii znajdują się m.in.: dwa krucyfiksy z XVIII w. wykonane z kości słoniowej (jeden z daru papieża Leona XII w 1828 r.), pacyfikał z relikwiami św. Wojciecha z XVIII w. (odnowiony w 1898 r.), kociołek na wodę z XVIII w. Ze sreber godne zauważenia są

darowane kościołowi przez Stanisława Odymalskiego, kanonika sądeckiego, prepozyta sędziszowskiego: kielich mszalny z 1718 r. przez oraz monstrancja z napisem „Anno D(omini) 1771 curavit A.G. P(praepositus) S(ędzieiowiensis)” .

Obecnie funkcjonujący instrument organowy ma pochodzić z 1922 r. z fundacji przez ks. Ludwika Szydzińskiego .

Na czworobocznej, trójkondygnacyjnej wieży kościelnej zawieszono były dzwony, dziś nieistniejące: pierwszy spiżowy, największy, gotycki, zapewne z XV w. z napisem „Et Verum Caro Est Et Habivit in nobis ++ Rex Gloriam Veni Cum Pace”, bez ozdób (rozbity pociskiem 13.01.1945); drugi z brązu, o wadze 84 kg z napisem: „Fugite Partes Adverse Vicit Leo De Tribu Juda Anno D. 1754 Refuse M.B. + św. Jan” (został zabrany przez Niemców w 1941); trzeci z brązu o wadze 81 kg, bez napisów (rozbity pociskiem 13.01.1945) .

We wnętrzu świątyni zamieszczono kamienne pomniki poświęcone pamięci: Ignacego Dembińskiego (zm. 1799), dziedzica Sędziejowic o treści: „Ignacy Dembiński kawaler orderu Orła Białego dziedzic tutejszy umarł 20 lipca Roku 1799”; Joachimie z hr. Załuskich (zm. 1829) i Piotrowi Grodzickim (zm. 1829); Julii z Siemińskich Romiszewskiej (zm. 1854).

Cmentarz przykościelny

Założony z chwilą fundacji kościoła. Pochowani tu zostali Ignacy Dembiński, dziedzic Sędziejowic, mający epitafium w kościele (zm. 1791); Romuald Dembowski właściciel Sędziejowic -mający tablice w murze cmentarnym.

Kostnica

Teren cmentarza przykościelnego jest ogrodzony murem ok. 1880 r. w miejsce wcześniejsze parkanu. W 1722 r. stał w jego granicach szpital dla ubogich, na który proboszcz sędziejowicki Stanisław Odymalski zapisał na synagodze chmielnickiej sumę 2000 zł. Od strony wschodniej znajduje się w jego linii kostnica murowana z 1875 r. .

Plebania

Obecnie na południe od muru cmentarza przykościelnego znajduje się zabudowa plebani. Dawniej w tym miejscu znajdowała się zabudowa folwarczna należąca do plebana. Jest to budowla datowana na pierwszą połowę z XIX w., murowana, parterowa, rzucie prostokąta, zwrócona frontem na południe. Swym wyglądem przypomina szlachecki dworek z swym gankiem kolumnowym na osi, z opilastrowanymi narożnikami i czterospadowym dachem.

Przed jego frontem znajduje się ogród kwiatowy, a na wschód część gospodarcza ze stodołą, oborą i studnią w obudowie drewnianej z końca XIX w.

W ogrodzie plebana, w linii muru zachodniego stoi figura św. Józefa z napisem „Jezus, Mario, Józefie św., wam oddaję dusze moją. Sto dni odpustu Pius VII 1914 r.” .

Cmentarz parafialny

Po raz pierwszy zaznaczony został w obecnym miejscu, o nieco mniejszych wymiarach, na Mapie Galicji Zachodniej (1804), co pozwala przypuścić, że chowani byli na nim protestanci mieszkańcy wsi. Obowiązek zorganizowania cmentarzy poza zabudową mieszkalną wszedł w życie w czasach Księstwa Warszawskiego.

Najstarszym nagrobkiem na jego terenie jest kolumna z żelaznym krzyżem z datą 1822 r.; a także klasycystyczne nagrobki kamienne Joachimy i Piotra Grodzickich, wspomnianych w kościele (zm. 1829) .

Przy głównej alei stoi murowana kaplica grobowa rodziny Sielskich, wzniesiona w 3 ćw. XIX w.

Miejsce hipotetycznego pochówku

Przy drodze do Chomentówka, za wzniesieniem Lipna Górka, bezpośrednio przy drodze widoczny jest teren nieużytku (273 m.n.p.m.) nosząca nazwę „Grobek”. Zwrócił uwagę mieszkańców, którzy zapamiętali jego nazwę, wskazującą na miejsce pochówku. W miejscu tym w 1823 r. ustawiono przydrożną figurę św. Tekli. Teren jest pełen miejsc chaotycznego wydobywania kamienia po 1939 r. .

***Dworzysko**

Teren dawnego dworu znajduje się na północ od kościoła, w centrum wsi, w miejscu zwanym Zakościele. Istnienie dworu źródłowo potwierdzone w pierwszej połowie XVIII w. Na jego terenie znajdował się wówczas zrujnowany zbór protestancki .

Jego istnienie potwierdzone jest w XIX w., zaznaczony zostały na mapie z 1916 r. Natomiast zabudowania folwarku Sędziejowice znajdowały się daleko na północny wschód, za rzeką Sanicą, w miejscu zwanym dziś Podlesie.

W okresie międzywojennym został rozebrany, a jego grunty rozparcelowane.

Budynek stacji Jędrzejowskiej Kolei Dojazdowej (R. 1185/5 ? A-1185/1-5 z 20.02.1995):

Około 1915 roku wojska austriackie dla potrzeb militarnych wybudowały odcinek wąskotorówki z Jędrzejowa do Motkowic, którą później przedłużono do Bogorii, przez Hajdaszek, Sędziejowice, Chmielnik i Raków .

Na terenie Sędziejowic, na zachód od drogi do Samostrzałowa, przy wyrobisku ziemnym, znajdują się pozostałości traktu kolejowego oraz budynki należące do JKD. Obecnie są one chronione wpisem do rejestru zabytków nieruchomych.

Suchowola

Folwarczysko

Na terenie wsi Suchowola znajdowały się w przeszłości dwa folwarki. Pierwszy, zapewne najstarszy, znajdował się w południowej części zabudowy, niedaleko granicy z gruntami miasta, po której w latach 20. XX w. poprowadzono trakt kolejki wąskotorowej. W ostatniej dekadzie XVIII w. w folwarku tym próbowano wydzielić osobny majątek ziemski, której właścicielką w 1791 r. była Petronella z Zagrodzkich pisząca się z Suchej Woli, wdowa po Józefie Rupniewskim, sędzim ziemi sandomierskiej, chorążym wojska polskiego. Zapewne próba ta, której okoliczności nie są całkiem jasne (wieś cały czas wykazywana była jako własność dziedziców Lubani).

Miejsce to nosi nazwę Podedworze, znajduje się na zakręcie drogi przed miastem, w siodle dwóch niewielkich wyniesień terenowych. Zabudowa folwarczna zgrupowana była po wschodniej części drogi, a zabudowana była w kształt litery „U”. Przy drodze chmielnickiej po obu jej stronach znajdowały się dwie niewielkie sadzawki. Przy zachodniej stała karczma zajezdna, niewykluczone, że przerobiona z dawnego budynku folwarcznego. Folwark został rozparcelowany w latach międzywojennych. Obecnie nic nie pozostało z zabudowy dawnego folwarku Suchowola, autorzy katalogu Zabytki architektury i Budownictwa w Polsce, w 1995 r. notują „ogród folwarczy z alejami dojazdowymi, XVIII i XIX w.”

Drugi folwark znajdował się w północno-zachodniej części wsi, przy drodze na Ługi, obecnie część wsi o nazwie: Suchowola-Kolonia Pierwsza. W Rejestrze diecezjów Czajkowskiego z 1783 r. miejsce to zwane było Chałupki, a związane było z wydobyciem miejscowego kamienia. Natomiast w północnej części wsi, przy drodze z Chmielnika w kierunku Pierzchnicy, na rozstaju dróg (obecnie rejon szkoły) znajdowała się osada karczenna.

W rejonie południowo-wschodnim gruntów wsi, przy granicach miasta, znajdował się teren należący do XV. wiecznej prebendy św. Mikołaja przy kościele w Chmielniku (ob. w Przededworzu). W XVIII w. właściciel dóbr chmielnickich w porozumieniu z miejscowym plebanem i biskupstwem krakowskim posiadał ten grunt, obejmujący dwa łany, należące do uposażenia, w zamian za stały czynsz w gotowym pieniądzu, wypłacanym kościołowi. Dokument dotyczył powołania mansjonari przy siedzibie parafii w mieście Chmielniku. Na tym gruncie Dezydery Chłapowski próbował osadzić wieś Dezyderów.

Obok traktacji kolejki JKM, w miejscu jej przecięcia z drogą do Chmielnika w 1910 r. znajdowała się cegielnia (pocz. XX w.), a potem tartak (1926) należący do spółki Zolzman, Rubinstein i Zukier .

Na tym terenie powstały odkrywkowe kamieniołomy wapienia, a jak informuje austriacka Mapa Zachodniej Rosji z 1916 r. (Karte des westlichen Rus-lands...) były w rejonie tym trzy kamieniołomy i trzy wapienniki.

Suliszów

Dwór

Obiekt wpisany został do rejestru zabytków nieruchomych jako „Ruiny dworu z XVII w.”(nr rej.: A.301 z 8.02.1958 i z 11.02.1967) . O jego przeszłości pisze się nie często, i tylko w kontekście jego zborowego charakteru , choć od XIX wieku literatura milczy na ten temat . Wedle opinii profesora Wacława Urbana, który zapisał w swoich notatkach, iż „Mały ten budynek związany tradycją z ruchem ariańskim lub kalwińskim; w 1540 występują w niej Rzeczyccy, później w tej rodzinie wielu kalwinów. w 1598 r. brak informacja o protestantach na terenie Suliszowa i całej parafii w Piotrkowicach , raczej filialny zboreczek kalwiński, gdyż w 1787 r. było 11 protestantów” .

Szczególnie ważnym faktem jest brak informacji na ten temat u Oskara Kolberga, który podczas swoich wędrówek zamieszkał czas jakiś w okolicy Piotrkowic, czy też księdza Włodzimierza Siarkowskiego, „archeologa na probostwie”, który dokładnie znał okolicę mieszkając długie lata w Gnojnie . Istnienie zboru protestanckiego na terenie wsi wykluczają informacje pochodzące z wizytacji parafii Piotrkowice z 1598 r., a także Akta synodów różnowierczych .

Zachowany obiekt znajduje się w centrum zabudowy osady, wedle obecnych właścicieli jest fragmentem nieco większej budowli. Na ścianie południowej w latach 60. XX w. były jeszcze „...ryte w tynku przekroje architektoniczne, późnorenesansowe, górą fryz roślinny

o charakterze barokowym”. Nieopodal dworu znajdował się podziemny korytarz, obecnie zasypany .

Folwark rycerski na terenie wsi znajdujemy w opisie Jana Długosza (1470-1480) . W 1 poł. XVI stulecia funkcjonowało na terenie osady aż cztery części dziedziczne, każda z własnym dworem (curia) i folwarkiem. Należały do szlachty: pierwszy do Jana Kliszewskiego, drugi do Mikołaja Zajączka, trzeci do braci rodzonych: Jana, Krzysztofa i Mikołaja Rzeczyckich i wreszcie czwarty do Mikołaja Łuczyckiego .

Dwór ten należał bowiem najpierw do katolickich dziedzic Łuczyckich, a z których Zofia z mężem Pawłem Ossowskim herbu Gryf ufundowali kościół pw. św. Stanisława w Piotrkowicach. a następnie wraz z ręką Zofii Łęczyckiej przeszedł na Marcina Rokszyckiego, fundatora klasztoru bernardynów w Piotrkowicach. W tym dworze został zabity przez Szwedów jak niesie zapomniana tradycja . W późniejszym czasie był dzierżawiony przez dziedzica Obic i Morawicy Aleksandra Jawornickiego herbu Gozdawa. Następnie drogą kupna, stał się własnością rodziny Bielskich – w tym też czasie (1748 r.) na terenie dworu funkcjonowało prywatne oratorium do których ta wieś należała . Możemy wstępnie zlokalizować dwór należący do braci Jana, Krzysztofa i Mikołaja Rzeczyckich, w oparciu o podaną informację o dwóch małych sadzawkach. Znajdują się one w części południowej wsi i otaczają od strony wschodniej i północnej niewielki wzgórek. O drugim dworze niestety nie możemy nic powiedzieć – nawet przeprowadzone badania AZP nie wskazały miejsca występowania jego pozostałości. Kolejny dwór znajdować się mógł na lewym brzegu Morawki w części zwanej Gozdawa, która wskazuje na przynależność tutejszego folwarku do Aleksandra Jawornickiego dzierżawiącego część majątku. Ostatnią ze wzmiankowanych rezydencji w Suliszowie wiązać z datowanym na XVII w. dworem.

Wzniesiony z kamienia na planie czworokąta o wymiarach 9.1 x 10,6 metra., obecnie parterowy, o grubości murów obwodowych przekraczających dwa łokcie., to jest ok. 1 metra. W jego wnętrzu znajduje się jedno duże pomieszczenie i dwa mniejsze, wąskie i jedno najmniejsze zlokalizowane we północno-wschodniej części dworu, zapewne mieszcząca w przeszłości wewnętrzną kaplicę dworską. W naj-większej izbie z dużym trzonem kuchennym zachowało się krzyżowe sklepienie, w dwóch mniejszych - kolebkowe. Pod budynkiem zachowały się sklepione piwnice dostępne z osobne wejścia umieszczonego pod wspomnianym pomieszczeniem z kaplicą. Niewykluczone, że dwór miał jeszcze jedną kondygnację, może wykonaną częściowo z drewna, mieszcząca pomieszczenia reprezentacyjne państwa. Całość nakrywał zapewne dach czterospadowy z wyprowadzonymi kominami. Budynek frontem zwrócony był na północ, w kierunku obu kościołów

w Piotrkowicach. Na osi ma dobudowaną sionkę, zbudowaną w miejsce starszej. Ściana frontowa była podparta niewielkimi szkarpami, obecnie słabo czytelnymi. Na starym zdjęciu z XX w. po stronie południowej widoczna murowana bramka o półkolistym wykroju, dostawiona do południowej ściany budynku. Na parterze znajdują się 4 pomieszczenia nakryte sklepieniami kolebkowymi i krzyżowymi. W ścianach znajdują się szafy w murze, Układ pomieszczeń kondygnacji piwnic jest analogiczny. Doświetlające je okna ujęte są w skromne, profilowane oprawy ciosowe.

Dwór w Suliszowie jest dość typowym dworem z XVI w. Tego typu budowle noszą nazwę wieży mieszkalnej lub dworu obronnego, a na określenie takiej budowli używano w źródłach określenia pisanych castrum, fortalitium, turris, czy praedium unicum militare . Był to zapewne obiekt kilkukondygnacyjny. Wyższa kondygnacja, mniej narażona na atak, zapewne wykonana była z drewna, „...które to rozwiązanie zapewniało nie tylko większy komfort mieszkańcom, ale było także zwyczajnie tańsze”. Na ziemiach polskich były wznoszone głównie w okresie XIV-XVI wieku, aż do ostatnich dekad XVI w. Zazwyczaj były to siedziby bogatszych rodów rycerskich. Zwykle był to budynek zbudowany na planie prostokąta lub kwadratu, murowany, o kondygnacjach: piwnicach, parterze i piętrze. Nigdy nie miał dziedzińca wewnętrznego, co odróżnia go od zamku, który zgodnie z nazwą zamyka obwodem muru pewien obszar. Wieża mieszkalna na parterze miała niewiele okien, które bywały mniejsze od znajdujących się na piętrze. Okna na wyższych kondygnacjach przeważnie posiadały kamienne obramowania, podobnie jak drzwi, czasem nawet wyszukane portale. Pomieszczenia piwniczne, parteru, jak również pomieszczenia przyziemia bywały nakryte sklepieniami kolebkowymi. Natomiast na najwyższej kondygnacji mieściła się sala reprezentacyjna. Było to najobszerniejsze i najpiękniejsze wnętrze w całym dworze. Często sala taka posiadała belkowy strop drewniany, bogatą polichromię na ścianach i wiele cennych elementów wyposażenia, takich jak np. piec lub kominki .

Teren należący do dawnego dworu w Suliszowie został jeszcze około połowy XIX w. podzielony na mniejsze parcele, na których wzniesiono murowane budynki mieszkalne, przez co dwór prawie całkowicie zniknął z kulturowego pejzażu wsi. Po 1945 r. zniknęło zabytkowe ogrodzenie z bramką oraz stare tynki ze wspomnianym sgraffito. W 1976 r. przeprowadzono remont budynku - w miejscu starej sieni, wzniesiono nową o nieco większych wymiarach z bloczków betonowych, wymieniono podłogi oraz okna, całe wnętrze odmalowano. Zmianie uległ również dach na budynku i jego pokrycie. Obecnie służy jako dom mieszkalny .

Przy drodze prowadzącej z Suliszowa do Piotrkowic, wysadzonej blisko trzystuletnimi lipami, stoi dobrze patrona chroniącego ludzi od plotek i obmowy figura przydrożna św. Jana Nepomucena...

Figury przydrożne

Na terenie wsi znajdują się dwa krzyże przydrożne na murowanych postumentach .

Śladków Duży

Zespół pałacowy obejmujący pałac i park, został wpisany do rejestru zabytków nieruchomości.

Pierwsza informacja o dworze znajdującym się na terenie wsi Śladków (Słothkow) w parafii Sędziejowicach pochodzi z opisu Jana Długosza (1470-1480) . Na terenie wsi należącej do Żegoty herbu Topór odnotowano wówczas istnienie obiektu określonego jako praedium unicum militare, co w terminologii naszego dziejopisa oznaczało obiekt o charakterze rezydencjonalno-obronnym . Jego wzniesienie przypisać należy do rodowi Toporczyków piszących się z Balic koło Krakowa, ale w rejonie doliny rzeki Wschodniej. Podobne dwory zlokalizowane były w tym czasie w tym czasie również Balicach, Palonkach i Zawadzie, wsi należących do tego samego Piotra Balickiego herbu Topór . Jak dotąd w Śladkowie Dużym i jego najbliższej okolicy nie odnotowano istnienia pozostałości średniowiecznej osady rycerskiej.

Na terenie Śladkowa Dużego znajduje się murowany pałac datowany na okres od 1681 r. Jest jednopiętrowy, w części południowo – wschodniej podpiwniczony, zwrócony frontem w kierunku południowo-wschodnim, otoczony ogrodem krajobrazowym z XVIII w. Wybudowany został na planie wydłużonego prostokąta z piętrowym, półeliptycznym ryzalitem od frontu i tarasem filarowo-arkadowym od strony ogrodu. Fasada frontowa ma na parterze trzy arkady, na wysokości piętra jest podzielona pilastrami między oknami. Ponad gzymsem umieszczono dwa kartusze z herbami Sielski oraz Suchekomnaty, po bokach rzeźby alegoryczne Sławy i Męstwa oraz wazony kamienne. Ganek fasady ogrodowej z kolumnami na filarach zwieńczony kamienną balustradą. Na elewacji południowo wschodniej ślady rytego w tynku fryzu o motywie chien couran, powyżej gzyms kordonowy i profilowany wieńczący. Budynek nakryto dachem łamanym, czterospadowym, zaś ryzalit fasady frontowej dachem stożkowym.

Układ wnętrza jest dwutraktowy – na parterze eliptyczny znajduje się charakterystyczny przedsionek, na piętrze mieszczą hall. Po stronie wschodniej pałacu znajduje się obszerna kaplica i tzw. skarbczyk nakryte sklepieniami kolebkowym z lunetami, w kaplicy z płaskorzeźbionymi w stiuku konsolkami o ornamentyce roślinnej, umieszczonymi u spływów sklepiennych oraz rozetowymi zwornikami (ok. 1680). Autorzy Katalogu Zabytków Sztuki w Polsce wspominają również o istniejących żelaznych drzwiach w skośna kratę i starym zamkiem, znajdujących się w spichlerzu. W skarbczyku sklepienie na gurtach, tamże kamienny portal z ornamentyką geometryczną i datą 168(1?). W pozostałe wnętrza sufity, w sali balowej z klasycystycznymi rozetami.

Na piętrze układ wnętrza jest analogiczny do parteru z eliptyczną salą balową i przedsionkiem pośrodku, a także salonem po stronie zachodniej. Stan zachowany jest dziś bardzo zły, ale widać jeszcze klasycystyczne odrzwia ze stiukowymi supraportami, a także kilka kamiennych kominków z bogatą dekoracją klasycystyczną, ponad nimi dekoracja z motywami roślinnymi, wazonami, medalionami ze wstęgami .

W latach 70. ubiegłego wieku doceniano rangę zespołu pałacowego w Śładkowie Wielkim na tyle, że poddano go badaniom architektoniczno-archeologicznym planując jego społeczne zagospodarowanie. Z tego czasu pochodzi dokumentacja historyczno-architektoniczna autorstwa J. Kubiaka i M. Urbanowskiego, poprzedzona szeregiem opracowań specjalistycznych - prace badawcze i odkrywkowe tynków we wnętrzach budynku przeprowadzono jeszcze w 1968 r. .

Na podstawie badań archeologicznych przeprowadzonych przez W. Peja i M. Pikulińską-Ciuk stwierdzono dwie fazy budowlane obiektu – pierwsza najstarsza związana jest z pomieszczeniem zbudowanym na planie prostokąta o wymiarach ok. 8.5 x 11 m., datowaną jest na wiek XVI. Z drugim etapem rozwoju wiąże się „...obecny układ przestrzenny pałacu, którego rozbudowa nastąpiła w pierwszej połowie XVII w. Schody wykute w skale, odsłonięte zewnątrz pałacu należy wiązać z tym etapem rozbudowy. Ze względu na bardzo płytkie występowanie calca, który stanowi skała, nawarstwienia kulturowe są małej miąższości i silnie przemieszane co utrudnia ustalenie młodszej chronologii” .

Kolejne opracowanie badań z lat 1973-1975, pozwoliły wyodrębnić w murach pałacu starszego budynku i określić datowanie jego budowy na XVI w, oraz przebudowy na 1691 r., a tym samym uściśleni zakresu prac budowlanych w końcu XVIII w., które doprowadziły do obecnej postaci budowli . Analiza wyników dotychczasowych pozwoliła te ustalenia w chwili obecnej rozszerzyć o istnienie jeszcze jednej, najstarszej, XV w. wiecznej fazy

budowlanej. Jest to budowla wtopiona w mury uznanej dotychczas za najstarszą XVI. fazę budowy, nazywaną przez autorów opracowania lamusem.

Dwór z XV w.

W opisie Jana Długosza (1470-1480) we wsi Slothkow wymieniono dwór pański (praedium unicum militare), z którego ról dziesięcina oddawana była kościołowi w Sędziejowicach .

Wydaje się, że jego pozostałości znajdują się we wschodniej części pałacu, gdzie są wtopione w mury XVIII. wieczne: Kaplica oraz za jej ścianą północną Skarbczyk. Datowane są na podstawie zapisanej daty na 1691 r., ale oba te pomieszczenia stanowią jednak pozostałość renesansowego dworu wieżowego, którego powstanie odnieść należy do wieku XVI. Obiekt ten ma plan prostokąta o wymiarach zewnętrznych ok. 8.5 x 11 metrów, a grubość murów zewnętrznych wynosi w przyziemiu ok. 1,2 m.

Pod pomieszczeniami przyziemia znajduje się piwnica. Dzięki dokonany pomiarom wiemy, że ma ona mniejsze wymiary od otaczających je murów XVI w. dworu, co daje prawo aby przypuścić, iż została „umieszczona” w murach późniejszej wieży mieszkalnej.

Piwnicę tę wymurowano na planie prostokąta, sadowiąc ją na płytce zalegającemu skalnym podłożu. Ma ona wewnętrzne wymiary 3,8 x 6,38 m., a wysokość 2,1 m. Od strony południowej uchwytna jest grubość murów fundamentowych, która wynosi 2.1 metra. W tym miejscu znajdowało się pierwotne wejście do tego budynku, którego otwór przerobiono później na okno. W ścianie zachodniej znajduje się zamurowane okienko, a w ścianie północnej wnęka na szafę w murze. Budynek ten miał więc zewnętrzne wymiary ok. 7,7 x 6 m., a zważywszy na grubość murów fundamentowych o miał przynajmniej dwie kondygnacje nadziemne. Wejście do części piwnicznej umieszczone było od strony południowej, na wyższe kondygnacje wejście prowadziło poprzez schody, zapewne drewniane, wiodące na drewniany ganek obiegający kondygnacje piętra dookoła lub tylko na jednej z elewacji. Dwór ten został wzniesiony przez Toporczyków – Żegotę Balickiego lub jego syna Piotra . Na terenie Polski budowę tego typu obiektów obronnych realizowano do XV w, kiedy zastąpione zostały przez wieżowe formy dworów. Dobrym przykładem takiego założenia z terenu ziemi sandomierskiej jest wieża w Tudorowie koło Opatowa.

Dwór w XVI w.

Opierając się na wynikach badań archeologicznych, w XVI wieku powstał wspomniany obiekt wtopiony we wschodnią część pałacu. Wzniesiono go na planie prostokąta

o wymiarach ok. 8.5 x 11 m., i datuje na XVI w. Nie znamy pierwotnej wysokości budynku, obecnie zachowane są jego mury do poziomu gzymsu kordonowego między przyziemiem, a pierwszym piętrem pałacu. Niewykluczone, że wówczas od strony południowej dostawiono kamienną przybudówkę kryjącą zejście do opisanej piwnicy, która znalazła się wewnątrz murów budowli.

W przyziemiu zachowała się lokalizacja otworów okiennych i otworu drzwiowego, a także dwie wnęki szafowe w ścianach wschodniej i zachodniej. Autorzy nie opublikowanego opracowania dziejów tego budynku datując tę fazę na XVI stulecie, wskazują że „Jednoprzestrzenne wnętrza przyziemia pozbawione urządzeń ogniowych wskazuje, że był to budynek mieszkalny o funkcji lamusa czyli skarbcza. Nie ma jednak pewności, czy budynek ten nie miał większych kondygnacji posiadających urządzenia ogniowe i czy nie był wieżą mieszkalną. Z uwagi na przesunięcie przez istniejące sklepienie nie udało się ustalić rodzaju i poziomu pierwotnego przykrycia przyziemia budynku” .

Przykładów podobnych rozwiązań architektonicznych z terenu Sandomierszczyzny mamy więcej. Najbliższe to nieistniejąca wieża mieszkalna w Jastrzębcu, wtopiona w mury późniejsze prostokątna w narysie wieża mieszkalna w zamku w Stopnicy . - O tym wieżowym dworze pisał niedawno Roman Mirowski w następujący sposób: „Zbudował go – według D. Kaliny – albo Marcin Zborowski, albo jego syn, Piotr. Marcin przejął dobra stopnickie w roku 1527 i chociaż wiemy, że zajął się budową siedziby we wsi Jastrzębiec, nazwanej potem Zamczyskiem, nie można wykluczyć iż rozpoczął także prace budowlane w Stopnicy. Jeżeli tak było – to powstaje pytanie ile z zaplanowanej budowy udało mu się ukończyć. Część murów w najstarszej partii zamku wykonana jest z nieco innego materiału – z kamieni o większych wymiarach i staranniejszej obróbce ich płaszczyzn. Może był to materiał pochodzący z rozbiórki jakiegoś wcześniejszego obiektu? Piotr Zborowski, który po śmierci ojca dobra stopnickie odziedziczył, po roku 1565 rozebrał siedzibę zwaną Jastrzębiec, czyli tak zwane Zamczysko we wsi dzisiaj nazywanej Jastrzębiec, a uzyskany z rozbiórki materiał podobno przeznaczył na budowę dworu w Stopnicy. Myślę, że raczej chodziło o ponowne wykorzystanie kamieniarskich detali obramień okiennych i drzwiowych, ale nie można wykluczyć, iż transportowano do Stopnicy także kamienie przeznaczone do wykonywania murów – z Jastrzębca wcale nie musiało być do Stopnicy dalej niż z kamieniołomów. Dwór Marcina (czy Piotra?) Zborowskiego miał architekturę, która była dla owych czasów dość typowa. Była kontynuacją gotyckich dworów obronnych, ale w zmodyfikowanej „zygmuntowskiej” wersji. Dwory takie nazywano wieżami lub kamienicami, miały one plan prostokąta – albo mocno wydłużonego, albo zbliżonego do kwadratu. Miały od dwóch do czterech

kondygnacji, a na każdej z nich ich wnętrza dzielone były zazwyczaj na trzy pomieszczenia. Piwnice i parter budowano z kamienia i nie wykonywano na nich ani okien, ani drzwi wejściowych, aby zwiększyć ich obronność. Wyższe kondygnacje często wznoszono z drewna, co było rozwiązaniem zarówno tańszym, jak i dla mieszkańców „zdrowszym”. Zmodyfikowana czy też zmodernizowana wersja którą nazwałem „zygmuntowską” wynikała głównie z przyczyn politycznych. Państwo ostatnich Jagiellonów zapewniało znacznie wyższy poziom bezpieczeństwa, toteż poziom obronności dworów mógł się znacząco obniżyć. Przyczyną drugą było powstanie wzoru w postaci królewskiego zamku w Piotrkowie Trybunalskim. Powstał on w latach 1512-19, a jego autorem był niemiecki architekt Benedykt, który z racji prowadzenia prac na zamku sandomierskim, nazywany jest Sandomierzaninem. Piotrkowski zamek to wprawdzie wieża, ale już w głównej mierze obiekt rezydencjonalny, a nie obronny. Miał on plan zbliżony do kwadratu o boku około 18 metrów. Był podpiwniczony, z parterem wyniesionym ponad poziom terenu i dwoma piętrami mieszkalnymi. Dwór Zborowskiego w Stopnicy był – co do planu – niewiele mniejszy od zamku w Piotrkowie. Miał plan prostokąta o wymiarach ok. 14,5 na 18,5 metra. Tak jak inne dwory o planie zbliżonym do kwadratu, ściany wewnętrzne dzieliły go na połowę, a jedną z nich – jeszcze raz na połowę. Usytuowany został na krawędzi skarpy i w niewielkiej odległości od rzeki, toteż obawiając się osunięcia gruntu dwa narożniki wzmocniono potężnymi szkarpami...” .

Przebudowa dworu w XVII w.

XVI wieczny dwór w Sładkowie Dużym ufundował zapewne Prokop Balicki, tutejszy dziedzic w 2 poł. XVI w., potwierdzony jako właściciel jeszcze w 1622 r. . Autorem kolejnych zmian został od ok. 1676 r. nowy właściciel Krzysztof Ściobor Chełmski herbu Ostoja, żonaty z Teofilą z Ossowskich herbu Gryf, córką Aleksandra i Katarzyny z Rokszyckich (Koniecpolskich).

Według autorów opracowania badań architektonicznych, w trakcie tej fazy w przyziemiu „...przedzielono jednoprzestrzenne wnętrza zostawiając ścianę działową »wydzielając w ten sposób przedsionek. W starych otworach (po przemurowaniu węgarów od zewnątrz), i w nowym otworze w ścianach — osadzono kamienne obramienia drzwi i okien. Przymuszczalnie we wschodnim pomieszczeniu wybito niewielki otwór okienny dla oświetlenia przedsionka. Założono sklepienia w obu pomieszczeniach. W jednym z dekoracją sztukatorską, wsporniki, żebra i zworniki. Z wykonaniem sklepień wiążą się odsłonięte w elewacji południowej żelazne ściągi. Elewację pokryto tynkiem, na którym wykonano

pseudo sgrafittowe dekoracje: plecionkowy fryz obiegający cały budynek oraz humanistyczne belkowanie nadproża portalu, na którym wyryto ponadto kartusz z herbem i datą 1691. Przebudowa ta nie zmieniła niemieszkalnego charakteru budynku (sic – przyp. DK), a stwierdzona obecność kraty w oknie oraz żelazne drzwi (odnotowane w katalogu zabytków) potwierdzają funkcję lamusa-skarbca. Obecność fryzu wieńczącego budynek pozwala przypuszczać, że utracił on już w tym czasie ewentualne wyższe kondygnacje” .

Wypada nie zgodzić z określoną powyżej funkcją budynku - w tym czasie był dwór należący i zamieszkały przez rodzinę Chełmskich, którzy tyle wysiłku i funduszy, oraz dekoracji nie łożyliby w lamus, czyli miejsce przechowywania zbędnych rzeczy. Natomiast ciekawym wątkiem jest protestancka tradycja rodu Chełmskich – jednakże na temat istnienia w Śładkowie zboru protestanckiego nie mamy żadnych wiadomości.

Pałac

Przyjmuje się, iż barokowy pałac kryjący w sobie mury budynków kamiennych z XV i XVI w. został wzniesiony w końcu XVIII w., a jego projekt architektoniczny wiąże się z F. Nax'em . Przypisuje się mu przebudowę pałacu w Kurozwękach i projekt oficyn w otaczającym pałac parku. Prawdopodobnie jest autorem projektu pałacu w Szczekocinach i być może przebudowy kościoła, której kotarką była Urszula Dembińska, a także pałacu w Rusinowie w Opoczyńskim. Talent i zasługi dały mu łaskę królewską a także tytuł budowniczego królewskiego. Na uwagę zasługuje fakt, że w latach 1778-1780 mieszkał w dworze w Morawicy koło Kielc. - Autorem i fundatorem dużych zmian na terenie Śładkowa był Michał Grodzicki z Grodziska herbu Łada i jego żona Zuzanna z Konarskich, nowi właściciele majątku.

Wedle autorów opracowania badań architektonicznych na terenie pałacu, prace zrealizowano w dwóch etapach. W pierwszym wniesiono mury zewnętrzne i większości wewnętrznych. Mury dawnego dworu znalazły się w przyziemiu budowli, we wschodniej jej części „...przebito otwory drzwiowe w ścianach wschodniej i zachodniej przedsiionka oraz założono klatkę schodową na piętro. Przebudowano również sklepienie w tym pomieszczeniu wprowadzenie gurtów dla podparcia ściany piętra przesuniętej ku południowi w stosunku do północnego muru i lamusa (czyli dawnego dworu – przyp. DK). W sąsiednim wąskim pomieszczeniu założono nowe sklepienie. Do zakończenia budowy pałacu nadal pozostawiono zewnętrzne wejście do piwnicy pod lamusem (czyli dawnego dworu – przyp. DK) przy elewacji południowej (z wykutymi w skale stopniami). Zlikwidowano zapewne tylną murowaną obudowę tego zejścia piwnicy, zamurowano okienko w ścianie zachodniej” .

Nie wiemy dokładnie, jak zagospodarowany był teren wokół pałacu. Na Mapie Galicji Zachodniej (1804) na prostokątnym terenie dworskim, otoczonym parkanem „w słupy”, zaznaczony został pałac oraz dwie oficyny po jego bokach od strony południowej; dwie inne stały po stronie północnej od rzeki. Nie znajdujemy śladów ogrodu, ani też stawu. Budynki gospodarcze znajdują się po stronie wschodniej, w zakolu drogi prowadzącej do szosu chmielnickiej.

W tym też czasie, około 1804 r., prace budowlane zostały dość nagle przerwane. Zapewne miało o związek ze śmiercią Michała Grodzickiego w 1804 r. Następnie dobra Śladków otrzymała jego córka Katarzyna, wówczas już rozwiedziona (w 1798) i jej syn Feliks hrabia Szafraniec - Bystrzanowski z Bystrzanowic herbu Starykoń. Gdy matka ożeniła się powtórnie w 1817 r., spłacił ją, stając się jedynym właścicielem Śladkowa. Data ta zdaje się wskazywać moment podjęcia się zatrzymanych prac .

Wykończono wnętrza pałacu, organizując na nowo komunikację parteru z piętrem, zaś w starej części wydzielono we wnętrzu budowli pomieszczenie z nowym, wewnętrznym zejściem do piwnicy, w której przebito nowy otwór wejściowy. A dawny otwór wejściowy przemurowano na okno. W trakcie badań w 1968 r. odkryte zostały fragmenty dekoracji malarskiej ścian, m.in. napisy nad drzwiami w dwóch pomieszczeniach, informujących o przeznaczeniu trzech pomieszczeń na piętrze: „Sala”, „Gościenny pokoi” i „Przedpokoi”. Według opisu majątku Śladków Duży z 1832 r. przed frontem pałacu stały dwie murowane oficyny: od wschodu kuchnia i od zachodu kancelaria. Po stronie wschodniej znajdował się murowany browar, a obok wołownia; od wschodniej strony stały zabudowania gospodarcze: obory, stodoły. Przy pałacu znajdował się „ogród angielski”, przy nim drugi z drzewami owocowymi.

Hrabia Feliks Bystrzanowski z początku swego małżeństwa zajęty był w swoim majątku, ale w 1831 r. wziął czynny udział w powstaniu listopadowym, podczas którego zmarł (1831). Władze carskie ogłosiły w 1832 r. konfiskatę jego majątności, ale decyzję udało się zatrzymać dzięki zabiegom jego żony ożenił się z Filipiny z Zaklików herbu Topór (1800-1838). Około 1835 r. wyszła za mąż za Piotra Romiszowskiego herbu Jelita wnosząc dobra Śladków w jego dom.

Piotr Romiszewski po jej śmierci zaszłej w 1838 r. ożenił się powtórnie z Julią z Siemońskich herbu Ostoja. Przeżył również drugą swą żonę, zmarłą w 1854 r. Przed swoją śmiercią (zmarł w 1868 r.), w 1856 r. sprzedał Śladków Józefowi Sielskiemu herbu Sielski herbu Sielski, którego herb Sielski i drugi Suchekomnaty należący do małżonki Marianny z Domachów, umieszczone zostały w kartuszach na frontonie pałacu.

Małżeństwo dokonało przebudowy pałacu i jego otoczenia. Przebudowano dach ryzalitu wznosząc ściankę attykową dla wstawienia rzeźb, zbudowano tarasu od strony północnej, co łączyło się z przepruciem drzwi na taras. W zabudowie przypałacowej pojawiły się nowe budynki gospodarcze. Z roku 1847 pochodzi dokładniejszy opis zabudowań dworskich. Były to: pałac kryty gontem „w stanie miernym”; dalej - „dom mieszkalny murowany z kamienia na wapno wraz ze stajniami” kryty gontem w stanie dobrym; „spichlerz murowany z kamienia wapiennego na wapno otynkowany obustronnie”, kryty gontem, w stanie dobrym; „gorzelnia murowana z kamienia wapiennego na wapno, otynkowana obustronnie”, kryta gontem w stanie miernym .

Józef Sielski zmarł w 1863 r., a jego żona w 1891 r., obydwójce pochowani zostali w odległych Chojnicach. Majątek stracił w tym czasie charakter był wielkopańskiej Siedziby wiejskiej, a stał się ośrodkiem folwarku, dzierżawiony osobo trzecim. W roku 1909 ich spadkobiercy sprzedali Śladków Pytkowskiemu, a ten Napoleonowi Olszańskiemu, który w 1925 r. sprzedał majątek Tadeuszowi Bohdaniczowi, a ostatnim właścicielem był Feliks Korotkiewicz. Pałac został uszkodzony w 1939-1945, odbudowany 1949-1950, a ostatnio restaurowany od 1977 r.

Po drugiej wojnie światowej majątek obejmujący ok. 240 hektarów gruntów dworskich oraz zespół pałacowy z ogrodem przeszedł na własność państwa w ramach tzw. reformy rolnej z 1944 r. Grunty zostały rozparcelowane wśród okolicznych gospodarzy, natomiast pałac przejęło Państwo Ludowe. Przez kilka lat istniała w nim szkoła „rolnicza”, a następnie później mieścił się tu Państwowy Dom Dziecka (do roku 1973). Następne lata to czas powolnej de-gradacji budynków i całego założenia kompozycyjnego.

Park

Na liście obiektów należących do zespołu pałacowego w Śladkowie Dużym, wpisanych do rejestru zabytków znajduje się założenie ogrodowe, datowane na XVIII w. a przekomponowane w XIX w.

Teren, na którym zbudowany został zespół pałacowy na Mapie Galicji Zachodniej (1804) zajmujące prostokątny w narysie teren, usytuowany od południa dłuższym bokiem wzdłuż drogi prowadzącej w kierunku Pińczowa, a od północnej na brzegu rzeki. Całość była oparkaniona. Obecnie od strony południowej ma on kształt owalny, wygrodzony ażurowym ogrodzeniem murowanym z kamienia z żelaznymi sztachetami, zapewne z ok. 1900 r. Brama główna umieszczona została w odcinku południowym, a od strony wschodniej, od wsi, znajduje się dodatkowa bramka gospodarcza.

Na tym terenie znajduje się pałac frontem jest zwrócony na południe, a po jego bokach stały dwie murowane oficyny: kuchnia (od strony wschodniej) i kancelaria wójta (od zachodniej). Od strony północnej, bezpośrednio przy pałacu znajdował się wzmiankowany w 1832 r. „ogród angielski”, oraz obok „ogród fruktowy”, czyli sad owocowy. Był tu zapewne obecny również warzywnik i zielnik.

W XVIII wieku park w Śladkowie Dużym mieścił się działce prostokątnej, której krótsze boki dotykały z jednej strony drogi wiejskiej przebiegającej od południa, a z drugiej strony koryta rzeczki, będącej dopływem innej, sąsiedniej rzeczki. Pierwotnie założony był niewielki staw, dziś zasypany, w późniejszym czasie (1 poł. XIX w.?) na północ od niego, no osi pałacu, wykonano większy zbiornik na planie koła. Wówczas też powstało rozleglejsze miejsce, na którym rozplanowano wzmiankowany ogród angielski. - Tego typu założenia był popularny od XVIII w., a trwał w ciągu pierwszej połowy XIX w. Nawiązywał do ogrodów krajobrazowych, z ich swobodnym traktowaniem pejzażu jak i zieleni. Zamierzonym celem kompozycyjnym było wywołanie wrażeń, wywołujących romantyczne nastroje.

Z tego czasu w śladkowskim ogrodzie pozostał od strony północnej, ogrodowej, dostawiona do pałacu weranda, na której powyżej zlokalizowano balkon. Pozostała także zieleń drzew i krzewów, którą jednak nie tworzy zakomponowanych wnętrz ogrodowych. Również dawny staw – dziś zarośnięty, nie jest już elementem kompozycji. Podobnie jest od strony południowej pałacu – tu znajdował się obszerny, owalny podjazd główny, przecięty w środku na krzyż alejkami. W centrum tego krzyża umieszczone było popiersie Józefa Piłsudskiego na murowanym postumencie z tablicą – dziś zaginione.

Z otoczenia pałacu zniknęły w zasadzie całkowicie zabudowania gospodarcze (obory, czyli „okoły”, stodoły) od strony wschodniej, a także dawne oficyny. Jeszcze w 1995 r. istniały jeszcze czworak murowany datowany na 3 ćwierć XIX w.; ruina stajni, murowanej z 1 poł. XIX w.; spichlerz murowany z 1 poł. XIX w.; ruina gorzelni murowany (z połowy XIX w.) oraz murowana piwnica gorzelnia-na z 1 poł. XIX w. .

Obecnie stan zachowania zespołu pałacowego w Śladkowie Dużym jest bardzo zły.

Figury przydrożne

Krzyż przydrożny na postumencie murowanym przy wjeździe do wsi.

Krzyż przydrożny z napisem „Od głodu, wojny, ognia i szkody zachowaj nas panie. Fundator Władysław Borcholski 1920 r.”.

Kapliczka NMP na postumencie.

Figura św. Jana Nepomucena z 1810 r. przy drodze do Sędziejowic.

Śladków Mały

Grodzisko

Na północnym brzegiem rzeki Wschodnia w 2003 r. stwierdzono istnienie rozległego grodziska. Na jego temat milczy niestety „archeolog na probostwie” czyli S. Skurczyński , a także słynny etnograf Oskar Kolberg znający okolicę. Nie wymienia go również Erazm Majewski, który w dokonał pierwszego rozpoznania archeologicznego na terenie doliny rzeki Wschodniej (Schodniej). Nie zostało odnotowane również przez E. Dąbrowską, która w latach 60. XX w. dokonała weryfikacji terenowej tego obszaru , ani też badania powierzchniowe w ramach AZP.

Miejsce to nosi nazwę Zamczyska (w liczbie mnogiej, a nie pojedynczej!), obecnie jest porośnięte młodym lasem, a wcześniej było użytkowane rolniczo o czym można przekonać na podstawie analizy map z XIX i XX w. Grodzisko jest całkowicie pozbawione badań i literatury. Ostatnimi czasy, na podstawie obrazu LIDAR zaobserwowano „...regularne struktury przypominające obwałowania otaczające kilkuhektarowy obszar”. Na temat jego powstania i użytkowania przyjmuje się obecnie różne hipotezy. Jak określił to Andrzej Przychodni z WUKZ w Kielcach, „Z pewnością to pozostałości fortyfikacji ziemnych czy też pierwotnie drewniano-ziemnych. Trudno jednak powiedzieć, jakie jest ich pochodzenie, bo obok potencjalnych reliktyw wałów widać też prawdopodobnie pozostałość stanowiska artyleryjskiego z czasów ostatniej wojny”.

Zakres chronologiczny, w którym można umiejscowić powstanie i funkcjonowanie grodu w Śladkowie Małym, ustalono roboczo na czas od prehistorii aż do czasów nowożytnych. Zwraca się także uwagę, że na jego terenie są obecne umocnienia ziemne z czasów pierwszej i drugiej wojny światowej .

Wydaje się, że mamy tu do czynienia z pozostałością grodu z czasów walk toczonych na terenie pogranicza ziem wiślickiej i sandomierskiej w końcu XIII w.

Grodzisko ma narys trójkąta z zaokrąglonymi rogami), dostosowany do kształtu naturalnego cypla, znajdującego się w widłach rzeki Sanicy i Andrzejówki (Jędrzejówki). Teren ograniczony jest dwoma liniami wałów ziemnych, rozdzielonych suchą fosą, oraz dodatkową – od strony zewnętrznej. Teren grodziska w naturalny sposób dzieli się na część zachodnią, położoną w najwyższym miejscu, i część niższą, wschodnią. Pomiędzy nimi widoczna jest droga dojazdowa prowadząca dolina rzeczki Andrzejówki w kierunku miasta Chmielnik.

W opisie historycznym miasta Chmielnik z 1820 r. znajduje się wzmianka, na podstawie której można przypuścić, iż teren ten należał do lokowanego w XVI w. miasta Chmielnik: „Granice miasta Chmielnika zmniejszone częścią przez Dziedziców wsi Szladkowa przed lat 40 gdzie miasto utraciło 4 stajania gruntu za rzeką Miławką w stronie zachodniej, JW. Dziedzic terazniejszy odebrał w Kopaninach morgów 30 które od lat 30 odpadły od miasta” .

Młyniska. - Na terenie wsi znajdowały się dwa, drewniane młyny wodne. Pierwszy z XIX wieku, a drugi z ok. 1900 r., wpisany do rejestru zabytków nieruchomości jako „Młyn wodny”. Z powodu złego stanu technicznego został skreślony z rejestru zabytków. Szczęśliwie jednak zachowała się dokumentacja techniczna, dzięki której zachowana jest wiedza na jego temat.

Figury przydrożne

Krzyż żelazny na murowanym postumencie przy szosie do Buska-Zdroju. Figura św. Wojciecha kamienna na kamiennym postumencie w kształcie kolumny.

Zrecze Chalupczańskie

Park folwarczny XIX w.

Autorzy ZAiBwP notują na terenie wsi pozostałości założenia ogrodowego, o którym jednak nic bliższego nie wiadomo. Nie znana jest dokładna jego lokalizacja. Nie zaznaczono go na mapach: tzw. Kwatermistrzostwa z 1836, Na mapie Karte des westlichen Russlands z 1915, a także na Mapie Wojskowego Instytutu Geograficznego z 1938 r. Jedynie na Mapie Galicji Zachodniej (1804) przy drodze z Chmielnika do Gnojna zaznaczony został samotny teren zieleni i odizolowanych od wsi budynków na prawym brzegu rzeki.

Figury przydrożne

Krzyż metalowy na murowanym cokole – z napisem: „Na część i chwałę Panu Bogu. Fundatorowi Józef i Wiktoria Kamińscy 15 V 1926”.

W centralnej części wsi, znajdował się krzyż przydrożny drewniany z ok. 1850 r. W czasie ofensywy z zimy 1944-1945 r. znajdował się w tym miejscu cmentarz przyszpitalny armii radzieckiej. Po zakończeniu wojny ciała poległy przeniesione zostały na cmentarz wojenny w Chmielniku. Na miejscu zniszczonego krzyża właścicielka gruntu wzniosła kapliczkę na betonowym cokole poświęcona czci NMP.

Zrecze Duże

Fabryka odlewów żeliwnych

Okolo 1868 r. powstała na terenie wsi fabryka odlewów żeliwnych, zbudowana na rzece Wschodniej, na której powstał też staw, który dzięki spiętrzeniu wody, dawał energię do poruszania miechów. Nie wiemy, skąd brano surowiec do wytopu. W drugiej połowie XIX w. budynek przebudowany został na młyn wodny, przy którym powstał murowany dom młynarza z zabudową gospodarczą .

Obecnie zachowany budynek dawnej odlewnia, murowany z cegły, oraz ruina murowanego domu młynarza.

Analiza zabytków o największym znaczeniu dla Gminy

Osada przedlokacyjna

Zasługuje na zauważenie, że najstarszy kościół i otaczająca go niegdyś zabudowa, obecnie stanowi wieś Przededworze i znajduje się poza obecnym miastem. W opisie z XV w. wiadomo, że znajdowała się tu wyjątkowa rezydencja dla plebana, w której ulokowali się w XVI w. i w XVII w. proste stancji. Miejsce to znajduje się na zachód od kościółka cmentarnego. Ten właśnie obiekt wymaga badań, w celu odsłonięcia fundamentów nawy, i zapewne innych elementów architektonicznych, w tym prebendy. W jej murach pochowani są wybitni dziedzice wsi Lubania z rodu Grzymała. Cmentarz przykościelny został zmieniony w ciągu wieków, wymaga więc uwagi każdy wykop w okolicy. Uwagi wymagają również historyczne nagrobki i zieleń, którą należy przemyśleń zapewne na nowo. Na uwagę zasługuje również fakt, że na terenie dworskim mogą znajdować się pozostałości dworu pańskiego z XIV w.

Wykorzystanie tereny dworskiego i terenu cmentarza zapewniłoby ochronę tego miejsca. Dziś jest ono puste, rzadko odwiedzane przez mieszkańców i turystów. Resztki dawnej alei drzew liściastych prowadzą do miasta i obecnego kościoła parafialnego, co daje możliwość wytyczenia nowego miejsca spacerów, a nawet rekreacji. Jeżeli by doszło do badań archeologicznych w tym miejscu, można by wydobyć z zapomnienia fakt, że właśnie w tym miejscu (bok kościoła), stał budynek, w którym działał protestancki zbor. Obok w sadzawce odbywał się chrzest nowych członków zboru. We wspomnianym budynku prowadzone były prace nad wydaniem Biblii tzw. Brzeskiej. Protestanci obecni byli Chmielniku około 250 lat. W tym czasie katolicy mieli swoje nabożeństwo w Piotrkowicach, w opiece rodziny szlacheckich Ossowskich. Brak informacji na ten temat powoduje od wielu

lat, ze dom rodziny Ossowskiego, dwór, w którym notabene znajdowała się prebedalna kaplica NMP nazywany jest zbroem ariańskim.

Miasto

Zachował się czytelny układ urbanistyczny miasta lokowanego w XVI w. Rynek prostokątny z wychodzącymi z niego ulicami, kwartały przyrynkowe pochodzą z czasów lokacji. Jak pisał Kazimierz Głowacki z ROBiDZ w Kielcach, „Pierwszy udokumentowany archiwalnie projekt regulacji przestrzennej opracowany przez inżyniera Preussa na planie miasta wykreślonym w 1849 r. Przewidywano wówczas wytycznie targowiska na placu przed kościołem parafialnym, oraz usprawnienie węzłów komunikacyjnych przy głównych drogach lokalnych. Prace nad jego realizacją przerwały kolejne pożary, które nie omijały miasta (1851, 1876). W 1853 r. przystąpiono do niwelacji powierzchni miasta oraz brukowania ulic zgodnie z planem wykreślonym przez Jana Zdziennickiego w 1874 r. Prace te w latach 1875-1876, objęły m.in. ul. Bednarską i Furmańską. Pożar miasta w 1876 r., który pochłonął 208 budynków mieszkalnych i 416 gospodarczych wyhamował inwestycje drogowe 1891 r. sporządzony został przez Roberta Marfelda nowy plan regulacyjny miasta, który zakładał powiększenie jego terytorium i rozbudowanie infrastruktury. Większość z założeń nie doczekała się nigdy realizacji terenowych. M.in. projektowano wytyczenie dwóch dodatkowych placów targowych we wschodniej części miasta: Rynek Mrucza i Nowy Rynek.. M.in. w miejscu cmentarzy żydowskich przewidywano wytyczenie regularnych kompozycji ogrodowych. Trwałym śladem dziewiętnastowiecznych realizacji jest natomiast zabudowa wschodniej połaci starego rynku i wydzielenia z jego dawnej powierzchni Małego Rynku. Prace niwelacyjne i brukarskie w 1895 r. wykonano na ul. Szydłowskiej. W 1900 r. unowocześniono nawierzchnię ul. Szkolnej. W latach 1902-1904 drogę szydłowską tuż za miastem połączono z szosą chmielnicko-stopnicką. W latach 1911-1913 wybrukowano ulice: Szewską, Edwarda, Pińczowską i Bóźniczą. W 1928 r. przeniesiono targ zwierzętami z Rynku na nowo wytyczony plac przy ul. Szydłowskiej. Od 1960 r. budowa osiedli mieszkaniowych (22 Lipca, Sady, Słoneczne)”.

W wieku XVII na terenie miasta powstał nowy zbór, kalwiński, na działce obok dzisiejszego kościoła parafialnego. Powstała też murowana szkoła protestancka, niewykluczone, że w rejonie obecnej synagogi. Obecnie na terenie miasta nie ma żadnych śladów po okresie protestantyzmu. Wypadałoby upamiętnić ten okres i ludzi z nim związanych w rejonie dawnego cmentarza (resztki) koło kościoła parafialnego, może w formie obelisku

Obecnie Chmielnik tworzy społeczność, w której dominuje wyznanie katolickie. Kościół parafialny pw. Niepokalanego poczęcia N. P. Marii został wybudowany w latach 1730-1783. Jest to ciekawy, ścienno-filarowy kościół ze spokojną, fasadą wykonaną z piaskowcowych ciosów. Ma dobre proporcje wnętrza, bryły i fasady, klasyczny detal, co wskazuje na architekta wysokiej klasy, może Antonio Solari..

Zabudowa Placu Kościelnego i samego otoczenia kościoła wymaga starań, aby pomimo przebiegającego obok traktu komunikacyjnego, zachować jego pierwotną integralność. W czasach, gdy w rynku i w ulicach dominowali Żydzi, ludność katolicka Ignęła do swego kościoła tworząc własnym plac przy kościele, Domy tu istniejące i ulica do Rynku była zamieszkała przez katolików.

Cała zabudowa rynku i jego ulic i placów, to świadectwo obecności Żydów Chmielniku. Architektura mieszkalna pochodzi najczęściej z końca XIX w. i pocz. XX w. i pochodzi z czasów po wielkich pożarach miasta; większa jej część wymaga wielkiej uwagi ze względu na nie najlepszy stan techniczny murów, dachów, elewacji. Podwórka nie zostały jeszcze zmienione, mają często pokrycie naturalne. Stanowią przykład małomiasteczkowej architektury mieszczańskiej.

Na baczność uwagę zasługują domy w rynku od nr 1 do nr 4. Zachowane piwnice, w jednej schody w ścianie, zdają się sugerować, że pochodzą z XVIII w., a więc byłyby przykładem katolickiej zabudowy, a co więcej nie wykluczone, że są one resztką dawnego ratusza.

Nekropolie żydowskie, już w XIX w. zwróciły uwagę projektantów. Planowano urządzić na nich tereny spacerowe. Dziś wszystkie nekropolie, katolickie i żydowskie (poza protestanckimi) są zabezpieczone i chronione.

Synagoga stanowi miejsce kultury i pamięci Żydów chmielnickich, na co mieszkańcy i władze zwracają baczność uwagę. Jest to obecnie główny „produkt turystyczny” miasta.

Na tym tle ciekawie prezentują się przykłady architektury z 20-lecia międzywojennego, w tym kinoteatru (1936).

Miasto nie ma swojego muzeum ani Sali Tradycji. Prezentowane dziedzictwo w tzw. Sztetlu, czyli ośrodku stworzonym w odbudowanej synagodze, prezentuje 250 lat obecności Żydów. Brakuje upamiętnienia całej historii miasta.

Miejscem, w którym można by pokusić się o stworzenie takiej placówki są Piotrkowice. Niegdyś droga z miasta prowadziła na północny zachód poprzez Celiny, Suliszów, Monostowice do Piotrkowic. Była to polna droga o charakterze lokalnym, służąca

katolikom udającym się do kościoła, obecnie stojącego na cmentarzu w Piotrkowicach, z relikiami Świętego Krzyża i chodnym obrazem NMP. Potem, w XVII w. powstało obok sanktuarium NMP w klasztorze. W jego murach funkcjonowało w XIX w. gimnazjum. W XVII stuleciu miało być również lokowane miasteczko. Na wzgórzu zwanym Tarnoskała powstała siedziba pańska rodziny Tarnowskich. Siostra dziedziczki, Franciszka, została żoną królewicza polskiego, Karola Wetynn'a, a konsekwencji – babka dynastii królów włoskich.

Obecnie obiekt został zwrócony danym właścicielom, i czeka na „lepsze czasy”. Jak planowano we wstępnych pracach nad Programem Opieki, obiekt po remoncie i odbudowie nadawał by się wspaniale na muzeum Ziemi Chmielnickiej wraz z zapleczem dla turystów w Piotrkowicach.

Inne zespoły dworskie znajdują się w ogólnie nie najlepszej kondycji. Zespół w Lubani nazywany pałacem, to dwór z XIX w. zbudowany na piwnicach obiektu z XVI w., Zespół w Łagiewnikach zajęty jest przez Dom Pomocy Społecznej. Suliszów stanowi skromny domek murowany, słabo widoczny na tle zabudowy wsi. W innych miejscowościach zespoły dworskie nie istnieją. Stan zespołu pałacowego w Śladkowie jest zły, ale w każdej chwili do remontu (jeszcze). Nie zachował się zespół dworski w Sędziejowicach, w której funkcjonował niegdyś zbór protestancki, obecnie kościół katolicki.

Dawne parki dworski w Lubani, Łagiewnikach i Piotrkowicach obecnie zarosły samosiejką. Nie stanowią poza relikiami przykładów zaplanowanej zieleni.

Na uwagę zasługują przykłady budownictwa przemysłowego. Dawna odlewnia żelaza i fabryka „machin” rolniczych, potem młyn w Zreczu, piec wapienny na granicy ze wsią Lisów, dawna rzeźnia w Chmielniku, poczta w Piotrkowicach i dwie poczty w Chmielniku – to ciekawe przykłady dawnej architektury przemysłowej i jej pokrewnej. Resztki kolejki dojazdowej znajdują się obecnie już tylko w Sędziejowicach, wraz ze stacją

Nie zachowała się architektura drewniana, Tradycyjne budownictwo chłopskie, występuje gdzieś, ale pochodzi z lat 30. XX w. wyjątkiem są dwie studnie drewniane w Suchowoli, ale znajdują się one w bardzo złym stanie technicznym.

Największym obecnie potencjalnym skarbem Gminy są stanowiska archeologiczne. Najciekawsze z naukowego punktu wydają się te znajdujące się w centrum Gminy w okolicy Chmielnika i Zrecza, oraz Zamczysko w Śladkowie Małym. Interesujący jest również rejon Sędziejowic. Prace archeologiczne ostatnio prowadzono na stanowisku Śladków Mały „Zamczysko”. Równie interesujące wydać się mogą również prace w rejonie dworu i kościoła w Przededworzu, Sędziejowicach (zespole dworskim), megalitycznym kopcu

w Łagiewnikach, w zespole Tarnoskała, oraz we wsiach Suliszów i Minostowice, gdzie w czasach Długosza wymieniono ogółem 11 dwór obronnych.

Dlatego autor Programu postulował w rozmowach z władzami Gminy powstanie w Piotrkowicach „muzeum” archeologicznego dla całej ziemi kieleckiej, w nowym obiekcie, albo też w zespole dworskim Tarnoskała.

6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy. Analiza szans i zagrożeń

W celu właściwej oceny stanu dziedzictwa kulturowego gminy Chmielnik oraz możliwości w tym zakresie, przeprowadzono analizę SWOT:

Silne strony

- dogodne położenie komunikacyjne;
- otwartość i przychyłność władz samorządowych;
- akcentowanie rozwoju turystyki z wykorzystaniem dziedzictwa kulturowego w dokumentach strategicznych gminy;
- duża ilość cennych zabytków;
- zachowane obiekty sakralne o wysokiej wartości kulturowej;
- walory krajobrazowe gminy – wynikające z położenia, klimatu oraz lokalizacji na jej terenie obszarów ochrony przyrody, licznych zabytków architektury i zbiornika wodnego w Śladkowie Małym
- walory przyrodnicze gminy – znajdujące się w bliskości parki krajobrazowe i inne obszary objęte ochroną (rezerwaty przyrody, strefy uzdrowiska itd.), czyste środowisko z mikroklimatem sprzyjającym leczeniu;
- oznakowane szlaki turystyczne, w tym tematyczne oraz trasy rowerowe;
- zaktualizowana gminna ewidencja zabytków;
- wyznaczone strefy ochrony konserwatorskiej;
- opracowane miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego gminy uwzględniające ochronę dziedzictwa kulturowego;
- wieloletnia tradycja uzdrowiskowa;
- bogata i ciekawa historia gminy;
- silne poczucie tożsamości lokalnej mieszkańców;
- współpraca z lokalnymi mediami;

Słabe strony

- brak popularyzacji wiedzy o wartości chronionych obiektów oraz idei ochrony zabytków;
- brak zaangażowania społeczeństwa w rozwój gminy;
- niewystarczający stan zabezpieczenia obiektów zabytkowych, w tym parków i postępujący proces ich niszczenia;
- brak zabezpieczeń antywłamaniowych i przeciwpożarowych w wielu obiektach zabytkowych;
- samowole budowlane oraz niewłaściwie prowadzone remonty obiektów zabytkowych, powodujące utratę walorów zabytkowych;
- mieszana struktura własnościowa, utrudniająca porozumienie w sprawie remontów;
- stosunkowo niewielka dbałość o obiekty wpisane do gminnej ewidencji zabytków;
- niewystarczająca wizualizacja obszaru (brak tablic informacyjnych, oznakowań tras, szlaków, miejsc historycznych, punktów turystycznych);
- niewystarczająco rozwinięty system wewnętrznej i zewnętrznej informacji turystycznej;
- niewystarczające środki finansowe w budżecie gminy na wsparcie działań z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego;
- działanie: Miejsko – Gminnej Biblioteki Publicznej w Chmielniku. Samorządowego Centrum Kultury, Towarzystwo Przyjaciół Ziemi Chmielnickiej, prężnie działający oddział PTTK w Busku-Zdroju i w Kielcach.
- słaba kondycja i sytuacja ekonomiczna gospodarstw rolnych, spadek dochodów ludności wiejskiej;
- niewystarczająca promocja gminy - brak określonej strategii.

Szanse gminy:

- pojawienie się funduszy pomocowych wspomagających inwestycje miejskie;
- możliwość wsparcia finansowego z różnych źródeł, w tym ze środków Unii Europejskiej;
- wzrost dotacji na prace z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami, w tym na prace konserwatorskie;
- podniesienie poziomu życia ludzi;
- wykorzystanie walorów zasobów kulturowych dla rozwoju turystyki;

- wzrost świadomości w widzeniu obiektu zabytkowego jako miejsca do życia i jako lokowanie kapitału;
- kreowanie nowych obszarów i produktów turystycznych w oparciu o atrakcyjny sposób zagospodarowania obiektów zabytkowych;
- tworzenie nowych projektów i produktów turystycznych w oparciu o istniejące zasoby;
- oznakowanie tras turystycznych pod kątem zabytków i atrakcji turystycznych;
- poprawa dostępności do zabytków przez wprowadzanie nowoczesnych, bazujących na technologiach internetowych systemów informacji turystycznej;
- rosnąca rola samorządu włączającego się w sferę ochrony dziedzictwa;
- wysoka atrakcyjność turystyczna regionu;
- programy edukacyjne, promocyjne, restrukturyzacyjne, prewencyjne i modernizacyjne realizowane na terenie gminy przez powiat, organy administracji wojewódzkiej i państwowej;
- systematyczne opracowywanie aktualizacji dokumentów na poziomie gminy;
- komplementarność z Programem opieki nad zabytkami dla województwa świętokrzyskiego;
- uwzględnienie ochrony dziedzictwa kulturowego w planowaniu przestrzennym;
- archeologiczne badania na terenach realizowanych lub przewidzianych do inwestycji;
- wprowadzenie nowoczesnych metod badawczych.

Zagrożenia

- brak jasnych i przejrzystych przepisów regulujących działania przy obiektach zabytkowych niewpisanych do rejestru zabytków;
- samowola budowlana - wprowadzanie elementów obcych, nowej zabudowy - np. nieprzemyślanej, niezgodnej z historyczną kolorystyką, agresywnych nośników reklamowych, architektury niezgodnej z lokalnymi tradycjami;
- niezbyt skuteczna egzekucja prawna w zakresie samowoli budowlanych oraz dewastacji zabytków i środowiska;
- zanieczyszczenie środowiska związane ze zwiększoną liczbą pojazdów;
- jednowymiarowe postrzeganie zasobów dziedzictwa kulturowego: wyłącznie poprzez pryzmat ich gospodarczego wykorzystania lub przeciwnie- jedynie jako zasobu historycznego;
- brak dostatecznego nadzoru nad remontami i przebudowami obiektów zabytkowych;

- pogarszający się stan techniczny obiektów zabytkowych na terenie gminy;
- brak środków finansowych na infrastrukturę;
- skomplikowane procedury w ubieganiu się o środki zewnętrzne skutkujące stosunkowo niewielkim wykorzystaniem środków z Unii Europejskiej, zwłaszcza przez osoby prywatne;
- niska świadomość mieszkańców gminy w temacie istniejących na jej terenie zabytków, dziedzictwa i tradycji charakteryzujących gminę;
- zerwanie ciągłości kulturowej- zmiana systemu wartości pomiędzy pokoleniami;
- zagrożenia związane z działalnością inwestycyjną;
- zagrożenia powodujące zmiany w układzie kompozycyjnym gminy;
- bardzo wysokie koszty remontów obiektów zabytkowych;
- zagrożenie dla dziedzictwa archeologicznego przez eksploatacje surowców skalnych oraz inwestycje infrastrukturalne i przemysłowe związane z pracami ziemnymi.

7. Założenia programowe

Gminny program opieki nad zabytkami Miasta i Gminy Chmielnik służy ochronie i wykorzystaniu lokalnych zasobów dziedzictwa kulturowego, w różnych dziedzinach życia społecznego. Realizacja wyznaczonych celów, wymaga przede wszystkim zmiany w świadomości, szczególnie w obszarze odpowiedzialności jednostki samorządu terytorialnego, podmiotów, instytucji i sfer funkcjonalnych, które odpowiadają za ochronę środowiska kulturowego i naturalnego, za ład i zagospodarowanie przestrzenne, a także wyznaczone kierunki rozwoju gminy. Ważne jest także, aby właściciele zabytkowych obiektów, zmienili swoje podejście, przyczyniając się w ten sposób do poprawy stanu zachowania wszelkich dóbr środowiska kulturowego i naturalnego.

Na podstawie przeprowadzonej oceny stanu dziedzictwa kulturowego gminy, za pomocą analizy SWOT, zostały opracowane dwa priorytety, do których realizacji wyznaczono kierunki działania wraz z zadaniami. Czynności te osiągnięte zostaną w perspektywie długofalowej, wieloletniej, których ostatecznym rezultatem będzie przywrócenie zabytkom gminy właściwych im walorów historycznych i estetycznych.

7.1. Priorytety gminnego programu opieki nad zabytkami gminy Chmielnik:

PRIORYTET I: Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego gminy, jako element rozwoju gospodarczo-społecznego

PRIORYTET II: Promocja dziedzictwa kulturowego i edukacja służąca budowaniu tożsamości kulturowej mieszkańców gminy

7.2. Kierunki działań i zadania Gminnego programu opieki nad zabytkami gminy

Dla priorytetu pierwszego, ustalono następujące kierunki działań, wraz z zadaniami dla każdego z kierunków.

PRIORYTET I: Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego gminy, jako element rozwoju gospodarczo- społecznego gminy.

KIERUNKI DZIAŁAŃ:

1. Podjęcie działań mających na celu podniesienie atrakcyjności krajobrazu kulturowego gminy na potrzeby edukacyjne, społeczne i turystyczne:

ZADANIA:

- przestrzeganie i uaktualnianie zasad dotyczących umieszczania szyldów i reklam na obiektach zabytkowych, ujętych w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego;
- poprawa dostępności do poszczególnych obiektów zabytkowych poprzez odpowiednie oznakowanie obiektów, dróg i szlaków;
- współpraca z organizacjami turystycznymi w zakresie ustalenia potrzeb rozwoju bazy turystycznej i propagowania walorów gminy oraz rozwinięcia informacji turystycznej w miejscach najliczniej uczęszczanych przez turystów;
- długofalowa rewaloryzacja starego miasta Chmielnika, w tym: opracowanie koncepcji pełnej rewaloryzacji założenia starego miasta, prace konserwatorskie przy najcenniejszych kamienicach, wprowadzenie iluminacji najważniejszych obiektów;
- umieszczenie tablic zawierających krótką informację na temat historii obiektu;
- montaż iluminacji świetlnych kościołów z terenu gminy.

2. Zintegrowana ochrona dziedzictwa kulturowego i środowiska przyrodniczego:

ZADANIA:

- egzekwowanie ustaleń miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego;
- w momencie przyjmowania nowych planów, strategii dbałość o włączanie zagadnień z ochrony dziedzictwa kulturowego do treści tych dokumentów;
- zintegrowanie działań: jednostek samorządowych wszystkich szczebli, instytucji rządowych, kulturalnych, oświatowych i badawczych, organizacji pozarządowych oraz właścicieli prywatnych obiektów zabytkowych;
- ochrona dziedzictwa archeologicznego w ścisłym połączeniu z ochroną środowiska kulturowego i przyrodniczego;
- wspieranie badań archeologicznych poprzez inwentaryzacje terenowe stanowisk archeologicznych w ramach AZP;
- uzgodnienie z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków kwestii umieszczenia tabliczek „zabytek chroniony prawem” na obiektach wpisanych do rejestru zabytków prowadzonego przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków;

Właściciel zabytku, w celu poinformowania, iż dany obiekt jest zabytkiem, może umieścić na nim znak informacyjny o tym, że podlega on ochronie- wynika to z art. 12 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Znak ma kształt pięciokątnej tarczy skierowanej ostrzem w dół, o wymiarach 185 x 100 mm, wykonanej z blachy, na białym tle w górnej części napis „ZABYTEK CHRONIONY PRAWEM”, poniżej tarcza herbowa złożona z błękitnego kwadratu, którego jeden z kątów tworzy ostrze tarczy, oraz umieszczonego nad nim błękitnego trójkąta, rozgraniczony po każdej stronie białym trójkątem.

3. Rozszerzenie zasobów prawnych form ochrony zabytków gminy:

ZADANIA:

- bieżąca aktualizacja i weryfikacja obiektów ujętych w gminnej ewidencji zabytków w uzgodnieniu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków;
- inwentaryzacja obiektów małej architektury, jako świadectwa kulturalnej przeszłości regionu (krzyże, kapliczki przydrożne, miejsca pamięci) oraz wpisanie najcenniejszych z nich do gminnej ewidencji zabytków w uzgodnieniu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków;
- wystąpienie o wpis kolejnych obiektów do rejestru zabytków, dla obiektów stanowiących własność gminy w porozumieniu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków;
- podjęcie starań w kierunku utworzenia parku kulturowego na terenie gminy;
- uwzględnianie ochrony zabytków przy planowaniu zadań inwestycyjnych gminy;
- uwzględnienie postulatów ochrony dziedzictwa kulturowego i walorów przyrodniczych w treści dokumentów planistycznych, między innymi przy zmianie istniejących miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego;
- jasne i czytelne zaprezentowanie wszystkich form ochrony dziedzictwa kulturowego w dokumentach strategicznych gminy - szczegółowe oznaczenie zabytków i lokalizacji terenów objętych ochroną;
- zbieranie informacji, co dwa lata, od właścicieli obiektów wpisanych do rejestru zabytków i ujętych w gminnej ewidencji zabytków, dotyczących przeprowadzonych remontów.

4. Zahamowanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania

ZADANIA:

- prowadzenie prac remontowo-konserwatorskich przy obiektach zabytkowych, stanowiących własność gminy w uzgodnieniu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków;
- interwencja władz gminy przy rażących naruszeniach prawa budowlanego (zwłaszcza w zakresie samowoli budowlanych na obszarach objętych ochroną konserwatorską), przy obiektach zabytkowych oraz ujętych w ewidencji gminnej (zwłaszcza jeśli chodzi o rozbudowy i przebudowy zmieniające bryłę budynków) we współpracy z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków;
- zmiany zagospodarowania przestrzennego, realizacji inwestycji, będących własnością gminy, przy bezwzględnym przestrzeganiu ustawowego wymogu uzyskiwania konserwatorskiego pozwolenia na prowadzenie prac w budynkach objętych ochroną, na podstawie wpisu do rejestru zabytków, indywidualnego lub zespołowego;
- kontynuowanie systemu corocznego rezerwowania środków w budżecie gminnym przeznaczonych na dofinansowania prac konserwatorskich i remontów dla właścicieli zabytków;
- prowadzenie okresowych kontroli stanu zachowania obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków: stanowiących własność gminy, w celu wytypowania najbardziej zagrożonych, wymagających niezbędnych remontów, na tej podstawie opracowanie planu remontów z udziałem pracowników Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków;
- podjęcie działań umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami;
- podnoszenie poziomu wykształcenia pracowników Urzędu Miasta i Gminy zatrudnionych w sferze ochrony dziedzictwa kulturowego, poprzez przeprowadzanie odpowiednich szkoleń;
- wskazanie możliwości właścicielom obiektów zabytkowych i pomoc przy ubieganiu się o dotacje lub refundacje kosztów prac z funduszy krajowych, wojewódzkich i europejskich;
- doradztwo w przygotowywaniu wniosków o dofinansowanie;
- inwentaryzacja zabytkowych nagrobków na terenach cmentarzy;
- prace porządkowo - pielęgnacyjne na terenach parków, na terenach cmentarzy będących własnością gminy.

PRIORYTET II: Promocja dziedzictwa kulturowego i edukacja służąca budowaniu tożsamości kulturowej mieszkańców gminy Chmielnik

KIERUNKI DZIAŁAŃ:

1. Szeroki dostęp do informacji o dziedzictwie kulturowym gminy.

ZADANIA:

- umieszczenie na stronie internetowej gminy gminnej ewidencji zabytków
- zapoznanie mieszkańców z zagadnieniami dotyczącymi gminnej ewidencji zabytków oraz przybliżenie skutków prawnych z tym związanych;
- stworzenie przewodnika praktycznego poświęconego zabytkom dla właścicieli obiektów
- utworzenie profesjonalnego Punktu Informacji Turystycznej;
- opracowanie interaktywnej mapy gminy z naniesioną lokalizacją obiektów zabytkowych, ułatwiającej dotarcie do wszystkich elementów dziedzictwa kulturowego;
- opracowanie zintegrowanego systemu informacji wizualnej obejmującego zasoby i walory dziedzictwa kulturowego gminy Chmielnik, np. informacje o znanych postaciach zamieszkujących kiedyś tereny gminy, spis zabytków i stanowisk archeologicznych znajdujących się na terenie gminy (zawierający krótki opis każdego z nich);
- opracowanie szlaków turystycznych, wykorzystujących walory dziedzictwa kulturowego;
- stworzenie trasy turystycznej szlakiem kapliczek, figur i krzyży przydrożnych.

2. Popularyzowanie wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym gminy.

ZADANIA:

- wydawanie i wspieranie publikacji, folderów promocyjnych, przewodników poświęconych problematyce dziedzictwa kulturowego gminy;
- prowadzenie działalności edukacyjnej skierowanej do młodzieży szkolnej poprzez organizowanie dla niej: konkursów szkolnych popularyzujących historię gminy oraz jej zabytki;

- wspieranie działań i ścisła współpraca z: Miejsko - Gminną Biblioteką Publiczną w Chmielniku, Centrum Kultury w Chmielniku, Towarzystwem Przyjaciół Ziemi Chmielnickiej, księżmi parafii w Chmielniku, Lisowie, Piotrkowicach i Sędziejowicach oddziałem PTTK w Busku-Zdroju i w Kielcach.
- promowanie imprez folklorystycznych, warsztatów, przeglądów, festiwali, lokalnych obrzędów, jako produktów turystycznych stanowiących o tożsamości gminy
- nagłaśnianie, promowanie i informowanie lokalnej społeczności o ważnych odkryciach konserwatorskich i archeologicznych;
- kontynuowanie współpracy z lokalnymi mediami oraz wprowadzenie stałej rubryki dotyczącej zagadnień związanych z zabytkami.

8. Instrumentarium realizacji Gminnego programu opieki nad zabytkami

Gminny program opieki nad zabytkami realizowany będzie poprzez wykonanie wskazanych zadań, na rzecz osiągnięcia przyjętych w nim priorytetów. Podstawę instrumentarium stanowią obowiązujące przepisy prawa oraz zawarte w nich regulacje.

Regulacje te dotyczą instrumentów ekonomiczno - prawnych, społecznych oraz finansów publicznych. Zakłada się, że zadania określone w niniejszym programie będą wykonywane za pomocą następujących instrumentów:

instrumenty prawne:

- aktualizacja miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego;
- wnioskowanie o wpis do rejestru zabytków obiektów będących własnością gminy;
- wykonywanie decyzji administracyjnych z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami, np. Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

instrumenty finansowe:

- finansowanie prac konserwatorskich przy obiektach zabytkowych będących własnością gminy;
- udzielanie dotacji na prace remontowe, konserwatorskie i budowlane przy zabytkach;
- korzystanie z programów uwzględniających finansowanie z funduszy europejskich oraz dotacje, subwencje.

instrumenty społeczne:

- prowadzenie działań z zakresu współpracy i współdziałania z właścicielami oraz użytkownikami zabytków (władzami kościelnymi i parafiami, osobami fizycznymi innymi), a także edukacja i informacja odnośnie dziedzictwa kulturowego gminy;
- edukacja kulturowa.
- instrumenty koordynacji:
- realizacja projektów i programów gminy, dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego gminy;
- realizacja poprzez monitoring stanu środowiska kulturowego.
- instrumenty kontrolne:
- aktualizacja i weryfikacja gminnej ewidencji zabytków;
- oceny zmian w zagospodarowaniu przestrzennym gminy;
- sporządzanie co dwa lata sprawozdania z realizacji Gminnego programu opieki nad zabytkami oraz aktualizacja programu związana z ustawowym czteroletnim okresem obowiązywania.

9. Zasady oceny realizacji Gminnego programu opieki nad zabytkami gminy Chmielnik:

Zgodnie z art. 87 ust. 5 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. 2018 poz. 2067 ze zm.) Burmistrz zobowiązany jest do sporządzania, co dwa lata, sprawozdań z realizacji Gminnego programu opieki nad zabytkami i przedstawiania go Radzie Miejskiej. Wykonanie takiego sprawozdania, powinno być poprzedzone oceną poziomu realizacji programu, która powinna uwzględniać: wykonanie zadań, które zostały przyjęte do realizacji w czteroletnim okresie obowiązywania gminnego programu opieki nad zabytkami oraz efektywność ich wykonania.

Dla priorytetu I - Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego gminy, jako element rozwoju gospodarczo - społecznego gminy, przyjmuje się następujące wskaźniki oceniające poziom realizacji programu opieki nad zabytkami:

- procentowy poziom wydatków budżetu gminy poniesionych na realizację Gminnego programu ochrony i opieki nad zabytkami;
- wartość pozyskanych środków finansowych ze źródeł pozabudżetowych przez gminę;
- liczba obiektów poddanych pracom zabezpieczającym przed zniszczeniem lub kradzieżą;

- zakres prac związanych z opracowaniami rewaloryzacji obiektów zabytkowych;
- ilość oznaczonych obiektów zabytkowych, dróg, tras turystycznych;
- ilość umieszczonych tablic zawierających krótką informację na temat historii obiektu;
- ilość umieszczonych iluminacji świetlnych kościołów z terenu gminy;
- ilość umieszczonych tabliczek „zabytek chroniony prawem” na obiektach wpisanych do rejestru zabytków;
- ilość złożonych wniosków na dofinansowanie prac remontowych przez właścicieli zabytkowych obiektów;
- ilość przeprowadzonych inwentaryzacji terenowych stanowisk archeologicznych w ramach AZP;
- ilość obiektów wpisanych do rejestru zabytków;
- ilość przeprowadzonych inwentaryzacji obiektów małej architektury,
- ilość zebranych informacji od właścicieli obiektów wpisanych do rejestru zabytków, dotyczących przeprowadzonych remontów;
- ilość interwencji władz gminy przy rażących naruszeniach prawa budowlanego;
- ilość przeprowadzonych kontroli stanu zachowania obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków, stanowiących własność gminy i pozostałych jednostek;
- ilość stworzonych stanowisk pracy związanych z opieką nad zabytkami;
- ilość przeprowadzonych szkoleń dla pracowników Urzędu Miasta i Gminy zatrudnionych w sferze ochrony dziedzictwa kulturowego;
- ilość złożonych wniosków o dofinansowanie;
- wartość przyznanych dotacji na prace konserwatorskie i remonty dla obiektów zabytkowych;
- ilość przeprowadzonych prac porządkowo - pielęgnacyjnych na terenach zielonych, na terenie cmentarzy, będących własnością gminy.

Dla priorytetu II - Promocja dziedzictwa kulturowego i edukacja służąca budowaniu tożsamości kulturowej mieszkańców gminy Chmielnik, przyjmuje się następujące wskaźniki oceniające poziom realizacji Gminnego programu opieki nad zabytkami:

- ilość odwiedzin strony internetowej gminy z zamieszczoną gminną ewidencją zabytków wraz z kartami obiektów;
- ilość przedstawionych mieszkańcom informacji dotyczących gminnej ewidencji zabytków oraz przybliżenie skutków prawnych z tym związanych;

- ilość odwiedzin strony internetowej gminy z interaktywną mapą gminy z naniesioną lokalizacją obiektów zabytkowych;
- ilość opracowanych szlaków turystycznych, wykorzystujących walory dziedzictwa kulturowego;
- liczba opracowanych i wydanych publikacji, folderów promocyjnych, przewodników poświęconych problematyce dziedzictwa kulturowego gminy;
- ilość wydanych artykułów w lokalnej prasie dotyczących zagadnień związanych z zabytkami;
- ilość przeprowadzonych konkursów szkolnych popularyzujących historię gminy oraz jej zabytki i wystaw.

10. Źródła finansowania Gminnego programu opieki nad zabytkami:

Niniejszy rozdział wskazuje możliwości w zakresie pozyskiwania środków ze źródeł pozabudżetowych. Ważne jest, by władze gminy z własnej inicjatywy podjęły próbę wygospodarowania w budżecie środków przeznaczonych na realizację zapisów programu opieki nad zabytkami. Tym bardziej, że znaczna część źródeł zewnętrznych wymaga zapewnienia wkładu własnego w finansowanych przez nie projektach. Główny obowiązek związany z opieką, ochroną oraz finansowaniem wszelkich prac konserwatorskich, spoczywa na właścicielach i użytkownikach obiektów zabytkowych.

Źródła zewnętrznego finansowania:

- Źródła krajowe:
  - dotacje Ministra Kultury;
  - dotacje Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków;
  - dotacje gminne;
  - dotacje wojewódzkie i powiatowe;
  - dotacje Ministra Administracji i Cyfryzacji - fundusz kościelny;
  - programy operacyjne Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego;
  - promesa Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.
- Źródła zagraniczne:
  - źródła unijne w ramach funduszy strukturalnych;
  - źródła pozaunijne – tzw. Mechanizm Norweski i Mechanizm Finansowy EOG.

10.1. Dotacje

Sprawy, związane z dofinansowaniem prac przy obiektach zabytkowych, reguluje rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, (Dz. U. z 2017 r. poz. 1674).

Dotacja może zostać udzielona osobie fizycznej, jednostce samorządu terytorialnego lub innej jednostce organizacyjnej będącej właścicielem bądź posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru lub posiadającej taki zabytek w trwałym zarządzie. Udzielana jest na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych, planowanych do przeprowadzenia w roku złożenia wniosku lub następnym, bądź na zasadzie refundacji poniesionych już nakładów przed upływem 3 lat po wykonaniu prac. W przypadku refundacji kosztów prac wniosek powinien być złożony w roku następującym po roku, w trakcie którego zakończono wszystkie prace konserwatorskie i roboty budowlane podlegające dofinansowaniu.

Według artykułu 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, określa szczegółowo wykaz działań które mogą podlegać dofinansowaniu. Dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane może obejmować wyłącznie nakłady konieczne poniesione na przeprowadzenie następujących działań:

- sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich;
- przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych;
- wykonanie dokumentacji konserwatorskiej;
- opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich;
- wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami prawa budowlanego;
- sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrz;
- zabezpieczenie, zachowanie i utwalenie substancji zabytku;
- stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku;
- odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki;
- odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności;

- odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych odrzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych;
- modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności;
- wykonanie izolacji przeciwwilgociowej uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomości o własnych formach krajobrazowych;
- działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu;
- zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru;
- zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej. Standardowo, dotacja udzielana jest w wysokości do 50% nakładów koniecznych na wykonanie powyższych działań. Natomiast wysokość dotacji może zostać zwiększona, nawet do 100% nakładów koniecznych, w wypadku jeżeli:
- zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową,
- wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem, technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych,
- stan zachowania zabytku wymaga niezwłocznego podjęcia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych.

Jednocześnie, łączna kwota dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru, udzielonych przez ministra do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków bądź organ stanowiący miasta, powiatu lub samorządu województwa, nie może przekraczać wysokości 100 % nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót.

Dotacje Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków

Udzielane są w celu poprawy stanu zachowania zabytków poprzez ochronę i zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, konserwację i rewaloryzację zabytków, udostępnianie zabytków na cele publiczne. Kwalifikują się prace prowadzone przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, realizowane bez udziału środków europejskich. Planowane w roku udzielenia dotacji lub prowadzone w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku

(refundacja). Uprawnionymi wnioskodawcami są jednostki posiadające tytuł prawny do zabytku wynikający z prawa własności, użytkowania wieczystego, trwałego zarządu, ograniczonego prawa rzeczowego albo stosunku zobowiązaniowego.

Zasady udzielania dotacji:

- dofinansowanie może obejmować jedynie nakłady konieczne na prace (określone w art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami)
- dofinansowanie może być udzielone do wysokości 50 % nakładów koniecznych.

W wyjątkowych wypadkach (wyjątkowa wartość historyczna, artystyczna lub naukowa obiektu, wymagane przeprowadzenie złożonych technologicznie robót, stan zachowania zabytku wymaga natychmiastowej interwencji) dofinansowanie może stanowić 100 % wartości robót.

Środki Świętokrzyskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków

Zasady udzielania dotacji określa Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, (Dz. U. z 2017 r. poz. 1674).

Wniosek należy złożyć do 28 lutego każdego roku, w którym ma być udzielona dotacja na dofinansowanie prac, które zostaną przeprowadzone lub do 30 czerwca, w którym dotacja ma być udzielona na dofinansowanie prac przeprowadzonych w okresie 3 lat poprzedzających rok złożenia wniosku. Została ponadto opracowana Instrukcja w sprawie przyjmowania i rozpatrywania wniosków oraz udzielania i rozliczania dotacji celowej udzielanej przez ŚWKZ na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków województwa świętokrzyskiego.

Dotacje gminne

Zgodnie z art. 81 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz zgodnie z ustawą z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach jest również obowiązkiem jednostki samorządu terytorialnego szczebla gminnego. Dla jednostki samorządu terytorialnego, posiadającej tytuł prawny do obiektu, opieka nad zabytkiem jest ponadto jej zadaniem własnym. Zasady i tryb postępowania o udzielenie dotacji z budżetu gminy Chmielnik na

prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków regulowane są stosowną uchwałą Rady Miejskiej w Chmielniku.

Dotacje wojewódzkie i powiatowe

Dofinansowanie prac przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków odbywa się na podstawie art. 81 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz na podstawie uchwały Sejmiku Województwa (Powiatu) w sprawie trybu i zasad przyznawania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane.

Środki Województwa Świętokrzyskiego

Samorząd Województwa Świętokrzyskiego udziela dotacji celowych na prace konserwatorskie i budowlane w drodze konkursu. Zasady i tryb udzielania dotacji określa uchwała nr VII/121/11 Sejmiku Województwa Świętokrzyskiego z dnia 27 kwietnia 2011 r. w sprawie zasad udzielania dotacji z budżetu samorządu województwa na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, położonym na obszarze Województwa Świętokrzyskiego.

Środki Powiatu Kieleckiego

Zasady udzielania dotacji określa uchwała Nr XXIII/203/2008 Rady Powiatu Kieleckiego z dnia 19 grudnia 2008 r. w sprawie określenia zasad udzielania dotacji na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków z późniejszymi zmianami. Dotacja może być udzielona podmiotowi będącemu właścicielem bądź posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru zabytków lub posiadającemu taki zabytek w trwałym zarządzie. Dotacja może być udzielona w wysokości do 50% nakładów koniecznych na wykonanie przez wnioskodawcę prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru.

Dotacje Ministra Administracji i Cyfryzacji - fundusz kościelny

Środki Funduszu można przeznaczyć na remonty i konserwacje obiektów sakralnych o wartości zabytkowej (art. 9 ust. 1 ustawy z dnia 20 marca 1950 i § 1 rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 23 sierpnia 1990 r. w sprawie rozszerzenia celów Funduszu Kościelnego, Dz. U. nr 61 poz. 354). Dotacja mogą być objęte podstawowe prace zabezpieczając obiekt: remonty dachów, stropów, ścian i elewacji, osuszanie, odgrzybianie, izolacja, wymiana

stolarki okiennej i drzwiowej, instalacji elektrycznej, odgromowej, przeciwłamaniowej i przeciwpożarowej.

10.2. Programy operacyjne Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Jednym z najważniejszych źródeł finansowania zadań związanych z ochroną i opieką zabytków są środki budżetu państwa będące w dyspozycji Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, który corocznie ogłasza stosowne konkursy. Programy operacyjne Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego:

Program „Dziedzictwo Kulturowe”

Program ten stanowi kontynuację finansowania w ubiegłych latach. Celem programu jest ochrona polskiego dziedzictwa kulturowego w kraju i za granicą, wspieranie działalności muzeów oraz popularyzacja kultury ludowej. Program „Dziedzictwo kulturowe” składa się z następujących priorytetów:

Ochrona zabytków

Celem priorytetu jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne. Dofinansowanie dotyczy zabytków wpisanych do rejestru zabytków. Do priorytetu nie kwalifikują się projekty realizowane przy udziale środków europejskich. O dotację mogą starać się osoby fizyczne, jednostki samorządu terytorialnego oraz inne jednostki organizacyjne (samorządowe jednostki kultury, kościoły, związki wyznaniowe, podmioty prowadzące działalność gospodarczą, organizacje pozarządowe).

Finansowanie odbywa się w formie udzielenia dotacji lub refundacji - w okresie trzech lat od przeprowadzenia prac przy zabytku. Priorytet skupia się na celach:

- ochrona i zachowanie dziedzictwa kulturowego,
- konserwacja i rewaloryzacja zabytków,
- udostępnianie zabytków na cele publiczne.

Wspieranie działań muzealnych

Celem priorytetu jest wspieranie działalności z zakresu opieki konserwatorskiej nad muzealiami, archiwaliami i księgozbiorami, a także - prezentacji zbiorów w postaci atrakcyjnych poznawczo projektów wystawienniczych. W ramach priorytetu można ubiegać

się o dofinansowanie zadań w zakresie: organizacji czasowych wystaw muzealnych; modernizacji i tworzenia stałych wystaw muzealnych; publikacji katalogów do wystaw muzealnych; konserwacji muzealiów, archiwaliów, starych druków, rękopisów, kartografii, muzykaliów, ikonografii, grafiki artystycznej, dokumentów życia społecznego; a także doposażenia pracowni konserwatorskich.

Kultura ludowa i tradycyjna

Celem priorytetu jest wspieranie najwartościowszych zjawisk z zakresu szeroko pojętej kultury ludowej, między innymi promowanie działań artystycznych będących twórczym upowszechnieniem elementów sztuki regionalnej. Dotacje przeznaczone są na działania o charakterze edukacyjnym, służące przekazywaniu umiejętności i tradycji, szczególnie w formie „warsztatów tradycyjnych rzemiosł” i „szkół ginących zawodów”, a także działania na rzecz ochrony unikalnych elementów kultury tradycyjnej, szczególnie w zakresie architektury regionalnej.

Ochrona dziedzictwa kulturowego za granicą

Celem priorytetu jest poprawa stanu zachowania i wzmocnienie ochrony dziedzictwa kulturowego znajdującego się poza granicami Rzeczypospolitej Polskiej oraz upowszechnianie wiedzy na jego temat.

Ochrona zabytków archeologicznych

Celem priorytetu jest ochrona dziedzictwa archeologicznego poprzez wspieranie kluczowych dla tego obszaru zadań, obejmujących nieinwazyjne badania archeologiczne, ewidencję i inwentaryzację zabytków archeologicznych oraz opracowanie i publikację wyników przeprowadzonych badań archeologicznych. W ramach priorytetu minister realizuje również dotacje na prowadzenie badań archeologicznych wraz z wykonaniem ich dokumentacji, jeżeli przeprowadzenie tych badań jest niezbędne w celu ochrony tych zabytków w przypadku:

- prowadzenia robót budowlanych przy zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru objętym ochroną konserwatorską na podstawie ustaleń miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego lub znajdującym się w ewidencji Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków,

- prowadzenia robót ziemnych lub zmiany charakteru dotychczasowej działalności na terenie, na którym znajdują się zabytki archeologiczne, co doprowadzić, może do przekształcenia lub zniszczenia zabytku archeologicznego.

Dotację na przeprowadzenie badań archeologicznych otrzymać może osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna zamierzającej realizować te działania, w przypadku gdy koszt planowanych badań archeologicznych i ich dokumentacji będzie wyższy niż 2% kosztów planowanych do przeprowadzenia działań.

Ochrona i cyfryzacja dziedzictwa kulturowego

Celem priorytetu jest zainicjowanie kompleksowego procesu cyfryzacji materialnych zasobów dziedzictwa kulturowego, w tym zabytków, obiektów muzealnych, archiwalnych, bibliotecznych i audiowizualnych, znajdujących się pod opieką podmiotów spoza sfery finansów publicznych, których działalność nie jest nastawiona na osiągnięcie zysku, lub uczelni publicznych.

Miejsca pamięci narodowej

Celem priorytetu jest wspieranie samorządów w zapewnianiu stabilnej opieki nad najważniejszymi miejscami pamięci, stanowiącymi materialne świadectwo wydarzeń kluczowych dla narodowej tożsamości.

Programy Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego:

Programy w ramach dziedzictwa kulturowego:

- ochrona zabytków,
- wspieranie działań muzealnych,
- kultura ludowa i tradycyjna,
- ochrona dziedzictwa kulturowego za granicą,
- ochrona zabytków archeologicznych,
- Miejsca Pamięci Narodowej.

Strategicznym celem programu jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne. Ważne dla realizacji celów programu są zadania prowadzące do zabezpieczenia, zachowania i utrwalenia substancji zabytku, w ramach programu dofinansowania nie mogą zaś uzyskać projekt zakładające adaptację, przebudowę

obiektów zabytkowych lub ich znaczącą rekonstrukcję. Duży nacisk kładziony będzie na dofinansowanie prac przy obiektach najbardziej zagrożonych oraz zabytkach najcenniejszych – wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego Ludzkości UNESCO, uznanych za Pomniki Historii **oraz tych, posiadających wyjątkową wartość historyczną**, artystyczną lub naukową. Istotnym celem programu jest również zwrócenie uwagi na obiekty, mające szczególne znaczenie dla dziedzictwa kulturowego – zarówno w kontekście ogólnoswiatowym, jak lokalnym, gdzie pełnią ważną rolę nośnika historii i tradycji.

Program „Infrastruktura kultury”

Celem programu jest poprawa warunków funkcjonowania instytucji i obiektów kultury. Przedmiotem dofinansowania mogą być modernizacje i remonty obiektów przeznaczonych na działalność kulturalną i edukacyjną, w zakresie kultury oraz przygotowanie dokumentacji technicznej do inwestycji.

10.3. Środki europejskie

Poza podstawowymi źródłami finansowania jakimi są środki publiczne pochodzące z budżetu państwa oraz budżetów samorządów, finansowanie ochrony zabytków odbywa się również przy znaczącym udziale funduszy pochodzących z Unii Europejskiej oraz Mechanizmu Finansowego Europejskiego Obszaru Gospodarczego.

Programy Europejskiej Współpracy Terytorialnej 2014-2020

Obecnie trwa przygotowanie trzech typów programów: trans-granicznych, transnarodowych i międzyregionalnego na lata 2014 - 2020. Zasadniczą różnicą między trzema typami współpracy jest zakres terytorialny, w ramach którego można realizować wspólne przedsięwzięcia:

- obszary przylegające do granic państwowych, w przypadku programów współpracy transgranicznej. Programy transgraniczne służą przede wszystkim budowaniu więzi łączących społeczności po obu stronach granicy. Ich realizacja służy wzmocnieniu współpracy poprzez wzrost liczby wspólnych inicjatyw dotyczących między innymi ochrony środowiska, rozbudowy infrastruktury, wymiany kulturalnej, czy wzajemnych kontaktów młodzieży;

- duże zgrupowania europejskich regionów z kilku lub kilkunastu państw w ramach programów współpracy transnarodowej;
- wszystkie regiony UE w zakresie współpracy międzyregionalnej. Projekty, oparte na współpracy z partnerami zagranicznymi mogą dotyczyć między innymi kultury, sztuki, turystyki i promocji regionu.

Kreatywna Europa

Kreatywna Europa to nowy program Unii Europejskiej oferujący wsparcie finansowe dla sektorów audiowizualnych, kultury i kreatywnych. Program ten realizowany w latach 2014 - 2020 zawiera trzy komponenty: MEDIA, KULTURA i część międzysektorową z nowym instrumentem finansowym od 2016 r. Nowe priorytety, które pojawiają się w Kreatywnej Europie wynikają z analizy obecnej sytuacji sektorów Kultury w Europie i problemów, jakie napotykają europejscy artyści. Są to przede wszystkim: budowanie kompetencji sektorów kultury i kreatywnych do skutecznego działania na poziomie ponadnarodowym oraz strategiczne budowanie i rozwój publiczności dla odbioru europejskich dzieł i zwiększanie dostępu do kultury. Komponent Kultura jest częścią programu Kreatywna Europa skierowaną do instytucji, organizacji i innych podmiotów działających w sektorach kultury i kreatywnych. Jego celem jest promocja europejskiej kultury i sztuki, zwiększanie mobilności artystów i dzieł europejskich, budowanie współpracy kulturalnej na poziomie ponadnarodowym, rozwijanie europejskiej publiczności oraz dostosowywanie sektorów kultury i kreatywnych do technologii cyfrowych i wdrażania innowacji.

Program Europa dla Obywateli 2014 - 2020

Kolejnym programem wspólnotowym skierowanym na realizację „miękkich” działań projektowych między innymi w tematyce dziedzictwa kulturowego jest celem jest zwiększenie świadomości obywateli o historii i integracji europejskiej oraz pomoc w lepszym zrozumieniu polityki UE i jej wpływu na życie codzienne obywateli jej państw członkowskich.

Celami ogólnymi programu są:

- rozwijanie obywatelstwa europejskiego przez umożliwienie współpracy i uczestnictwa w budowaniu demokratycznej, różnorodnej kulturowo, otwartej na świat Europy;
- rozwijanie poczucia tożsamości europejskiej opartej na wspólnych wartościach, historii i kulturze, umacnianie poczucia odpowiedzialności za UE wśród obywateli;

- pogłębianie tolerancji i wzajemnego zrozumienia między obywatelami Europy. Cele ogólne realizowane są na poziomie ponadnarodowym za pomocą celów szczegółowych, do których należy:
- gromadzenie członków społeczności lokalnych z całej Europy w celu wymiany doświadczeń, opinii i wartości;
- wspieranie działań, debat i refleksji na temat obywatelstwa europejskiego i demokracji przy współpracy z europejskimi organizacjami społeczeństwa obywatelskiego;
- przybliżanie Europy obywatelom przez propagowanie europejskich wartości i osiągnięć z zachowaniem pamięci o jej historii;
- zachęcanie obywateli i organizacji obywatelskich we wszystkich krajach do wzajemnych kontaktów, umacniających dialog międzykulturowy (jedność w różnorodności), budowanie więzi między „starymi” a nowymi członkami UE.

Program składa się z dwóch obszarów tematycznych: Pamięć i Obywatelstwo europejskie oraz Demokratyczne zaangażowanie i uczestnictwo obywatelskie, które są uzupełnione przez działanie horyzontalne nazwane „waloryzacją”, sprowadzające się do analizy, rozpowszechniania i wykorzystania wyników projektów dofinansowanych z Programu „Europa dla Obywateli”. Minimalna kwota dofinansowania projektu to 60 000 euro, maksymalna 600 000 euro. Wsparcie finansowe Unii nie może przekroczyć 70% całkowitego budżetu. Wnioski mogą składać organizacje badające europejską politykę publiczną (ośrodki analityczne) lub organizacje społeczeństwa obywatelskiego, które przez swoje stałe i regularnie prowadzone działania wnoszą konkretny wkład w realizację celów programu Europa dla Obywateli, a ponadto spełniają wszystkie następujące wymagania:

- posiadają osobowość prawną co najmniej od czterech lat,
- działają na poziomie europejskim,
- nie są komercyjne
- mają siedzibą w jednym z krajów członkowskich UE, krajach EFTA i innych, jeśli podpisały one w 2014 r. protokół ustaleń z Komisją Europejską

Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW)

Jest to kolejny program finansowy, dotowany przez Unię Europejską, w ramach Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW), z którego możliwe było i będzie finansowanie przedsięwzięć związanych z ochroną szeroko

pojmowanego dziedzictwa kulturowego, jest Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014 - 2020.

W jego projekcie zapisano między innymi, że w jego ramach przewidziane jest działanie 7.8. „Podstawowe usługi i odnowa miejscowości na obszarach wiejskich”, a w nim poddziałanie 7.8.2.1. „Ochrona zabytków i budownictwa tradycyjnego”. W ramach tego poddziałania mogą być wspierane następujące typy operacji:

- odnawianie lub poprawa stanu zabytkowych obiektów budowlanych, służących zachowaniu dziedzictwa kulturowego;
- zakup obiektów charakterystycznych dla tradycji budownictwa w danym regionie z przeznaczeniem na cele publiczne.

Koszty kwalifikowalne obejmują:

- koszty zakupu, przebudowy lub modernizacji obiektów budowlanych;
- koszty prac konserwatorskich lub restauratorskich;
- koszty zakupu sprzętu, materiałów i usług, służących realizacji operacji;
- koszty ogólne, bezpośrednio związane z przygotowaniem i realizacją operacji.

Działania LEADER

Dodatkowo w środkach UE kierowanych do Polski przez EFRROW dofinansowania na inicjatywy związane z ochroną dziedzictwa i podtrzymaniem tradycji kulturowych można szukać w ramach działania 7.15 LEADER (PROW), definiowanego jako podejście oddolne, mające na celu rozwój lokalny kierowany przez lokalną społeczność. LEADER może być realizowany na obszarach wiejskich, przez które rozumieć należy tereny całego kraju, z wyłączeniem obszaru miast o liczbie mieszkańców większej niż 20 000. Dla danego obszaru na terenach wiejskich, zamieszkanego przez minimum 30 000 lub maksimum 150 000 mieszkańców, powstać powinna tzw. Lokalna Strategia Rozwoju (LSR) zawierająca wszelkie aspekty charakterystyczne dla danego terenu i zamieszkującej go ludności, które mogą przyczynić się do rozwoju gospodarczego, turystycznego, społecznego i kulturowego tego obszaru. LSR będzie realizowana na obszarze obejmującym przynajmniej dwie gminy, których tereny stanowią (bądź zawierają) obszary wiejskie, dla których utworzona zostanie tzw. Lokalna Grupa Działania (LGD). Podejście LEADER wskazuje konieczność osiągnięcia przez Lokalną Grupę.

Działania określonych celów szczegółowych, do których należą między innymi:

- wzmocnienie kapitału społecznego, w tym z wykorzystaniem rozwiązań innowacyjnych i wspieranie partycypacji społeczności lokalnej w realizacji Lokalnej Strategii Rozwoju;
- rozwój przedsiębiorczości, z wyłączeniem świadczenia usług rolniczych;
- rozwój produktów lokalnych;
- zachowanie dziedzictwa lokalnego;
- rozwój ogólnodostępnej i niekomercyjnej infrastruktury: turystycznej, rekreacyjnej lub kulturalnej.

Operacje realizowane w ramach LSR powinny jednak wskazywać na wykorzystanie lokalnych zasobów, takich jak: surowce naturalne, miejscową infrastrukturę, lokalizację (położenia geograficzne), dziedzictwo kulturowe i krajobrazowe, potencjał mieszkańców itp.

Program operacyjny infrastruktura i środowisko 2014 - 2020

W Programie operacyjnym infrastruktura i środowisko 2014 - 2020 właściciele lub zarządcy obiektów zabytkowych mogą pozyskiwać wsparcie finansowe w ramach dwóch priorytetów: Osi priorytetowej I: Zmniejszenie emisyjności gospodarki, Priorytet inwestycyjny 4.3. Wspieranie efektywności energetycznej, inteligentnego zarządzania energią i wykorzystania odnawialnych źródeł energii w infrastrukturze publicznej, w tym w budynkach publicznych, i w sektorze mieszkaniowym, a także w ramach Osi priorytetowej VI: Ochrona i rozwój dziedzictwa kulturowego, Priorytet inwestycyjny 6.3. Zachowanie, ochrona, promowanie i rozwój dziedzictwa naturalnego i kulturowego. W ramach priorytetu 4.3 przewidywane wsparcie skierowane jest głównie na kompleksową modernizację energetyczną budynków użyteczności publicznej i mieszkalnych wraz z wymianą wyposażenia tych obiektów na energooszczędne, w tym też w zakresie związanym między innymi z ociepleniem obiektu, wymianą okien, drzwi zewnętrznych oraz oświetlenia na energooszczędne, przebudową systemów grzewczych (wraz z wymianą źródła ciepła oraz podłączeniem do niego lub modernizacją przyłącza), systemów wentylacji i klimatyzacji, instalacji odnawialnych źródeł energii (OZE) w modernizowanych energetycznie budynkach, instalacji systemów chłodzących, w tym także z OZE, wprowadzeniem systemów zarządzania energią. W budynkach powinny być stosowane instalacje OZE, które będą zapewniały przynajmniej częściowe pokrycie zapotrzebowania na energię w tych budynkach, pełniąc jednocześnie funkcję demonstracyjną i edukacyjną. W ramach opisywanego obszaru instalacja OZE budowana na/przy budynkach musi być w pełni przeznaczona na potrzeby

energetyczne obiektu, a jedynie niewykorzystana część energii elektrycznej może być oddawana do sieci dystrybucyjnej. Wsparciem mogą też zostać objęte działania związane z przygotowaniem audytów energetycznych takich budynków oraz prac projektowych w formie dotacji. Podobną formę wsparcia przewiduje się także w wypadku kompleksowej modernizacji energetycznej budynków publicznych. Zarówno w wypadku budynków użyteczności publicznej, jak i mieszkaniowych nie wyklucza się zastosowania różnych form partnerstwa publiczno - prywatnego, przy realizacji takich projektów, biorąc pod uwagę inne dostępne mechanizmy wsparcia tego sektora. Działania te mogą być prowadzone w koordynacji z realizacją projektów z zakresu modernizacji sieci ciepłowniczych oraz rozwoju wysokosprawnej kogeneracji prowadzących do zmniejszenia zapotrzebowania na ciepło i chłód. W ramach priorytetu inwestycyjnego wsparcie przewidziane jest między innymi dla organów władzy publicznej, w tym administracji rządowej oraz podległych jej organów i jednostek organizacyjnych, jednostek samorządu terytorialnego oraz działających w ich imieniu jednostek organizacyjnych (szczególnie dla miast wojewódzkich i ich obszarów funkcjonalnych oraz miast regionalnych i subregionalnych), państwowych jednostek budżetowych, spółdzielni mieszkaniowych oraz wspólnot mieszkaniowych, a także podmiotów świadczących usługi publiczne w ramach realizacji obowiązków własnych jednostek samorządu terytorialnego niebędących przedsiębiorcami. Projekty wyłaniane będą w trybie konkursowym i pozakonkursowym. Podstawowym trybem wyboru jest tryb konkursowy, a tryb pozakonkursowy jest stosowany szczególnie w wypadku miast mających Strategie Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych (ZIT).

Mechanizm Finansowy Europejskiego Obszaru Gospodarczego (EOG)

W latach 2009 - 2014 działania na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego otrzymały wsparcie w wysokości około 60 000 000 euro w ramach europejskiego dziedzictwa kulturowego dzięki Mechanizmowi Norweskiemu oraz Europejskiemu Obszarowi Gospodarczemu przez priorytet dotyczący promowania różnorodności kulturowej i artystycznej. Z udostępnionych przez Punkt Informacyjny Ministerstwa Infrastruktury i Rozwoju nt. funduszy norweskich i EOG wynika, że kolejne środki w ramach tego funduszu będą dostępne na podobnych - do istniejących - zasadach i priorytetach wsparcia.

11. Realizacja i finansowanie przez gminę Chmielnik zadań z zakresu ochrony zabytków

Udzielenie dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach ruchomych i nieruchomych określi odpowiednia uchwała Rady Miejskiej Chmielniku w sprawie określenia zasad i trybu udzielania dotacji z budżetu Chmielnik na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach ruchomych i nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków.

Władze gminy planują wspierać finansowo prace konserwatorskie i remonty zabytków również w latach obowiązywania Gminnego programu opieki nad zabytkami. Zaleca się, aby finansowe wsparcie gminy w latach 2020 - 2023 przy zadaniach z zakresu opieki i ochrony dziedzictwa kulturowego, w miarę możliwości, z każdym kolejnym rokiem systematycznie wzrastało do pewnego, stałego poziomu finansowania (np. procentowego udziału w corocznie uchwalanym budżecie). Pozwoli to potencjalnym beneficjentom na zaplanowanie inwestycji w perspektywie kilkuletniej (np. gdy w ciągu jednego roku nie jest możliwe zakończenie prac).

W najbliższych latach gmina planuje przeznaczać środki na ochronę i opiekę nad zabytkami, a ich wysokość wynikać będzie z uchwały budżetowej w zależności od kondycji budżetu gminy w danym roku.

Kolejnym rozwiązaniem polepszającym stan zachowania lokalnych zabytków jest występowanie gminy w roli partnera przy projektach unijnych lub ministerialnych, w których beneficjenci (właściciele zabytków) często nie są w stanie zapewnić wymaganego wkładu własnego. Takie działania z pewnością podniosłyby poziom życia mieszkańców oraz atrakcyjność turystyczną gminy.

Zadania Gminnego programu opieki nad zabytkami mogą też być realizowane przez instytucje kultury podległe gminie lub funkcjonujące na jej terenie (np. regionalne izby tradycji, domy kultury, biblioteki) w ramach działalności bieżącej. Ponadto (w zakresie ustawy o działalności pożytku publicznego i wolontariacie) gminy mogą wspierać działalność kulturalną związaną z ochroną zabytków i tradycji prowadzoną przez organizacje pozarządowe (między innymi stowarzyszenia, parafie).

Spis Rysunków:

Ryc. 1. Galicja Zachodnia w 1806 r., T. Mencil, Galicja Zachodnia 1795-1809 Studium z dziejów ziem polskich zaboru austriackiego po III rozbiórce, Lublin 1976.....	35
Ryc. 2. Teren gminy Chmielnik ok. połowy XIX w. na mapie guberni kieleckiej.....	36
Ryc. 3. Powiat buski na przełomie XIX i XX w., Atlas geograficzny ilustrowany Królestwa Polskiego. Na podstawie najnowszych źródeł opracowany, pod red. J. M. Bazewicza, Warszawa 1906.	37
Ryc. 4. Podział na gminy według stanu z dnia 1.IV.1933 r. Województwa centralne i wschodnie Rzeczypospolitej Polskiej, za: Główny Urząd Statystyczny (Referat Kartograficzny).	38
Ryc. 5. Gminy na terenie powiatu buskiego w okresie okupacji niemieckiej 1939-1944). Mapa powiatu buskiego ze zbiorów Muzeum Ziemi Buskiej.....	39
Ryc. 6. Plan miasta i gminy Chmielnik	41
Ryc. 7. Chmielnik i okolica na mapie Galicji Zachodniej, A. Mayer von Heldensfeld, Carte von West-Gallizien... (Chmielnik i okolice) 1801-1804 r. Oryg.: Österreichisches Staatsarchiv-Kriegsarchiv. Wiedeń. Zbiór kartograficzny, sygn. B.XIa. Col. VII, sect. 59.....	55

Bibliografia:

1. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t. j. Dz. U. 2018r., poz. 2067 ze zm.);
2. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.- Dz. U. z 1997r. nr 78 poz. 483, ze zm.);
3. Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (t. j., Dz. U. 2019r., poz. 1479, ze zm.);
4. Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (t. j., Dz. U. z 2018r., poz. 1945 ze zm.);
5. Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r.- Prawo budowlane (t. j., Dz. U. z 2019r., poz. 1186 ze zm.);
6. Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r.- Prawo ochrony środowiska (t. j. Dz. U. z 2019r., poz. 1396 ze m.);
7. Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (t. j., Dz. U. z 2018 r., poz. 1614 ze zm.);
8. Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (t. j., Dz. U. z 2018r., poz. 2204 ze zm.);

9. Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (t. j., Dz. U. z 2018 poz. 1983 ze zm.);
10. Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie (t. j., Dz. U. z 2019r., poz. 688 ze zm.);
11. Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (t. j., Dz. U. z 2019r., poz. 917 ze zm.);
12. Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (t. j., Dz. U. z 2019r., poz. 553, ze zm.);
13. Ustawa z 6 września 2001 r. o dostępie do informacji publicznej (t. j. Dz. U. z 2018r., poz. 1330 ze zm.);
14. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. 2011 nr 113, poz. 661);
15. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. z 2017 r. poz. 1674);
16. Materiały udostępnione przez:
Archiwum Państwowe w Kielcach:
Akta Dyrekcji Ubezpieczeń:
Wykazy i szacunki szczegółowe zabudowań wsi Celiny,, powiat stopnicki, gubernia radomska,
1859-1863, sygn. 1279.
Wykazy i szacunki szczegółowe zabudowań wsi Bożykowa, powiat stopnicki, gubernia radomska, 1848-1866, sygn.1256.
Wykazy i szacunki szczegółowe zabudowań wsi Chomentówek, powiat stopnicki, gubernia radomska, 1836-1857, sygn. 1328.
Wykazy i szacunki szczegółowe zabudowań wsi Kotlice, powiat stopnicki, gubernia radomska,
1847, sygn. 1366.
Wykazy i szacunki szczegółowe zabudowań wsi Lubania, powiat stopnicki, gubernia radomska, 1847, sygn. 1396;
Wykazy i szacunki szczegółowe zabudowań wsi Łagiewniki, powiat stopnicki, gubernia radomska, 1846 sygn. 1401.

Wykazy i szacunki szczegółowe zabudowań wsi Piotrkowice. powiat stopnicki, gubernia radomska, 1848-1859, sygn.1449.

Wykazy i szacunki szczegółowe zabudowań wsi Przededworze, powiat stopnicki, gubernia radomska, 1859-1863, sygn. 1457.

Wykazy i szacunki szczegółowe zabudowań wsi Sędziejowice, powiat stopnicki, gubernia radomska, 1848, sygn.

Wykazy i szacunki szczegółowe zabudowań wsi Suliszów, powiat stopnicki, gubernia radomska, 1847, sygn.

Wykazy i szacunki szczegółowe zabudowań wsi Suskrajowice, powiat stopnicki, gubernia radomska, 1848, sygn. 1507.

Wykazy i szacunki szczegółowe zabudowań wsi Szyszczyce, powiat stopnicki, gubernia radomska, 1846-koniec XIX w., sygn. 1540.

Wykazy i szacunki szczegółowe zabudowań wsi Śladków Duży, powiat stopnicki, gubernia radomska, 1847-1858, sygn.

Wykazy i szacunki szczegółowe zabudowań wsi Zrecze Małe, powiat stopnicki, gubernia radomska, 1847, sygn. 1593.

Pisarz kancelarii ziemiańskiej guberni radomskiej, sygn. 36, s. 108, 109.

Rząd Gubernialny Radomski:

Opisanie historyczne oraz topograficzno-statystyczne miasta Piotrkowic w województwie krakowskim, obwodzie stopnickiem położonego z 1820 r. sygn. 2609,

Pismo mieszkańców Piotrkowic z 1811 r., sygn. 2610;

Rozporządzenie gen. Zajączka z 1821 r., sygn. 2610;

Projekt remontu zabudowań parafialnych w Piotrkowicach z 1897 r., sygn. 17655;

Plan szkoły żydowskiej w Piotrkowicach z 1895 r., sygn. 17677;

Kielecka Dyrekcja Szkolna:

Raport o szkole w Piotrkowicach z 1818 r., sygn. 1734;

Urząd Wojewódzki Kielecki I

Protokół oględzin konserwatorskich kościoła parafialnego oraz kościółka na cmentarzu grzebalnym w Piotrkowicach z 1923 r., APK, Urząd Wojewódzki Kielecki I, sygn. 21667

Wojewódzki Urząd Konserwatora Zabytków w Kielcach

Karta urbanistyczna:

Chmielnik. Zespół urbanistyczny. Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa, oprac. G. Balińska, Wrocław 1998, mps Narodowy Instytut Dziedzictwa w Warszawie;

Karty ewidencyjne zabytków architektury i budownictwa:

Chmielnik. Dom ulica 13 stycznia nr 12, oprac. J. Maraśkiewicz,

Chmielnik. Dom ulica Konopnickiej nr 5,

Chmielnik. Dom ul. Szydłowska nr 10,

Chmielnik. Dom ulica Szydłowska 27-29,

Chmielnik. Kamienica mieszczańska Rynek nr 3,

Chmielnik. Kamienica mieszczańska Rynek nr 4,

Chmielnik. Kamienica mieszczańska Rynek nr 9,

Chmielnik. Kamienica mieszczańska Rynek nr 12,

Chmielnik. Kamienica mieszczańska Rynek nr 14,

Chmielnik. Kamienica mieszczańska Rynek nr 16,

Chmielnik. Kamienica mieszczańska Rynek nr 26,

Chmielnik. Kamienica ulica Jana Pawła II nr 4,

Chmielnik. Dom ulica Sienkiewicza nr 3,

Chmielnik. Kamienica mieszczańska, Plac Kościuszki nr 8,

Chmielnik. Kamienica mieszczańska, ulica Wolności nr 8,

Chmielnik. Kościół cmentarny pw. św. Trójcy,

Chmielnik. Synagoga,

Chmielnik. Willa ulica Polna nr 9,

Chmielnik. willa, ulica 13 stycznia nr 43,

Chmielnik. Kościół parafialny pw. Niepokalanego Poczęcia NMP,

Chmielnik. Dzwonnica-brama przy kościele parafialnym pw. Niepokalanego Poczęcia NMP,

Chmielnik. Zespół kościoła parafialnego pw. Niepokalanego Poczęcia NMP

Lubania. Pałac, oprac. P. Mras, Kielce 1986,

Lubania. Stajnia, oprac. P. Mras Kielce 1986,

Piotrkowice. Kościół parafialny pw. św. Stanisława biskupa, obecnie filialny,

Piotrkowice. Kościół bernardynów pw. Zwiastowania NMP, obecnie parafialny,

Piotrkowice. Klasztor bernardynów przy kościele pw. Zwiastowania NMP,

Piotrkowice. Kaplica Loretańska przy kościele parafialnym pw. Zwiastowania NMP,
Piotrkowice. Plebania przy kościele bernardynów pw. Zwiastowania NMP, obecnie
parafialnym,
Piotrkowice. Zespół kościelno-klasztorny bernardynów, obecnie parafialny Karmelitów
Bosych,
Piotrkowice. Dom
Piotrkowice. Dom
Piotrkowice-Tarnoskała. Czworak -obecnie dom.
Piotrkowice-Tarnoskała. Pawilon pałacowy (południowy).
Piotrkowice-Tarnoskała. Pawilon pałacowy (północny).
Piotrkowice-Tarnoskała. Pawilon pałacowy (wschodni).
Piotrkowice-Tarnoskała. Studnia pałacowa.
Piotrkowice-Tarnoskała. Zespół pałacowy.
Sędziejowice. Kaplica grobowa rodziny Sielskich, P. Mras, Karty ewidencyjne zabytków
architektury i budownictwa, mps 1986.
Sędziejowice. Kostnica przy kościele parafialnym pw. św. Stanisława starszego apostoła,
P. Mras, Karty ewidencyjne zabytków architektury i budownictwa, mps 1986.
Sędziejowice. Kościół parafialny pw. św. Stanisława starszego apostoła, P. Mras, Karty
ewidencyjne zabytków architektury i budownictwa, mps 1986.
Sędziejowice. Plebania przy kościele parafialnym pw. św. Stanisława starszego apostoła,
oprac. P. Mras, Karty ewidencyjne zabytków architektury i budownictwa, mps 1986,
Sędziejowice. Zespół kościoła parafialnego pw. św. Stanisława starszego apostoła
Suliszów. Zbór, obecnie dom, oprac. D. Kalina,
Śladków Duży. Zespół pałacowy, oprac.
Karty zabytkowych parków:
Lubania. Katalog zabytkowych parków i kompozycji krajobrazowych województwa
kieleckiego
Łagiewniki. Katalog zabytkowych parków i kompozycji krajobrazowych województwa
kieleckiego
Przededworze. Katalog zabytkowych parków i kompozycji krajobrazowych województwa
kieleckiego
Śladków Duży. Katalog zabytkowych parków i kompozycji krajobrazowych województwa
kieleckiego FLAGOROWSKA L., MALINOWSKI J.,

Karty cmentarne:

Chmielnik. Cmentarz żydowski stary,

Chmielnik. Cmentarz żydowski nowy

Chmielnik. Cmentarz przykościelny

Chmielnik, Cmentarz grzebalny

Chmielnik Cmentarz wojenny

Piotrkowice. Cmentarz parafialny

342 Wskazówki bibliograficzne 343

Sędziejowice. Cmentarz przykościelny

Sędziejowice, Cmentarz parafialny

Opracowania:

Chmielnik, Studium historyczno-urbanistyczne do planu zagospodarowania przestrzennego, oprac. J. Kubiak, M. Kozłowicz, PKZ Warszawa 1962, mps

Śladków Duży. Pałac, Inwentaryzacja architektoniczna budynku pałacu w Śladkowie

Dużym, pow. Chmielnik, oprac. M. Ptak, S. Gołuchowski, PKZ oddz. Kielce 1970, mps

Śladków Mały. Młyn wodny, Dokumentacja projektowa, naukowa, konserwatorska.

Orzeczenie techn. dotyczące stanu zachowania, oprac. L. Łoziński, E. Kosecki, E.

Szwaja, PKZ oddz. Sandomierz 1976;

Śladków Mały. Młyn wodny. Dokumentacja fotograficzna zabytku, PKZ oddz. Kielce 1979;

Śladków Mały. Młyn wodny. Inwentaryzacja konserwatorska, S. Kawiorski, S. Skibniewski, J. Chwis, PKZ oddz. Kielce 1979;

18. Opracowanie:

Dariusz Kalina, *Dziedzictwo kulturowe na terenie gminy Chmielnik*, Chmielnik 2016.

19. www.nid.pl;